

T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

“RÛHU’L-BEYÂN” TEFSİRİNDE KUR’AN
KISSALARININ İŞÂRÎ YORUMU

Fatma Yasemin PAKDİL

2501131092

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Mahmut AY

İSTANBUL-2019

ÖZ

“RÛHU’L-BEYÂN” TEFSİRİNDE KUR’AN KISSALARININ İŞÂRÎ YORUMU

FATMA YASEMİN PAKDİL

İslam düşüncesini oluşturan önemli unsurlardan biri olan işârî tefsir, birçok eleştiriye maruz kalsa da, tefsir ve tasavvuf ilimleri içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu eleştirilerin merkezinde ise, Kur’an’ın üçte birini oluşturan Kur’ân kıssaları bulunmaktadır. Zira tasavvufî hâl ve makamlar, en fazla Kur’ân kıssaları ile ilişkilendirilmekte ve delillendirilmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’deki kıssa anlatımının sûfîlerin menkıbe anlatımı ile paralellliği, sûfîlerin Kur’an kıssalarına özel bir önem atfetmesine vesile olmuştur. Kıssaların bilgidен ziyade ders ve mesajya yönelik olması, sûfîlerin bu kıssaları, tasavvufî kavram ve öğretileri açıklamak üzere kullanmalarına uygun bir zemin hazırlamıştır.

Bu çalışmamızda, **Rûhu’l-Beyân**’da Kur’an kıssalarını işârî/tasavvufî yönden inceleyip, kıssalardaki işârî anlamları ortaya koymaya çalıştık. Bu bağlamda, tefsir ilmine özellikle işârî anlam açısından önemli katkıları olmuş olan İsmâil Hakkı Bursevî’nin **Rûhu’l-Beyân** isimli tefsirini ele aldık. **Rûhu’l-Beyân**, yalnızca işârî bir tefsir olmayıp, aynı zamanda dirâyet ve rivâyet tefsiri olma özelliğini hâiz hacimli bir eserdir. Biz de Kur’an kıssalarını bu tefsirde inceleyip, kıssaların işâret ettiği anlam ve mesajları aktarmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: İşârî Tefsir, Kur’an Kıssaları, İsmâil Hakkı Bursevî, Rûhu’l-Beyân.

ABSTRACT

ESOTERIC INTERPRETATION OF STORIES OF THE QUR'AN IN "RUH AL-BAYAN"

Esoteric interpretation, an important component of the Islamic thought, has a special place in tafsir (exegesis of the Qur'an) and Sufi learning, despite heated criticism. These criticisms are mainly related to the exemplary stories that take up one third of the Qur'an. Indeed, Sufi states and positions are largely associated with, or evidenced using, the stories in the Qur'an.

Parallelism between the Qur'an's presenting these stories and the way Sufis narrate the stories of saints and other religiously prominent figures has been instrumental in Sufis' attaching special significance to the stories of the Qur'an. The fact that these stories are intended to give lessons or messages instead of providing information has paved the way for Sufis to use them in explaining or justifying the concepts and teachings of Sufism.

In this study, we examined the esoteric/Sufism-centered interpretations of the Qur'an's stories in the tafsir *Ruh al-Bayan*, with emphasis on esoteric meanings of these stories. In this context, we chose *Ruh al-Bayan* as it was written by Ismail Hakki Bursevi, who made significant contributions to the exegesis of the Qur'an with his esoteric interpretations. *Ruh al-Bayan* is a voluminous work which is characterized not only as an esoteric interpretation of the Qur'an, but also as an exegesis using both traditional sources (*riwaya*) and independent rational reasoning (*diraya*). We analyzed the Qur'an's stories as interpreted in this tafsir, and tried to convey the meanings and messages implied in these stories.

Keywords: Esoteric Tafsir, Qur'an's Stories, Ismail Hakki Bursevi, *Ruh al-Bayan*.

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerim, indirildiği ilk günden bu yana kendisine inanan ya da inanmayan herkesin merakını celbetmiş; onun belâgatı, üslûbu, ifâdeleri insanların dikkatini çekmiştir. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'in indirilmesiyle, Hz. Allah'ın mesajını anlama ve yorumlama süreci başlamıştır. Bu süreç beraberinde farklı yorumları ve bu yorumlar çerçevesinde de tartışmaları meydana getirmiştir. Bu tartışmalardan biri de, Kur'ân'ın batınî/işârî manalar taşıyıp taşımadığıdır. Kur'ân'ın batınî manalarının olduğunu düşünen sûfiler, tefsirde “işârî” yorum tarzını geliştirmişlerdir.

İşârî tefsir birçok eleştiriye maruz kalmış olsa da, tefsir literatüründe önemli bir yere sahiptir. Zira insan fitratının birbirinden farklı olması, anlamlandırma ve yorum farklılıklarını da beraberinde getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında Kur'ân'ın zâhirî mânâsına tamamen muhâlif olmamak şartıyla, temel inanç, ibadet ve ahlak ilkelerinden taviz verilmeden Kur'ân'ın anlatımının zenginleştirilmesinin faydalı olacağı kanatindeyiz.

İşârî yorumun tefsir eserlerinde en belirgin biçimde uygulandığı alanlardan biri Kur'an kıssalarıdır. Biz de bu çalışmamızda, işârî/tasavvufî yorumu Kur'an kıssaları üzerinde görmek istedik. Bu bağlamda, bunu hacimli bir tefsir olan **Rûhu'l-Beyân** tefsirinde inceledik. **Rûhu'l-Beyân** tefsiri İsmâil Hakkı Bursevî'nin Bursa Ulu Camii'nde vaaz verirken yazmış olduğu bir tefsir olup, aynı zamanda bir nevi mev'ize kitabıdır. Dolayısıyla insanların dikkatini celbedip, kalplerine tesir etmekte; onları uygulama aşamasına daha çabuk sevketmektedir. Nitekim biz de üniversite yılları öncesinden itibaren **Rûhu'l-Beyân** tefsirine ilgi duymaktaydık. Yüksek lisans aşamasında ise, muhterem hocam Mahmut Ay'ın da teşviki ile bu çalışmaya başladık.

Çalışmamız; Kur'an kıssaları hakkındaki tüm tefsir yorumlarını değil, sadece Bursevî'nin kıssalara yapmış olduğu işârî yorumları kapsamaktadır. Dolayısıyla **Rûhu'l-Beyân** tefsirinin Kur'an kıssaları çerçevesinde tasavvufî yönünü ihtivâ eden, kısa ve öz bir çalışmadır. Çalışmamız boyunca ne akıl ve mantığı bir tarafa bırakıp

müfessirin yaptığı yorumlara hayranlık duyduk, ne de haddimizi aşır yapılan yorumları reddettik. Zira keşfi bilgi, herkesin kavrayabileceği bir bilgi olmayıp, ancak keşf sahibinin tam anlamıyla kavrayabileceği bir bilgidir. Biz, hazırlamış olduğumuz bu çalışmada müfessirimiz İsmâil Hakkı'nın yorumlarını aktarmaya çalıştık.

Sözlerime son verirken manevi desteklerinden dolayı sevgili annem ve babama, çalışmam boyunca desteklerini esirgemeyen hocam Mahmut Ay'a şükranlarımı sunuyorum.

FATMA YASEMİN PAKDİL

İSTANBUL, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İŞÂRÎ TEFSİR VE KUR'AN KISSALARININ TASAVVUFÎ YORUMU

I. İşârî Tefsir	3
A. İşârî Tefsirin Tanımı ve Mâhiyeti	3
B. İşârî Tefsirin Meşrûiyeti ve Kabul Şartları	6
II. Kur'an Kıssaları	9
III. Kur'an Kıssalarının Tasavvufî Yorumu	12

İKİNCİ BÖLÜM

İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

I. İsmâil Hakkı Bursevî'nin Hayatı	17
II. İsmâil Hakkı Bursevî'nin Eserleri	23

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RÛHU'L BEYÂN VE KUR'AN KISSALARI

I. Rûhu'l Beyân	27
II. Rûhu'l Beyan'da Kur'an Kıssalarının Tefsîri.....	30
A. Peygamber Kıssalarının Tasavvufî Yorumu.....	30
1. Hz. Âdem Kıssası ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşârî Yorumlar.....	30
a. Âdem'in Hilâfeti.....	30
b. Rûhun Üflenmesi ve Meleklerin Âdem'e Secdesi	32
c. İblis'in Secdeden Yüz Çevirmesi	33
d. Yasak Meyve	34
e. Hâbil ve Kâbil.....	36
2. Hz. İdris Kıssası ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşârî Yorumlar	38

3. Hz. Nuh Kıssası ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşârî Yorumlar.....	39
a. Hz. Nuh'un Kavmine Tebliği	39
b. Nuh Tûfânı	42
4. Hz. Hûd Kıssası ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşârî Yorumlar.....	45
a. Hz. Hûd'un Tebliği ve Kavminin Yüz Çevirmesi.....	45
b. Âd Kavminin Helâkı	46
5. Hz. Sâlih Kıssası ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşârî Yorumlar	49
a. Hz. Sâlih ve Semûd Kavmi.....	49
b. Semûd Kavminin Deveyi Kesmesi ve Kavmin Helâkı	50
6. Hz. İbrahim ve Oğulları Hz. İsmail - Hz. İshak Kıssaları ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşârî Yorumlar	52
a. Hz. İbrahim'e Verilenler.....	52
b. Hz. İbrahim ve Putlar	53
c. Hz. İbrahim ve Oğlu Hz. İsmâil.....	57
d. İshak Müjdesi	58
7. Hz. Lût Kıssası ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşârî Yorumlar	59
8. Hz. Yâkub ve Hz. Yûsuf Kıssası ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşârî Yorumlar	62
a. Hz. Yûsuf'un Rüyası ve Kuyuya Atılması	62
b. Hz. Yûsuf'un Züleyhâ ile İmtihanı.....	64
c. Hz. Yûsuf'un Zindan Hayatı ve Rüya Tabirleri	65
d. Hz. Yâkub ve Âilesinin Mısır'a Gelmesi	68
9. Hz. Eyyûb Kıssası ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşârî Yorumlar	70
10. Hz. Şuayb Kıssası ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşârî Yorumlar	71
11. Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn Kıssası ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşârî Yorumlar	74
a. Hz. Mûsâ ve Annesi.....	74
b. Hz. Mûsâ'nın Adam Öldürmesi ve Medyen'e Kaçışı	75
c. Hz. Mûsâ'nın Vahye İlk Muhatap Olması.....	77
d. Hz. Mûsa ve Firavn	80
e. Hz. Mûsâ ve İsrâiloğulları	84
f. Allah'ın İsrâiloğulları'na Sığır Kesme Emri.....	86

g. Hz. Mûsâ ve Hızır Kıssası.....	88
12. Hz. Dâvud ve Hz. Süleyman Kıssası ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşârî Yorumlar	92
a. Hz. Dâvud ve Hükümdarlığı.....	92
b. Hz. Süleyman ve Hükümdarlığı	94
13. Hz. İlyas, Hz. Zülkifl ve Hz. Elyesa Kıssası ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşârî Yorumlar	96
14. Hz. Yûnus Kıssası ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşârî Yorumlar	97
15. Hz. Zekeriya, Hz. Yahyâ ve Hz. Âsâ Kıssaları ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşârî Yorumlar	98
a. Hz. Zekeriya ve Oğlu Hz. Yahyâ	98
b. Hz. Meryem ve Oğlu Hz. Âsâ.....	100
B. Diğer Kıssaların Tasavvufî Yorumu	103
1. Lokman (a.s)	103
2. Zülkarneyn (a.s) ve Ye'cüc Me'cüc.....	105
3. Ashâb-ı Kehf.....	106
4. Ashâb-ı Uhdud	109
5. Ashâb-ı Karye	110
6. Tübba' Kavmi ve Res Halkı.....	110
7. Sebeliler.....	111
8. Romalılar.....	112
9. Fil Olayı	113
SONUÇ.....	114
KAYNAKÇA	120

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	:	Aynı Eser
a.g.e.	:	Adı Geçen Eser
a.s.	:	Aleyhisselam
b.	:	İbn
bkz.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Haz.	:	Hazırlayan
Hz.	:	Hazretleri
İFAV.	:	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İ.Ü.	:	İstanbul Üniversitesi
KURAMER	:	Kur'ân Araştırmaları Merkezi
Neş.	:	Neşriyat
Nşr.	:	Neşreden
ö.	:	Ölüm Tarihi
s.	:	Sayfa
s.a.v.	:	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
Thk.	:	Tahkik Eden

Trc. : Tercüme Eden

ts. : Tarihsiz

vb. : Ve bunun gibi

vr. : Varak

Yay. : Yayınları

Yy. : Yayın Yeri Yok

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Son ilâhî kitap olan Kur'ân-ı Kerim, yirmi üç yıllık bir zaman diliminde peyderpey nâzil olmuştur. Bu süreçte nâzil olan âyetler ile ortaya çıkan problemlere çözümler, sorulara yanıtlar bulunmaktaydı. Kur'ân'ın nüzül süreci sona erip Peygamber Efendimiz (s.a.v.) vefat ettikten sonra ise, onun açıklamaları sahabeden tabîne nakledilmiştir. İlk dönemlerde Hz. Peygamber'in ve sahabenin açıklamaları isnad zincirine dayalı olarak rivayet edilmiş olup, önceleri şifahen nakledilen bu rivayetler müstakil tefsirler vücuda gelmeye başlayınca yazılı hale gelmiştir. Zamanla oluşan farklı görüş ve düşüncelerin etkisiyle çeşitli yorum ve anlama yöntemleri de ortaya çıkmıştır. Zira her ekol veya mezhep, kendi görüşlerini Kur'an ayetleri ile destekleme ihtiyacı hissetmiştir.

İslam düşüncesinin önemli ekollerinden biri olan tasavvufun temsilcileri de diğer ekollerde olduğu gibi temel kavram ve öğretilerini Kur'ân'a dayandırmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla sûfilere has bir tefsir tarzı olan "işârî/tasavvufî" tefsir ortaya çıkmıştır. Tasavvufî tefsir tarzını diğer tefsirlerden ayıran en önemli fark, Kur'ân'ın zâhir ve bâtın olmak üzere iki yönünün olduğunu söylemeleridir. Ayrıca onlara göre Kur'ân'ın bâtınî yönünü ancak keşf ve ilham sahibi kimseler elde edebilmektedir.

İşârî tefsir ilk dönemlerden itibaren tartışma ve eleştiri konusu olmuştur. Bu tartışmaların merkezinde ise Kur'ân-ı Kerîm'in muhtevâsı içinde geniş yer tutan kıssalar olmuştur. Zira Kur'an kıssaları, bilgi vermekten ziyade mesaj ve ders vermeye yönelik olup, sûfîlerin tasavvufî hal ve makamları anlatabilecekleri en uygun yer olmuştur. Ayrıca sûfîlerin menkıbe anlatımına önem vermeleri, kıssaların onlar için önemini daha da arttırmaktadır.

İşârî tefsir ekolünün önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilen İsmâil Hakkı Bursevî, XVII. yüzyılın ikinci yarısında ve XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış olan mutasavvıflardandır. Bursevî, dil, edebiyat, tefsir, hadis, fıkıh, kelim gibi birçok alanda eser telif etmiş olup, bu eserlerin en önemli olanlarından biri de

Rûhu'l-Beyân isimli tefsiridir. **Rûhu'l-Beyan** tefsiri yaklaşık yirmi üç yılda tamamlanmış olup, kendisinden özellikle vaazlarda çokça faydalanılmaktadır.

Çalışmanın amacı, sûflerin Kur'an yorumlarının arka planını keşfetmek, özellikle sembolik anlama ve yorumlamaya açık olan Kur'an kıssalarının işârî açıdan nasıl yorumlandığını gözlemlemektir. Bu bağlamda işârî tefsir literatürünün önemli örneklerinden biri olan "**Rûhu'l-Beyân**" adlı tefsirde Kur'an kıssalarının tasavvufî açıdan nasıl yorumlandığı ele alınacaktır.

II. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE METODU

Araştırmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde işârî tefsir ve Kur'an kıssaları hakkında genel bir bakış yapılmıştır. Evvela işârî tefsirin tanım ve mâhiyeti hakkında bilgi verilmiş, daha sonra işârî tefsirin kabul şartları ve meşrûiyeti ele alınmıştır. Bununla birlikte işârî tefsir hakkındaki bir takım görüşlerden de özetle bahsedilmiştir. Aynı bölüm içerisinde kıssalara genel bir bakış yapılmış, kıssaların tasavvufî yorumuna kısaca değinilmiştir. Ayrıca kıssaların tarihsel gerçekliği meselesine de özetle değinilmiş ve bir takım görüşlere yer verilmiştir. Araştırmanın ikinci bölümünde ise, İsmâil Hakkı Bursevî'nin hayatı ve ilmi kişiliği anlatılmış, yazmış olduğu eserler zikredilmiştir.

Çalışmamızın asıl konusunu oluşturan üçüncü bölümde ise, önce genel olarak **Rûhu'l-Beyân** tefsiri tanıtılmıştır. Daha sonra **Rûhu'l-Beyân**'daki Kur'an kıssalarının işârî yorumları 'peygamber kıssaları' ve 'diğer kıssalar' şeklinde iki kısımda arz olunmuştur. Birinci kısımda Hz. Adem'den Hz. İsa'ya kadar yaşayan ve isimleri Kur'ân-ı Kerîm'de geçen 24 peygamberin kıssalarına dair getirilen işârî yorumlar açıklanmıştır. İkinci kısımda ise, diğer kıssalar diye isimlendirdiğimiz; Lokman (a.s), Zülkarneyn (a.s) ve Ye'cüc Me'cüc, Ashâb-ı Kehf, Ashâb-ı Uhdud, Ashâb-ı Karye, Tübbâ' kavmi ve Res halkı, Sebeliler, Romalılar ve Fil Olayı hakkında **Rûhu'l-Beyan**'da geçen işârî yorumlar aktarılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İŞÂRÎ TEFSİR VE KUR'AN KISSALARININ TASAVVUFÎ YORUMU

I. İŞÂRÎ TEFSİR

A. İşârî Tefsirin Tanımı ve Mâhiyeti

Kur'ân-ı Kerim, insanların dünya ve âhirette saâdete ulaşabilmesi için indirilmiş son ilâhi kitaptır. Hz. Muhammed (s.a.v) Kur'ân'ın indiği dönemde içerisindeki hükümleri insanlara söz veya amel vasıtası ile anlatmış, anlaşılmayan âyetleri tefsir etmiştir. Hz. Muhammed'in (s.a.v) vefatından sonra ise tefsir ilmi doğmuştur. Zira İslamiyet yayılmış ve yorumlama farklılıkları artmıştı. Tefsir ilmi, Allah'ın kelâmının insanlığın gücü nisbetinde açıklanmasıdır. Bu ilim rivayet ve dirayet tefsiri şeklinde ikiye ayrılmıştır. Rivayet tefsirleri nakil ile yapılan tefsirlerdir. Dirayet tefsirleri ise sadece nakillere bağlı kalmayıp dil, edebiyat ve diğer çeşitli ilimlere dayanarak re'y ile yapılan tefsirlerdir.¹

Kur'ân-ı Kerîm'i yorumlama biçimlerinden biri de işârî yorumdur. İşârî yorum; Kur'ân ayetlerinin bir takım işâretlere dayanarak, kalbe doğan mânâ ile yorumlanmasıdır. Bu yorumlar sanıldığı gibi tasavvuf ve tarikatların ortaya çıkması ile oluşmamıştır. İşârî tefsirin köklerini, Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in sözlerinde bulabilmekteyiz.² En eski işârî tefsirin 283/896 veya 293/905'te vefat eden Tüsterî'nin **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**'i olduğu bilinmektedir.³ İşârî tefsir, "Kur'ân'ı Kerîm'in esrârını kavramış olan muhakkik ulemanın, âriflerin ve bir kısım sülûk erbabının, ilâhî ilham ve Rabbanî bir fetih ile; âyetleri, zâhir mânâlarına ters

¹ Yunus Emre Gördük, **Tarihsel ve Metodolojik Açından İşârî Tefsir**, İstanbul, İnsan Yay., 2013, s. 27,28.

² Süleyman Ateş, **İşârî Tefsir Okulu**, İstanbul, Yeni Ufuklar Neş., 1998, s. 27.

³ Mahmut Ay, "İşârî Tefsiri Yeniden Düşünmek", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2011, sayı: 24, s. 103-148.

düşmemek ve onlarla kâbil-i telif olmak kaydıyla, bir takım lafzî ve mânevî işâretlerden dolayı zâhirî mânâlarından farklı bir şekilde tefsir etmeleridir.”⁴

“İşâret” lafzı sözlükte: “bir nesneyi gösterme, bir anlamı üstü kapalı bir şekilde ifâde etme, dolaylı ve kinayeli bir sözle anlatma” gibi manalara gelmektedir.⁵ Tasavvufta ise, “maksadı söz aracılığı olmadan başkasına bildirme; ibare ile anlatılamayan yalnızca ilham ve keşif gibi yollarla elde edilmiş bilgi” olarak tanımlanmaktadır.⁶ Keşf ve ilham ile Kur’ân ayetlerinin yorumlanması ise, ‘İşârî Tefsir’ adını almıştır. İşârî tefsire, Kurân’ın tasavvufî yorumu da diyebiliriz.

Tasavvufun konusu insandır. Bir başka ifadeyle insanın mâhiyetini çözmek ve tekâmülünü tamamlamasına yardımcı olmaktır. Amacı ise, nefsi yaratıcıya yöneltmektir. Kalbin münâcâtı sonucu, Allah’ın izin vermesi ile ruhun Cenâb-ı Hak ile konuşur hâle gelmesi; her hâl ve şartta kulun O’nun ile olması, dâima O’nu tefekkür etmesidir. Bunun karşılığı olarak Allah Teâlâ kuluna ledünnî ilmi bahşeder. Tasavvuf erbabına göre, Kur’ân tefsiri kuru bir zâhirî ilim ile değil, manevî açıdan canlı bir ruh iklimi ile yazılırsa tamam olacaktır. İşte böylece Kur’ân-ı Kerîm, ruh ve kalbe doğan ilhamlar ile anlamlandırıldığında işârî tefsir yapılmış olur. Müfessir, Kur’ân lafızlarını beş duyu organının yanısıra; keşf, ilhâm, ma’rifet, basiret, ferâset, havâtır, müşâhede, tecelli, yakîn, vârid gibi manevî yollar ile açıklar. Bir başka ifade ile âyetlere verilen işârî mânâlar; farklılık ve aykırılık olmayıp, feyz ve mânevî zevk sebebi ile zâhiri mânâda farkedilen derinliktir.⁷ Zira ruh; hakikat ışığıdır, bedenlere göre eserleri değişir.⁸

Sûfiler ayetler üzerinde uzun süre düşünmek ve müşâhede etmek suretiyle, ayetlerden zâhirî mânâları dışında mânâ bulmaya çalışırlar. Kur’ân’ı okurken

⁴ Gördük, **a.g.e.**, s. 38, 39.

⁵ İşârî sözcüğü ile îma veya işâret yoluyla söylenmek istenen ve bu yolla insanın kalbine birdenbire doğan bilgi türü kastedilmektedir. Bu sebeple kazandıkları bilgileri kapalı bir üslupla ifade eden sufiler, bu yorumlar için tefsir teriminden ziyade işaret tabirini kullanmışlardır. Zira bu bilgiler herkesin hazmedemeyeceği, yanlış anlaşılmaya sebebiyet verebilecek bilgilerdir. İşârî kavramının ne zamandan beri kullanılmaya başlandığı ise bilinmemektedir. Bu kavramın batın kavramı içinde mündemec kaldığı ve uzun bir süre bu iki ayrı kavram için batın tabirinin kullanıldığı düşünülmektedir. (Bkz. Gördük, **Tarihsel ve Metodolojik Açıdan İşârî Tefsir**, İstanbul, İnsan Yay., 2013, s. 47,48.)

⁶ Süleyman Uludağ, “İşârî Tefsir”, **DiA**, İstanbul, 2001, c. XXIII , s. 424.

⁷ Gördük, **a.g.e.**, s. 50, 51.

⁸ Ateş, **a.g.e.**, 279.

doğrudan Allah ile konuştuklarını düşünür ve lafzın hakikatine ulaşabilmenin heyecânını yaşarlar. Kaşânî'nin şöyle bir ifâdesi vardır: “Her âyet altında bana ifâde edilemez içsel anlamlar zuhur ediyordu. Bir yandan onları tam olarak ifâde etmekten âcizdim; diğer taraftan da onları ifşâ etmeme ve onları duyurmama engel olamıyordum.”⁹

Ebu Tâlib el- Mekkî (ö. 386/996) ise, sûfilerdeki bu müşâhedeyi şöyle açıklamaktadır:

“Kul kendisini işitenin karşısında kulak kesilirse, kelâmın sırrına eğilirse, kendisini görenin sıfatlarının anlamlarını kalbi ile müşâhede ederse, kudretine nazar ederse, akılcılığını ve âşinâ olduğu bilgileri terk ederse, tâkat ve kudretten soyutlanırsa, kelimâ sâhibini tâzim ederse, huzurunda durursa, anlamak için acziyyet ve ihtiyacını arz ederse; müstekîm bir halle, selîm bir kalp ile, berrak bir îmân ile, temkin ve ilim kuvvetiyle hitâbını dinler, bilinmeyen cevabın bilgisini müşâhede eder.”¹⁰

Âlûsî (ö. 1270/1854) işâri tefsiri şöyle tanımlamaktadır: “İbâreler üzerinden örtülerin kalkması ile sâliklere âşikâr olan ve âriflerin kalplerine gayb bulutlarından yağın kutsî bir işâret ve ilâhî kaynaklı bilgilerdir.”¹¹ Zûrkânî (ö. 1367/1948) ve Zehebî'ye (ö. 1915/1977) göre ise: “Seyr-u sülûk ve tasavvuf erbabına görünen ve zâhirî mânâ ile uyumlu olan gizli bir işâret sebebiyle, Kur'ân'ı zâhirî mânâsından başka bir mânâ ile te'vîl etmektir.”¹²

⁹ Lory, **Kaşânî'ye Göre Kur'ân'ın Tasavvufî Tefsiri**, trc. Sadık Kılıç, İstanbul, İnsan Yay., 2001, s. 18, 19; (Gördük, **a.g.e.**, s. 34'den naklen).

¹⁰ Ebû Tâlib el-Mekkî, **Kütü'l-Kulûb**, Kâhire, yy., 1933, c. I, s. 69; (Mahmut Ay, **Kur'ân'ın Tasavvufî Yorumu**, İstanbul, İnsan Yay., 2011, s. 252'den naklen).

¹¹ Şihâbuddîn Mahmud Âlûsî, **Rûhu'l-Meânî**, Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts., c. I, s. 5; (Ay, **Kur'ân'ın Tasavvufî Yorumu**, s. 55'ten naklen).

¹² Muhammed Abdu'l-Azîm ez-Zûrkânî, **Menâhilü'l-İrfan**, Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1996, c. II, s. 66; Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, Beyrut, Dâru'l-Erkam, ts., c. II, s. 245 (Mahmut Ay, “İşâri Tefsiri Yeniden Düşünmek”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2011, sayı:24, s. 103-148'den naklen).

İbn-i Acîbe (ö.1224/1809) ise, işârî tefsiri şöyle tarif eder: “ İşâret ehlinin tefsiri lafızdan anlaşılman mana ortaya konulduktan sonra lafzın zâhirinin muktezası dışında, ayetten onlara açılan bir takım semboller ve ince mânâlardan ibarettir.”¹³

B. İşârî Tefsîrin Meşrûiyeti ve Kabul Şartları

İşârî tefsir ortaya çıktığı günden bu yana bir çok eleştiri almıştır. Zira mutasavvıflar, Kur’ân’ı zâhirî manasından başka bir mânâ ile tefsir etmekteydiler. Özellikle Zâhirîler bu tefsiri kabul etmeyip, bid’at ve delâlet saymışlardır. İşârî tefsire en sert tepkiyi gösterenlerden biri Ali bin Ahmed el-Vâhidî (ö. 468-1075)’ dir. Vâhidî’ye göre Kur’ân’a dâir açıklamalarının tefsir olduğunu söyleyen sûfiler, Bâtînîlerin yolunu tutmuştur.¹⁴ Ayrıca Vâhidî, Sülemî (ö. 412/1021)’nin **Hakâiku’t-Tefsîr** adlı tefsirine şöyle bir ithamda bulunmuştur: “Şayet o, bunun bir tefsir olduğuna inanıyorsa, şüphesiz kâfir olmuştur.”¹⁵ Zâhirîlerin önemli temsilcilerinden bir olan İbn Hazm (ö. 456-1064) da, Kur’ân’ın zâhiri dışında herhangi bir manayı kabul etmez. Hz. Peygamber’in hiçbir şeyi gizlemediğini ve Kur’ân’dan bâtinî mânâlar çıkarmanın yanlış olduğunu beyan etmektedir.¹⁶

Zehebî (ö. 1977)’ye göre de, Kur’ân’ın anlaşılmasında Arap lisanının doğal akışı dışında Kur’ân’dan çıkarılan hiçbir mana Kur’ân tefsiri konusunda bir anlam ifâde etmez ve bunlardan istifade de edilemez. Kur’ân’ın zâhirinden başka bir mana iddia eden kimse batıl bir davanın peşinden koşmaktadır.¹⁷

Subhî es-Sâlih (ö. 1986) de mutasavvıfların tefsirini, ayetleri Kur’ân’ın bağlamından uzaklaştırıp, rûhi meselelere yoğunlaştıklarından dolayı eleştirmektedir.

¹³ Mahmut Ay, **Kur’ân’ın Tasavvufî Yorumu**, İstanbul, İnsan Yay., 2011, s. 192.

¹⁴ Süleyman Uludağ, “İşârî Tefsir”, **DİA**, İstanbul, 2001, c. XXIII, s. 426.

¹⁵ Bedruddin ez-Zerkeşî, **el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân**, thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim, yy., 1972, c. II, s. 170; (Mahmut AY, **Kur’ân’ın Tasavvufî Yorumu**, s. 41’den naklen).

¹⁶ Ebû Muhammed Ali bin Ahmed bin Hazm el-Endülüsî, **el-Fasl fi’l-Milel ve’l-Envâi ve’n-Nihâl**, Matbaatu’l-Edebiyye, Mısır 1320, c. II, s. 91, 92; (Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, c. II, s. 12’den naklen).

¹⁷ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, “**Tefsirde Aşırı Yorumlar**”, Çev. Ömer Aydın, İstanbul, İşâret Yay., 2017, s. 84.

Zira kişisel duyuya dayanan ve vicdâni zevk ile meydana gelen düşüncelerin dine kaynak olması doğru değildir.¹⁸

İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ise, işârî tefsiri sakıncalı bulmamakla beraber, bazı yorumların Bâtınî te'villere teşbihine dikkat çeker. Fakat İbn Teymiyye'nin asıl eleştirisi, İbn Arabî ve onun takipçileri içindir. Zira o, İbn Arabî'nin te'villerinin tahrif olduğunu düşünür ve bu te'villerin, zâhirî mânâları geçersiz sayan Bâtınî te'villerle aynı mâhiyette olduğunu düşünmektedir.¹⁹

Suyûtî (ö. 911/1505), nassa, Arap dili kurallarına ve akla zıt olan bir çok te'vil örneği göstererek işârî tefsiri tenkit eden alimlerdenidir.²⁰ Necmüddîn en-Nesefî (ö. 537-1142) de Akâid Risalesi'nde: "Nasslar, zâhirî mânâları üzeredir, başka manalar çıkarmak Bâtınîler'in ve ilhâd ehlinin iddiasıdır." şeklindeki beyanı ile bâtinî yorumları kabul etmediğini belirtmektedir.²¹ Şâtıbî (ö. 790-1388) ise, bazı işârî yorumlara musâmaha ile baksa da, bir takım yorumların kabul edilemez nitelikte olduğunu bildirmektedir.²² Sünnî âlimlerin işârî yorumlara olan eleştirilerine bakıldığında; ulaşılan manalara değil, ulaşma biçimlerine ve kaynaklarına itiraz ettikleri görülmektedir. Zira sufiler, bu te'villere keşif ile ulaşmaktadırlar, dolayısıyla kabulü için delilleri bulunmamaktadır.

Ulemanın te'vilde olduğu gibi işârî yorumda da tenkit ve itirazda bulunması normaldir ve hatta tefsir ilmi açısından önemlidir. Zira tefsir ilmine, diğer ilimlere nazaran daha çok ihtimam gösterilmesi gereklidir. Bu itiraz ve tenkitler, nassların tahrife uğraması tehlikesine karşı bir set görevini üstlenmektedir.

Kalbe zuhur eden ilham ve mânâ sadece kalbin sahibini ilgilendirir, doğruluğunun veya yanlışlığının isbatına lüzum yoktur. Fakat keşf sahibi, bu mânâyı diğer insanlar ile paylaşıyorsa bu mana değil, zâhir sahasına girmiş olur. Dolayısıyla

¹⁸ Subhî es-Sâlih, **Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân**, İstanbul, Dersaadet, ts., s. 295, 296. (Ay, **Kur'ân'ın Tasavvufî Yorumu**, s. 45'den naklen).

¹⁹ İbn Teymiyye, **Mecmûu Fetâvâ**, nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, Riyad, Dâru'l-Âlemi'l-Kütüb, 1991, c. XIII, s. 235, 236 (Ay, **a.e.**, s. 43'den naklen).

²⁰ Suyûtî, **el-İtkân**, c. II, s. 486; Ay, **a.e.**, s. 44.

²¹ Sa'duddîn et-Teftâzânî, **Şerhu'l-Akâid**, thk. Muhammed Adnan Derviş, yy., Mektebetu Dari'l-Beyrutî, 1411, s. 258 (Ay, **a.e.**, s. 44'den naklen).

²² Ebû İshak Şâtıbî, **el-Muvâfakât**, haz. İbrahim Ramazan, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 2001, c. III, s. 358 (Ay, **a.e.**, s. 43'ten naklen).

zahir ilimlerde olması gereken bir takım şartların işârî tefsirlerde de aranması zaruridir.²³

İşârî yorumun kabul görülebilmesi için bir takım şartlara uygun olması gereklidir. Bu şartlar birkaç maddede özetlenebilir:

- a. İşârî mânâ, zâhirî mânâyâ aykırı olmamalıdır.
- b. İşârî yorumun doğruluğunu te'yid eden şer'î bir delil bulunmalıdır.
- c. İşârî açıklamaya karşı şer'î ve aklî muârizin bulunmaması temel şarttır/önemlidir.
- d. İşârî mânâ âyetin lafzına uzak ve zayıf olmamalıdır.
- e. İşârî yorumun maksut olduğu düşünülerek, lafzî mânâ yok sayılmamalıdır.
- f. İşârî tefsirin, insanların zihnini karıştıracak şüphelerden arınmış olması gerekir.

İşârî tefsirin kabulü için getirilen bu şartlara bir takım itirazlar bulunmaktadır. Şöyle ki, işârî mânânın başka bir âyetin zâhirine uygun olması ile, o âyetin bâtinî manasının zikredilmesine gerek kalmamaktadır. İşârî mânânın doğru olduğunu gösteren bir delil bulunması şartı ise; tasavvufî yorum şer'î delile bağlı olmaksızın zikredilemez, zikredilirse bu işari tevil olmaz, batınî yorum olur. Şeri delil, tasavvufî yorumu ve diğer teville dayalı yorumların tamamını meşrulaştıran temeldir. Dolayısıyla, "uygulanabilirliği olmayan bir takım şartlar ileri sürmektense; Kur'ân bütünlüğünü ve sahih sünneti esas alarak, aşırı te'villere kaçmadan, akla ve mantık kâidelerine muhâlefet etmeden bazı işârî yorumlara gidilebileceğini söylemek daha isabetlidir."²⁴ Zira bize göre bu ifadeler, tasavvufî yorumun fikhi, kelami istinbatla aynı seviyedeki meşru delillerini ve sınırlarını tartışılır hale getirmektedir. Çünkü aşırı teville kaçmamak, yukarıdaki maddelerle mümkün olabilir. Aynı maddeler diğer tevil tarzları için de geçerlidir.

²³ Mahmut Ay, **Kur'ân'ın Tasavvufî Yorumu**, s. 47, 48.

²⁴ Muhsin Demirci, **Tefsîr Tarihi**, İstanbul, İFAV, 2012, s. 214, 215.

Suyûtî (ö. 911- 1505), İbn Atâullah el-İskenderî'nin (ö. 709- 1309) **Letaifu'l-Minen** adlı kitabından işârî tefsir hakkındaki şu ifadelerini nakleder:

“Şunu bil ki, bu sûfiler grubunun Allah'ın kelâmı ile Rasûlün kelâmını bir takım garip mânalar ile tefsir etmesi, zâhir mânayı aslından uzaklaştırmak sayılmaz. Bilakis, ayet onu celbedip dil örfü kapsamında ayet ona delâlet ettiği sürece âyetin zâhiri ondan anlaşılır. Orada ayrıca Allah'ın kalbini açtığı kimseler için âyet ve hadis okunduğunda anlaşılan bâtinî mânâlar da vardır. Hadiste ‘Her âyetin zâhiri ve bâtinî vardır’ denilmektedir. Münâkaşacı ve muhâlif kimsenin ‘bu Allah'ın kelâmına ve Rasûlün kelâmına terstir’ demesi, seni bu mânâları kabul etmekten alıkoymasın. Bu bir ayrılık değildir. Şayet ‘bu âyetin bundan başka anlamı yoktur’ deselerdi, o zaman bunlar muhal olurdu. Halbûki onlar böyle şeyler söylemediler. Aksine zâhir mânâların zâhirleri üzere geçerli olduklarını, bizzat bu mânâların asıl murâd olduklarını ikrar ediyorlar ve bunun yanısıra Allah Teâlâ'dan gelen O'nun kendilerine açıkladığı mânâları anlıyorlar.”²⁵

II. KUR'AN KISSALARI

“Kıssa” kelimesi, sözlükte; anlatmak, haber vermek, nakletmek, iz sürmek gibi anlamlara gelmektedir. Kur'ân kıssaları ise; ibret alınacak olan, tarihî doğruluk ve gerçeklik niteliği taşıyan olaylardır.²⁶ Kur'an'da kıssa kelimesi geçmemektedir. Ancak aynı kökten türeyen “Kassa” fiili iki yerde²⁷ bir kimsenin izini sürüp ardınca gitmek manasında, diğer yerlerde ise peygamberlerin hikayelerini anlatmak, haber nakletmek, hakkı, ayeti, rüyayı açıklamak gibi anlamlarda kullanılmıştır. Yine aynı kökten gelen “Kısas” kelimesinin anlamı iki kişiden her birinin diğerinin izini takip etmesi olup, Kur'an'da dört yerde²⁸ zikredilmektedir.²⁹ Kıssa kelimesinin çeşitli türevleri ise, 21 ayette toplam 25 kez zikredilmektedir.³⁰ Kur'ân'da kıssa manasında hadis, nebe', haber, mesel, hikmet, üstûre gibi çeşitli kelimeler kullanılmıştır. Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) “kıssa” kelimesini şu şekilde tanımlamaktadır:

²⁵ Celaleddin es-Suyûtî, **el-İtkân**, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971, c. II, s. 221; Muhammed Vehbi Dereli, “**İşârî Tefsir Anlayışına İlişkin Bazı Mülâhazalar**”, *Diyânet İlmî Dergi*, sayı 4, 2012, s. 35.

²⁶ Şengül, “Kıssa”, **DİA**, İstanbul, 2002, c. XXV, s. 499.

²⁷ Kehf 18/64, Kasas 28/11.

²⁸ Bkz. Bakara 2/178-179-194, Mâide 5/45.

²⁹ İdris Şengül, “Kıssa”, **DİA**, İstanbul 2002, XXV, s. 499.

³⁰ Mustafa Öztürk, **Kıssaların Dili**, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2013, s. 11.

“Kaf’ın fethiyle ‘kasas’ esasen masdardır. Ve asl-ı lügatte manası, bir şeyin izini takip ederek arkasına düşmektir... Sâniyen, bundan me’hûz olarak takibe şâyân bir haber nakl-u hikâye etmek manasına gelir ki, Türkçe ‘ayıtmak’ ve bazı lehçelerde ‘ayırtmak’ tabir olunur. Sâlisen, o anlatılan haber ve hikayede, masdar bi mânâ mef’ûl, yani ‘maksus’ manasına ‘kasas’ yahut ‘kıssa’ denilir ki kafın kesriyle ‘kisas’ bunun cemidir. ‘Kıssa’ da esâsen izi takib olunmaya şâyân hâl-ü şân manasınadır... Demek ki bir haberin ‘kıssa’ olabilmesi şâyân-ı takib ve tahrîr bir haysiyyeti ile müteâreftir.”³¹

Mâhiyetleri itibariyle Kur’ân kıssaları üçe ayrılır: Birincisi tarihi kıssalardır ki; peygamberleri, kavimlerini ve bazı önemli şahsiyetleri anlatan kıssalardır. İkincisi Kur’ân’ın nüzulü sırasında meydana gelen olaylardan bahseden kıssalardır. Üçüncüsü ise, kıssa formatında anlatılan bazı gaybî meselelerdir.³² Kur’ân’ı Kerim’de kıssaların kimisi uzun, kimisi çok kısa anlatılmıştır. Mesela; Yûsuf, Nuh, Hud, İbrâhim, Mûsâ, İsâ kıssalarına uzunca yer verilmiş, fakat bazı kıssalar sadece hatırlatma mâhiyetinde zikredilmiştir. Kur’ân kıssalarının anlatımında kronolojik sıra dikkate alınmayıp, peygamber kıssalarının çeşitli ayetlerde çoğu zaman fragman şeklinde aktarıldığı göze çarpmaktadır. Ayrıca genellikle kıssalara ait zaman, mekân veya aktörlere yer verilmemiştir. Kur’ân kıssalarında üç öge göze çarpmaktadır.³³

1. Korkutma ve uyarma eylemlerinin hedeflendiği kıssalarda, olaylar ögesi.
2. Peygambere ilham, coşku ve heyecan vermenin, ayrıca peygamber ve mü’minlerin kalplerinin yatışmasının amaçlandığı kıssalarda, şahıslar ögesi.
3. İslam mesajının savunulması ve ona dönük muhâlefetin kırılmasını hedefleyen kıssalarda, diyalog ögesi.

Kur’ân-ı Kerim’de, olayları bütün boyutları ile anlatıp salt hikayecilik hedefi güdülmemiş; insanların içinde buldukları durumların benzerlerine atıfta bulunarak onları teselli veya tehdit etmek hedeflenmiştir.³⁴ Zira kıssalarda hedef, şahısların hayatlarının anlatılması olmayıp; her bir kıssanın ayrı bir surede farklı bir konuyu

³¹ Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili**, İstanbul, Eser Neş., 1979, c. IV, s. 2846.

³² Şengül, “Kıssa”, **DİA**, s. 499.

³³ Muhammed Ahmed Halefullah, **Kur’ân’da Anlatım Sanatı “el-Fennu’l-Kasâsi”**, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2012, s. 326, 327.

³⁴ Mustafa Öztürk, **Kur’ân Kıssalarının Mâhiyeti**, İstanbul, KURAMER, 2016, s. 129, 130.

aydınlatmasıdır.³⁵ Kur'ân kıssalarında amaç, hidâyete rehberlik yapmak ve insanların kıssadan hisse almalarıdır. Kıssalarda ne söylendiği ile kıssalarla ne söylendiğinin ayırt edilmesi gereklidir.³⁶ Çünkü önemli olan, kıssaların iletmiş olduğu ahlâkî mesajdır.

Din, tarihi olayları anlatırken bu olayların arkasındaki mânâyâ nüfuzu sağlamak amacıyla kısca ve mesellerden yararlanmaktadır.³⁷ Kur'ân öncesi dönemde de kıssalar Araplar için önem arz etmekteydi. Toplumunu etkileyen bazı büyük olaylar nesilden nesile aktarılmaktaydı. Cahiliye dönemi Arap kültüründe aktarılan kıssalar sadece yaşanan olaylar ile sınırlı olmayıp, dînî unsurları da içermekteydi. Kutsal kabul edilen putlar, melek, cin, şeytan ve kehânetler ile ilgili kıssalar bunlardan bazılarıdır. Kur'ân-ı Kerîm, evrensel olmakla beraber ilk olarak belli bir dönemde belli bir kitleye gönderilmiştir. Dolayısıyla genellikle arap yarımadasında yaşamış olan toplumların kıssalarından bahs olunmaktadır. Zira anlatılan olay ve şahısların ilk muhatap kitlenin tarih ve kültürüne uygun olması gerekmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan kıssaların ekseriyeti, farklı surelerde kısa anlatımlar biçiminde zikredilmektedir. Bu anlatım şekli İslam öncesi Arap toplumunun bildiği bir anlatım tarzı olmayıp, onlar kıssaları tafsilatlı ve uzun bir şekilde anlatmaktaydılar. Kur'ân'da ise, sadece Yûsuf Sûresi uzun ve kronolojik bir anlatım ihtiva etmektedir. Mesela Musa kıssası hakkında, Neml Sûresi'nde ailesi ile birlikte yola çıkması, Şuarâ Suresi'nde Hz. Musa'nın Firavn'ın huzuruna çıkması ve Kasas Suresi'nde diğer ayrıntılardan bahsedilmektedir. Dolayısıyla bu üç sûre birlikte okunursa Kur'ân'daki Mûsâ kıssası tamamlanmış olmaktadır.³⁸

³⁵M. Sait Şimşek, **Kur'ân Kıssalarına Giriş**, Konya,Kardelen Yay., 2013, s. 50.

³⁶ Şehmus Demir, **Mitoloji Kur'ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik**, İstanbul,Beyan Yay., 2003, s. 142.

³⁷ Öztürk, **a.e.**, s. 144.

³⁸ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, Çev. Muhammed Han Kayani ve diğerleri, İstanbul,İnsan yay., ts., c. IV, 153, 154.

III. KUR'AN KISSALARININ TASAVVUFÎ YORUMU

Bazı Batılı düşünürler, İslam dininin kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'i Kitab-ı Mukaddes statüsüne indirgeyerek, aynı tenkit yöntemlerini Kur'ân üzerinde uygulamak istemişlerdir. Bunun sonucunda Kur'ân'da akla ve bilime uygun olmayan unsurların, özellikle de kıssalarda tarihi tutarsızlıkların bulunduğunu beyan etmişlerdir. Batı'dan hareketle İslam dünyasında da Kur'ân kıssalarının tarihi gerçekliğini sorgulayan ilim adamları bulunmaktadır.

Kur'an kıssalarında tarihi gerçeklik iki şekilde sorgulanmaktadır:³⁹ Birincisi Kitab-ı Mukaddes kaynaklı sorgulamadır ki; bu sorgulama nüzul sürecinden itibaren yapılmaktadır. Fakat her ne kadar Kur'an ve Kitab-ı Mukaddes arasında paralellikler mevcut olsa da; herhangi bir tahrîfât ve değişikliğe uğramayan Kur'ân için, tahrifâta uğramış bir kaynak vermek doğru olmayacaktır. Çünkü Tevrat ve İnciller, yanlışla ihtimâli bulunan insan eliyle kaleme alınmış ve bu nedenle ancak dini metin sıfatına hâizdirler. Lakin Kur'ân, mahzâ Allah Kelâmı olması hasebiyle ilâhî metnin kendisidir. Ayrıca Tevrat ve İncil'e baktığımızda Kur'ân-ı Kerim'deki mevzuları, özellikle peygamber kıssalarını ihtivâ ettiklerini görmekteyiz. Fakat icmal ve tafsil bakımından aralarında fark bulunmaktadır. Şöyle ki, Kur'ân-ı Kerîm herhangi bir kıssadan bahsederken, olayın geçtiği mekan, zaman veya şahıslardan bahsetmeyip ayrıntılara girmemektedir. Tevrat ve İncil'de ise durum bunun aksinedir. Zira Kur'ân'da amaç muhatabın ibret almasını sağlamaktır.

İkinci sorgulama ise, Kur'ân'ı Kerîm'e kaynak olarak Arap çevresi ve kültürü ile olan ilgisi getirilmiştir. Zira August Bebel'in ifadesiyle: "Bir din veya dinî sistem kendisine taraftar bulmak ve yayılmak istiyorsa bunun belki de en temel koşulu, o dinin öğretilerinin söz konusu toplumun kültürüne uygun düşmesidir. Çünkü söz konusu dinin, o toplumun kültür düzeyinin gerisinde veya üstünde yer alması, o toplumda tutunup yayılma şansını zora sokar."⁴⁰ Kur'ân'ı Kerim'in de inmiş olduğu toplum ve kültürünü gözetdiği bir gerçektir. Fakat Kur'ân'ı tamamen Araplar

³⁹ Demir, **a.g.e.**, s. 79.

⁴⁰ August Bebel, **Hız. Muhammed ve Arap-İslam Kültürü Dönemi**, Çev. Veysel Atayman, İstanbul, Bordo Siyah Klasik Yay., 2013, s. 12 (Öztürk, **Kur'an Kıssalarının Mahiyeti**, s. 105'den naklen).

tarafından bilinen hususlara da indirgemek doğru değildir. Bir genelleme yapacak olursak, kıssaların bütünü Araplar tarafından bilindiğini ve yine bütünü Araplar tarafından bilinmediğini söylemek yanlış olur.⁴¹

Kıssaların tarihsel gerçekliği meselesi 20. asrın ortalarından itibaren tartışılmaya başlanmıştır. Zira tarihsel gerçeklik meselesi, klasik dönemde tartışılan bir mesele değildir. Her ne kadar Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Ebû Müslim el-İsfahânî (ö. 322/934), Kaffal eş-Şâşî (ö. 365/976), Zemaşerî (ö. 538/1144) gibi bazı müfessirler, Kur'ân'daki bazı anlatımların temsili olduğunu ifade etseler de, bütün kıssaların temsili olup tarihî gerçekliğinin olmadığını hiçbir alim söylememiştir.⁴²

Kıssaların anlamlandırılması bağlamında Muhammed Halefullah'ın (ö.1997) görüşü dikkatleri üzerine çekmektedir. Görüşleri sebebiyle bir çok tenkit olsa da, Halefullah'ı destekleyenler de bulunmaktadır. Muhammed Halefullah, İslam coğrafyasında Kur'ân kıssalarının tarihsel gerçekliği meselesini müstakil olarak ele alıp, Emin el-Hûlî (ö.1966) danışmanlığında 1947'de "el-Fennu'l-Kasasî fi'l-Kur'ân" isimli doktora tezini oluşturmuştur. Aslında Kur'ân'ı edebî yöntemle okumak gerektiği fikri Emin el-Hûlî'ye aittir. Halefullah bu tezinde, hocası el-Hûlî'nin bu fikrini kıssalar üzerinde tatbik etmiştir.⁴³ Halefullah bir edebiyatçı olarak Kur'ân'da sanatsal anlatıma dikkat çekmiştir. Ona göre kıssalarda kurgusal bir kahraman var olmuş olabilir veya kahraman gerçek olup etrafında dönen olay gerçek olmayabilir. Yahut kahraman ve olay gerçek olup, kıssa edebî üslûba göre tanzim edilmiş olabilir. Yani kıssaların bir bölümü öne bir bölümü sonraya alınmış veya eklemeler ve çıkarımlar yapılmış; kıssalarda tekrarlar yapılmış ve farklı manalar barındırılmış olabilir. Bu şekilde Halefullah kıssaları; tarihsel, temsîlî ve mitolojik kıssalar olarak üç kısma ayırmaktadır. Tarihsel kıssalardaki edebi öğeler, Kur'ân kıssalarında hedeflenen amacı gerçekleştirmek için vaki olan gerçek olaylardır. Temsili kıssalardaki öğeler, tarihsel karakter ve gerçeklik özelliklerini göremediğimiz

⁴¹ Demir, a.g.e., s. 92.

⁴² Mahmut Ay, **Kur'ân Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak**, İstanbul, Ensar Neş., 2017, s. 47.

⁴³ Ay, a.e., s. 54.

olaylardır. Mitolojik kıssalardaki edebî ögeler ise, diğer iki türden farklı olup bir bütün olarak kıssalarda bulunmaktadır.⁴⁴

Modern dönemde Kur'ân kıssalarının tarihi gerçekliği meselesini sorgulamaya açan ilk kişi Muhammed Abduh (ö. 1905)'dur.⁴⁵ Halefullah mitolojik kıssa bağlamında Muhammed Abduh'u dile getirir ve onun Kur'ân lafızlarında mitoloji etkisinin var olduğunu vurguladığını söyler. Şöyle ki, Kur'ân indiği dönemdeki edebiyatçıların yabancı olduğu bir üslup kullanmakta ve putperestlere ait hurâfeleri edebî bir araç yapmakta idi. Muhammed Halefullah, Abduh'un şu sözlerini nakleder:

“Defalarca açıkladık ki, Kur'ân'daki kıssalar tarihsel bilgi vermek veya okuyucuyu geçmiş toplumlarla ilgili detaylara sevk etmek için değil; öğüt ve ibret vermek için yer almıştır. Kur'ân sadece öğüt ve ibret vermek için, önceki toplumların hak ve bâtil inançlarını, doğru ve yanlış geleneklerini, faydalı ve zararlı alışkanlıklarını anlatır. Kur'ân'ın anlattığı kıssalar, ibret verme sınırını aşmaz ve hidâyet merkezinden uzaklaşmaz. Anlatımda ve kurulan cümlelerde kullanılan ifade kalıplarının, iyi ve kötüye işâret edecek biçimde olması gerekir...”⁴⁶

Kıssaların tarihiliği meselesinde Câbirî'nin (ö. 2010) görüşü de önem arz etmektedir. Ona göre darb-ı meseller, hikâyeler ve diyalogların gerçekliği meselesi sorun teşkil etmiyorsa, kıssalar için de durum aynı şekildedir. Çünkü önemli olan, anlatılan olayın gerçekliği meselesi değil; dinleyen kitlenin bilinci ve ufkudur. Eğer anlatılan kıssa dinleyen kişiyi etkiliyorsa doğru demektir. Zira söz konusu gerçeklik, kıssalardan çıkarılması gereken ibret dersleridir.⁴⁷

Bultmann (ö.1976)'a göre de mitolojik düşünme önemli bir tarzdır. Zira bu düşünme şekli insanın kendisini anlamasını ve anlatabilmesini sağlamaktadır. Mitolojinin amacı objektif bir resim sunmak değil, insanın kendi eylemlerini kontrol ettiğini düşündüğü güçlerle konuşmaya çalışmasıdır. Fakat insan aşkın güçlerini betimlerken kendi dünyasına âit tasvirleri kullanır ve görülebilen âlemin malzemeleriyle görülemeyen âlem hakkında bilgi verir. Başka bir ifadeyle mit,

⁴⁴ Halefullah, **a.g.e.**, s. 171.

⁴⁵ Demir, **a.g.e.**, s. 99.

⁴⁶ Reşid Rıza, **Tefsîru'l-Menar**, Kahire, ts., c. I, s. 399; (Halefullah, **a.g.e.**, s. 228'den naklen).

⁴⁷ Muhammed Coşkun, **Muhammed Âbid el-Câbirî'nin Tefsirde Siret-Nüzül İlişkisi Yaklaşımı**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2013, s. 131-134.

nesnel olmayan gerçekliği nesnelleştirerek insana sunar.⁴⁸ Buna teşbîhen, Kur'ân kıssalarında da önemli olan hikâyenin ayrıntıları değil, verilmek istenen derin anlamdır.

Bu konuda islam tasavvufunda ve tefsir alanında önemli bir akım olan işârî tefsirin, kıssaların tarihselliği hususundaki bakış açısına değinmek uygun olacaktır. Tasavvuf geleneğinde de, özellikle İbn Arabî (ö. 638/1240) ve Kaşânî (ö. 736/1335) tefsirlerinde Kur'ân kıssalarını demitolojize etme teşebbüslerinin mevcut olduğu söylenmektedir.⁴⁹ Ancak bu kanaat isabetli değildir. Zira sûfiler kıssalar hakkında bir takım işârî manalar vermekle birlikte, kıssaların tarihteki varlıklarını reddetmemişlerdir. Onlar kıssaların mitik değil, mistik işâretler taşıdığına inanmışlardır. Klasik dönemde Kur'ân'daki bir kıssanın tarihi gerçekliğinin olmayıp, sembolik anlatımdan ibâret olduğunu açık bir şekilde gündeme getiren tek kişi Niyâzi Mısırî (ö.1105/1694) olmuştur. Fakat Mısırî'nin bu görüşü de bütün kıssalar hakkında olmayıp, Kehf sûresindeki Musa-Hızır kıssası hakkındadır. Zira ona göre bu kıssa insanın iç dünyasında geçen olayları sembolik bir dille anlatmış olup, dış dünyada yaşanmamıştır.⁵⁰

Kur'ân kıssalarının maksadı, tarihten örnekler vererek ders alınmasını sağlamak ve muhâtabı o doğrultuya yönlendirmektir. Kıssaların tarihi gerçekliği reddedilirse, dînî bir metin salt edebî metin veya mitolojik bir metin seviyesine indirilmiş olur ki metnin bağlayıcılığı ortadan kalkmış olur. İşârî tefsir ekolü, kıssaların tarihsel gerçekliğini yok saymayıp bilakis zâhiri mânâyı kabul etmeden bâtını mânânın zikredilmesinin doğru olmayacağını savunmaktadır. İbn Acîbe bu konuda tefsir ile “işaret” in farklı şeyler olduğunu söylemektedir. Zira işârî tefsir, Kur'ân'dan zihnî ve kalbî birikime göre çıkarılan bir takım yorumlar olup, objektif yorumlar olmadığı için bağlayıcılığı da yoktur.⁵¹

⁴⁸ Öztürk, **Kur'ân Kıssalarının Mahiyeti**, s. 144.

⁴⁹ Ay, **Kur'ân Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak**, s. 47.

⁵⁰ Niyâzi Mısırî, **Risâle-i Hızriyye-i Cedîde**, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa no. 261/4, vr. 21 (Ay, **Kur'ân Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak**, s. 48, 49'dan naklen).

⁵¹ Ay, **Kur'ân'ın Tasavvufî Yorumu**, s. 195.

Goldziher'in (ö. 1921) dediği gibi, sufiler için kendi düşünce perspektiflerini Kur'an kıssaları ile istişhâd etmekten daha zevkli bir şey yoktur.⁵² Fakat işârî tefsir sâhibi Kur'an'dan bir şey yorumlarken, lafzî manayı tamamen yok saymaz veya değişiklik olduğunu vurgulamaz. Aksine sufi müfessir evvela lafzî mânâyı verip daha sonra manevî mânâya değinmektedir. Çünkü işârî tefsirlerde, Kur'an'da anlatılan kıssaların senaryolarının çift boyutlu olarak kurgulanmış olduğu düşünülerek, insanın iç âleminde cereyan eden olaylar da sembolik bir üslup ile açıklanmaktadır.⁵³ Bu yorumlar, zâhirî tefsirin meşrûiyyeti açısından sorun teşkil etmeyip bilakis mânâyâ derinlik ve anlam katması bakımından önemlidir. Daha önce de zikrettiğimiz gibi kıssalardaki amaç, hidâyete rehberlik yapmaktır. Zira Kur'an devâdır, bu deva da hidayettir. İşârî mânalar Kur'an'ın tefsir edilmesinde bu görevi yerine getirmektedir.

⁵² Goldziher, **Mezâhibu't-Tefsîri'l-İslâmî**, Çev. Abdülhalîm en-Neccâr, Kahire, Mektebü'l-Hancî, 1955, s. 253(Öztürk, **Kur'an Kıssalarının Mâhiyeti**, s. 19'den naklen).

⁵³ Mahmut Ay, "İşârî Tefsirlerde Hz. Meryem", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2011, sayı: 25, s. 123, 138.

İKİNCİ BÖLÜM

İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

I. İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ'NİN HAYATI

Müellifimizin ailesi tarafından verilen ismi İsmâil olup, kendisi bu ismin Süryanice olduğunu ve “Mutîullah” anlamına geldiğini benimsemektedir. İsmi ile birlikte kullandığı “Hakkı” mahlası ise, şu şekilde oluşmuştur: (1085-1674) tarihinde şeyhi Osman Fazlı Efendi'nin oğlu Mehmed el-Cûdî dünyaya geldiğinde İsmâil Hakkı onun için Türkçe bir tarih düşmek, böylece şeyhinin himmetini kazanmak ister. İlk defa tarih düştüğünden mahlasın daha önce kullanılmamış bir mahlas olması gereklidir. Bu husus için şeyhinin rûhâniyetine teveccüh ile esmâ-i hüsnâdan Hakk ismine nisbeten mahlasının “Hakkı” olması gönlüne doğmuştur. Ayrıca İsmâil Hakkı sülûkünün muhtelif mertebelerinde, manevî derecelere göre Allah tarafından kendisine verilen isimlerden de bahsetmektedir. İsmâil Hakkı, uzun süre Bursa'da yaşadığı için “Burûsevî”, bir müddet Üsküdar'da ikâmet ettiği için “Üsküdârî”, Celvetiyye tarikatına mensub olduğu için “Celvetî”, nisbelerini kullanmıştır. Özellikle Balkanlarda kaldığı süre içerisinde “en-Nâsîh” ünvanını kullanmıştır. Fakat bugün kullanıldığı şekli olan “Bursevî” nisbesi ile meşhurdur. ¹

İsmâil Hakkı'nın baba tarafından şeceresi şu şekildedir; Şah Hudâbende oğlu Bayram Çavuş oğlu Mustafa oğlu Şeyh İsmâil. Anne tarafından şeceresi ise; Şeyh Dâvud Efendi oğlu Mehmed Efendi oğlu Abdurrahman Efendi oğlu Kadı Ahmed Efendi kızı Kerîme oğlu Şeyh İsmâil. Ayrıca baba tarafından seyyid olan İsmâil Hakkı, nesebinin nereye ulaştığı hususunda defalarca Allah tarafından Ehl-i Bey'ten olduğunun müjdelendiğini söylemektedir. ²

İsmâil Hakkı, 1063 Zilkâde ayı içerisinde Bulgaristan'ın Aydos kasabasında doğmuştur. Babası Mustafa Efendi ise İstanbul'un Aksaray semtinde dünyaya gelmiş

¹ Ali Namlı, **İsmâil Hakkı Bursevî**, İstanbul, İnsan Yay., 2001, s. 33, 34.

² Namlı, **a.e.**, s. 35.

olup, İsmâil Hakkı'nın doğumundan bir yıl önce büyük İstanbul yangınında varını yoğunu kaybedince Edirne civarındaki Aydos'a yerleşmiştir.³ 1063-1137 (1653-1725) yılları arasında yaşayan İsmâil Hakkı, Osmanlı devletinin siyasi yönden pek parlak olmadığı duraklama döneminin sonları ve gerileme döneminin başlarını idrak etmiştir. Beş padişahın saltanatı döneminde yaşamış olup; bunlar IV. Mehmed (ö. 1648/1687), II. Süleyman (ö. 1687/1691), II. Ahmed (ö. 1691/1695), II. Mustafa (ö. 1695/1703) ve III. Ahmed (ö. 1703/1730)'dir.⁴ Bu dönemde Osmanlı Devleti ekonomik açıdan sıkıntı içerisindeydi. Özellikle II. Viyana bozgunundan sonra devam eden harp ve mağlubiyetler, devletin ictimâî ve iktisâdî bünyesini derinden etkilemiştir. Ayrıca bu mağlubiyetler, büyük toprak kayıplarına sebep olmuştur.⁵

Bursevî'nin yaşadığı dönemdeki ilmi faaliyetlerden bahsedecek olursak, medreselerin hem müderris hem de tedrisat ve talebe bakımından bozulmaya başladığını ifade edebiliriz. Bu dönemde matematik, kelâm, felsefe gibi aklî ilimler terk edilmekte, talebelere para ve rüşvet ile ilim görmeden müderrislik ruûsları verilmekteydi. Medrese ve müderrisler sayı olarak fazla olsa da mütefekkir ulemâ azalmış ve ilmî seviye düşmüştü. Dolayısıyla bilgisiz olarak yüksek makamlar elde edilmiş ve bu makamlar yeterli ilme sahip olmayan mollazâdeler tarafından işgal edilmekteydi.⁶

İsmâil Hakkı doğduğu vakit Aydos'ta Celvetî şeyhi Zâkirzâde Abdullah Efendi (ö. 1068/1657)'nin halifesi Osman Fazlî Efendi (ö. 1102/1691) bulunmakta idi. Mustafa Efendi, Aydos'ta bulunduğu süre içerisinde Celvetî şeyhi Zâkirzâde Abdullah Efendi ve halifesi Osman Fazlı Efendi ile yakınlık kurmuştur. Babası İsmâil Hakkı'yı üç yaşında iken Osman Fazlî Efendinin huzuruna götürmekteydi. Bu sebeple Osman Fazlî Efendi ona: "Sen bizim üç yaşından beri müridimizsin, sen benim evlâdımın en büyüğün, talebelerimin ve halîfelerimin en kadîmisin. Seni üç

³ Ateş, **a.g.e.**, s. 242.

⁴ Namı, **a.g.e.**, s. 19.

⁵ Namı, **a.e.**, s. 23.

⁶ Namı, **a.e.**, s. 24.

yaşından beri tanırım, o zamandan beri üzerinde nazarım vardır.”diye iltifatlarda bulunmuştur.⁷

İsmâil Hakkı, Osman Fazlı Efendi'nin isteği üzere on bir yaşında iken Şeyh Abdülbâki Efendi ile birlikte Edirne'ye gitmiştir. Abdülbâki Efendi'nin yanında yedi yıl kalmış olup; sarf nahiv başta olmak üzere, kelam, akâid, fıkıh, tefsir gibi birçok ilim ile meşgul olmuştur. Hocası Abdülbâki Efendi, kalan ilmini tamamlaması için İsmâil Hakkı'yı İstanbul'da bulunan Osman Fazlı Efendi'ye gönderdi. (1672) İsmail Hakkı İstanbul'da üç sene ilim tahsil etmiş olup, Osman Fazlı Efendi'nin istîdâdı üzere; evvelâ zâhirî ilimleri okumuş daha sonra riyâzât ile meşgul olmuştur. Ayrıca İsmâil Hakkı, küçük yaşlardan itibaren hat sanatı ile meşgul olmuş olup, hocası meşhur hattat Hâfız Osman (ö. 1110/1698)'dir.⁸

Osman Fazlı Efendi, İsmâil Hakkı'yı yirmi yaşında iken Üsküp'e halife tâyin etmiştir. Üsküp'te Şeyh Mustafa Uşşâkî'nin kızı ile ilk evliliğini yapmıştır. (1676) Üsküp'te iken çeşitli ilimlerde dersler verip, muhtelif câmilerde vaazlar vermekte idi. İsmâil Hakkı Üsküp'ün bazı ileri gelenlerini vaazlarında sert bir üslup ile eleştirdiği için, muhâlifler onu İstanbul'a şikâyet edip Üsküp'ten sürdürmek istemişlerdir. İsmâil Hakkı'nın dâvâsı, ileri gelenlerin kitap ve sünnete muhalefetleriydi. Onların muhâlefet sebebi ise, İsmâil Hakkı'nın onların alıştıkları sapıklıkları kabul etmeyip tenkit etmesi idi.⁹

İsmâil Hakkı Üsküp'teki on yıl ikametinden sonra Osman Fazlı Efendi'nin tavsiyesi üzerine Köprülü'ye geçti ve orada on dört ay ikamet etti. Daha sonra Ustrumca halkının talebi üzerine Osman Fazlı Efendi onu Ustrumca'ya gönderdi. (1093/1682)¹⁰ Ustrumca'da ikametinin otuzuncu ayında ise şeyhi tarafından Edirne'ye çağrıldı. Osman Fazlı Efendi, IV. Mehmed'in talebi ile sarayda vaaz ve nasihat vermek üzere Edirne'de bulunmaktaydı. İsmail Hakkı burada hummaya tutuldu ve günlerce yerinden kalkamadı. Hastalık esnasında sırr-ı hilâfete dair rüyayı Arapça olarak yazıp şeyhine arzetti. Şeyhi ise onu methetmiş ve Allah'ı anlayışının

⁷ Namli, a.e., s. 34.

⁸ Namli, a.e., s. 39.

⁹ Namli, a.e., s. 41-45.

¹⁰ Ali Namli, “İsmâil Hakkı Bursevî”, **DİA**, İstanbul, 2001, c. XXIII, s. 102.

ziyade olduğunu fakat süslü giyinmeye muhabbeti olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla İsmâil Hakkı, Ustrumca'ya döndüğünde üzerindekiyi değiştirmiş ve aba giymeye başlamıştır.¹¹

İsmâil Hakkı, 1695 yılında Bursa halifesi Amasyalı Şeyh Sun'ullah Efendi'nin vefatı ile Osman Fazlı Efendi tarafından Bursa'ya halife tâyin edildi. Şeyhi İsmâil Hakkı'yı Bursa'ya gönderirken bir takım tavsiyelerde bulunmuştur:

“Her gün oruç tut. Çünkü ehl-i Hakk'ın yolu budur. Vakitlerine, özellikle sabah ve akşama dikkatli ol. ‘O’nu sabah-akşam tesbih edin’ ayetinin zâhirî muktezasınca sabah kuşluk vaktine kadar, ikindiden de akşama kadar Hakk’a teveccühten gâfil olma. İftar zamanı gelince helal ve temiz eline geçen bir şeyle iftar et. Sonra akşam namazını ve evvâbin namazını kıl. Sonra bütün kalbinle zikir ve fikirden başka bir şeyle meşgul olma. Yemeği ehl-i gaflet sofralarından kalkana kadar te’hîr et. Ondan sonra ertesi akşama kadar mîzâcını düzeltecek, kalbini teskîn edecek ve bedenini güçlendirecek kadar ye. Akşam ile yatsı arasında kıymetli bir vakit, feth ve feyz zamanı vardır ki dünya için değil âhiret için harcanması gerekir. Cumhûra yemek zamanında muhâlefet bizim için faydalıdır. Zira, âdet ve hallerinde onlara muhâlefet zaruridir. Bizim yolumuz Ashab’ın (r.a) yoludur, ehl-i örfün yolu değil.”¹²

Müfessirimiz Bursa'ya geldiğinde elinde fazla dünyalık yoktu; varlıktan yokluğa düşmüş, geçimini sağlamak için ev eşyalarını, bazı kitaplarını hatta tesbihini bile satmak zorunda kalmıştır. Zira ailesi ve yanında bulunan müridleri ile beraber dokuz kişinin geçimini sağlamak durumunda idi. Bir gece rüyasında şeyhi ona iki sene sabretmesini söyledi. İsmâil Hakkı da iki sene boyunca riyâzat ve mücâhedesini arttırdı ve hatta bir hücrede kendisini ibadete verdi. İki yılın sonunda kırk gün süren bir göz seyirmesine tutuldu ve ardından dokuz yaşındaki kızı Hatice vebadan dolayı hayatını kaybetti. (1099/1688)¹³

İsmâil Hakkı, Bursa'da bir buçuk yıl ikamet ettikten sonra İstanbul'a şeyhini ziyarete gitti. Bu ziyaretleri dört defa daha gerçekleştirdikten sonra, son ziyaretini şeyhi Kıbrıs'ta sürgündeyken gerçekleştirdi. (1102/1690) Şeyhi bu ziyaret esnâsında onu yerine tayin etti ve şu sözleri söyledi: “Pek çok halifem var. Bazısı hayatta bazısı

¹¹ Namlı, a.g.e., s. 49.

¹² Namlı, a.g.e., s. 51.

¹³ Namlı, a.e., s. 52, 53.

ise öldü. Bu nefes ve te'sir benden sonra sana ulaşacak, başkasına değil. Senin bu ilimde geniş bir vukûfiyetin var. Yazın hoş. Ben ne bulduysam şeyhimin nefes ve duâsıyla buldum. Bu nefes ve duâyı Allah Teâlâ'nın izni ile ben de sana verdim.”¹⁴ Osman Fazlı Efendi, Üftâde'nin (ö. 988/1580) Mahmud'u (Hüdâyî ö. 1038/1628) olduğu gibi; Bursevî'nin de kendi Mahmûd'u olduğunu söylemiştir.¹⁵ Ayrıca Bursevî, Bursa'da ikâmeti sırasında bir çok bölgeyi ziyaret etmiş olup üçer yıl Tekirdağ, Şam ve Üsküdar'da görev yapmıştır. 1107-1108 (1695-1696) yıllarında ise askerlerin moral gücünü arttırmak için II. Mustafa'nın daveti üzerine I. ve II. Avusturya seferlerine katılmıştır. 1111 (1700) tarihinde hacca gitmiş, yedi ay kadar Mekke ve Medine 'de kalmış, on yıl sonra da ikinci defa hac niyetiyle yola çıkmış Kâhire'de iki ay kadar kalmıştır. 1129 (1717) yılında İbnü'l-Arabî'ye duyduğu sevgi sebebi ile Şam'a gitmiş, orada on kadar eser kaleme almıştır.¹⁶

Şam dönüşü 1132 (1720) Üsküdar'da Damad İbrahim Paşa'nın (ö. 1730) hediye ettiği eve yerleşen İsmail Hakkı, İstanbul'da göreve başladı. Fakat devlet ricali üzerinde Aziz Mahmud Hüdâyî ve Şeyhi Osman Fazlî Efendi kadar etkili olamadı. Üsküdar Ahmediye Câmii'nde cuma vaizi olarak görev yaparken, vaazlarında vahdet-i vücud meselesinden bahsettiği ve İslam akidesine aykırı sözler söylediği iddiasıyla takibat açıldı. Suçlamanın asılsız olduğu anlaşıldı fakat İsmâil Hakkı, 1135'te (1723) Bursa'ya döndü. Kendi imkanlarıyla bir cami inşa ettirip, son yıllarını da irşad faaliyeti ve eser telifiyle geçirmiştir.¹⁷

Bursa'da ikâmeti süresince İsmâil Hakkı'nın Ulucâmi'de vermiş olduğu vaazlar önemlidir. Zira bu vaazlar ile Kur'ân'ı Kerîm'i tefsir etmeye başlamıştır. Vaazlarında Kur'ân'ı tefsire başlaması da şu şekilde olmuştur: Bir Pazar günü ikindiden sonra Câmi-i Kebîr (Ulucâmi)'de “Ey inananlar, Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun” mealindeki ayetin tefsiri ile ilk vaazını vermiş, vaaz ve nasihat tekrar edince, kendisine Kur'ân'ın başından başlayarak vaaz vermesi işaret olunmuştur. İsmâil Hakkı, Şaban 1096/1685 tarihinde usul üzere Kur'ân-ı Kerîm'i başından başlayarak vaazlarında tefsir etmeye başlamıştır. Tefsîrinde, naklettiği

¹⁴ Namlı, a.e., 67.

¹⁵ Namlı, a.e., s. 66.

¹⁶ Namlı, “İsmail Hakkı Bursevî”, **DİA**, c. XXIII, s. 103.

¹⁷ Namlı, “İsmail Hakkı Bursevî”, **DİA**, c. XXIII, s. 103.

ayetlere müşâhede ettiği tasavvufî yorumları ve bir takım Farsça şiirleri de ekleyerek ilgi çekici bir üslup oluşturmuştur. Bu şekilde tefsir etmeye başladığı eserine **Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân** ismini vermiştir.¹⁸

İsmâil Hakkı Bursevî, 1725 Zilkâde ayı içerisinde 75 yaşında iken vefât etmiş, Bursa'da kendi inşa ettirdiği caminin avlusuna defnolunmuştur. Kitâbu Nakdi'l-hâl isimli eserinde yer alan şiirin sonunda “*Kebş-i ruhum Hakk'a kurbân eyledim*” mısrası ile önceden vefatını işâret etmiş, hesap edildiğinde vefat tarihine isabet ettiği görülmüştür.¹⁹ Bursevî'nin beş hanımı olduğu rivayet edilse de, üç tanesinin ismi kayıtlarda geçmektedir. Bunlar: Afife, Hanîfe ve Âişe'dir. On sekiz çocuğu dünyaya gelmiş olup, on altısı İsmâil Hakkı hayatta iken vefat etmiş, iki tanesi ise âhirete intikalinin ardından genç yaşta vefat etmiştir. İsimleri tespit edilen çocuklar şunlardır: Hatîce 1099 (1688), İshak 1110 (1699), Ubeydullah 1110 (1699), Bahâeddin Muhammed 1138 (1726), Emetullah 1114 (1703), Asiye 1118 (1706), Fâtîma 1122 (1710), Abdülehad 1124 (1712), Emrullah Muhammed 1125 (1713), Habîbe 1132 (1720), Hanîfe 1127 (1715), Tahir Muhammed 1130 (1718), Enîse 1131 (1719), Mesîh İsâ 1132 (1720), Şah Muhammed 1138 (1726).²⁰

Bursevî, Celvetiyye tarikatına mensuptur. Celvetiyye tarîkati ilk olarak İbrahim Zâhid Gîlânî (ö. 700/1300) tarafından ortaya çıkmış fakat tafsîlî olarak Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. 1038/1628)'de zuhur etmiştir. Celvetiyye tarîkati; Gîlânî zamanında hilâl, Üftâde zamanında kamer, Hüdâyî zamanında dolunay gibi parlamış, zuhurda ise son noktaya ulaşmıştır.²¹ İsmâil Hakkı; şeyhi Atpazarî Osman Fazlî Efendi'nin izinde olmakla beraber, üzerinde başta Muhyiddîn İbn Arabî olmak üzere Sadreddin Konevî, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, Üftâde, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin tesirleride görülmektedir.²² Osman Vahdetî Efendi (ö. 1135/1713), oğlu Mehmed Baâuddîn Efendi (ö. 1138/1726), İshak Efendi (ö. 1150/1737), Süleyman Zâtî Efendi (ö. 1151/1738), Abdurrahmân Efendi (ö. 1164/1751), Mehmed Hikmetî Efendi (ö. 1165/1752), Derûnîzâde Mehmed Hulusî Efendi (ö. 1167/1754), Ahaveyn Efendi (ö.

¹⁸ Namli, **a.g.e.**, s. 53, 54.

¹⁹ Namli, **a.e.**, s. 112.

²⁰ Namli, **a.g.e.**, s. 115-119.

²¹ Namli, **a.e.**, s. 254.

²² Namli, “İsmail Hakkı Bursevî”, **DİA**, c. XXIII, s. 103.

1176/1762), Ahmed Pertevî Efendi (ö. 1182/1768) ise, Bursevî'nin halîfelerinden bazılarıdır.²³

II. İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ'NİN ESERLERİ

İsmail Hakkı'nın yazmış olduğu eserler hakkındaki bilgiye, yine yazmış olduğu eserlerden ulaşılmıştır. Şöyle ki; 1121/1710 tarihinde yazdığı bir eserde otuz kadar eseri olduğunu, 1133/1721'de yazdığı bir eserinde esmâ-i hüsnâ kadar, daha sonraki eserlerinde ise yüzden fazla eseri olduğundan bahsetmektedir. Nitekim vefatından yaklaşık bir yıl önce tamamlamış olduğu **Kitabü'n-Netîce** isimli eserinde, yüzden fazla sayıda kitap ve risâlesinin bulunduğunu bildirmektedir. İsmâil Hakkı, okuma-yazma cihetinden yıldızının Utarid olduğunu ve bu sebeple çok yazdığını belirtmektedir. Hatta bir eserinde, Allah'ın bu kulunu kitâbet ile mübtelâ ettiğinden bahsetmektedir.²⁴

Eserlerin hacimlerine bakıldığında yirmi varak ile 300 varak arasında büyük bir külliyat ile karşılaşmaktayız. Bursevî'nin en hacimli eserleri: **Rûhu'l-Beyân** (1465 vr.), **Ferahu'r-Rûh** (995 vr.), **Şerh alâ Tefsiri Cüz'i'l-Ahîr li'l-Kâdi'l-Beydâvî** 8735 vr.), **Şerhu Nuhbeti'l-Fiker** (644 vr.), **Rûhu'l-Mesnevî** (610 vr.), **Kitâbü'l-Hakkî's-Sarîh ve'l-Keşfi's-Sahîh** (507 vr.), **Kitâbü'n-Netîce** (506 vr.), **Tuhfe-i Hasakiyye** (379 vr.), **Kitâbü'n-Necât** (306 vr.)'tır. Eserlerini Türkçe ve Arapça olarak kaleme aldığı gibi, Farsça eserler de te'lif etmiştir.²⁵

Bursevî'nin yazmış olduğu eserlerin çoğuna ulaşılmış olsa da bir kısmı isimlerinin biliniyor olmasına rağmen kaybolmuştur. Bu eserler; **Esrâru'l-Hacc**, **Tuhfe-i Şeybiyye**, **Kitâbü'l-Cehr ve'l-İhfâ**, **Risâle-i Hayriyye**'dir. Eserlerin bir kısmından ise şüpheli ve yanlış isnad edilen eserler olarak bahsedilmektedir. Bunlar ise; **Tefsîru Sûreti Yûsuf**, **Tefsîr-i Sûre-i Yâsîn**, **Tefsîru Sûreti'l-İhlâs**, **Ahidnâme-i İsmâil Hakkî**, **Risâletü Cilâi'l-Kulûb**, **Lübbü'l-lübb** ve **Sırru's-Sırr**, **Netâicü'l-Usûl**, **Şerhu Kitâbü'd-Dürreti'l-Fâhira fî Keşfi Ulûmi'l-âhire**, **Şerhu Risâleti's-Sühreverdiyye**, **Müntehabât min Minhâci'l-Âbidîn**, **Şerhu Risâleti**

²³ Namli, a.e., s. 221-228.

²⁴ Namli, a.e., s. 161.

²⁵ Namli, a.g.e., s. 163.

Vahdeti'l-vücûd li'l-Mevlâ el-Câmî, el-İksîru'l-muazzam ve'l-haceru'l-mükerram, Muhtasar li-Tarîhi İbn Hallikân, Mecmûatü'l-ed'ıye, Rumûzât-ı Kelâm-ı İsmâil Hakkı, Nasîhatnâme-i İsmâil Hakkı li's-Seyyid Ali Çelebi, İsmâil Hakkı Bursevi's Translation of and Commentary on Fusus al-Hikam'dir.²⁶

İsmâil Hakkı Bursevî'nin günümüze ulaşmış olan eserlerinden bahsedecek olursak:

1. Tefsir alanında yazmış olduğu eserler:

İsmâil Hakkı'nın tefsir alanında kaleme aldığı eserlerin başında şüphesiz **Rûhu'l-Beyân** tefsiri gelmektedir. **Rûhu'l Beyan** dışında muhtelif ayet veya sûre tefsirleri de bulunmaktadır. **Tâ'lîka alâ Evâili Tefsîri'l-Beydâvî, Şerh alâ Tefsiri Cüz'î'l-Ahîr li'l-Kâdi'l-Beydâvî, Kitâbü'l-Mir'ât li Hakâiki ba'dıl-Ehâdis ve'l-Âyât, Mecmûatü't-Tefâsir, Mecmûatü Âyâti'l-Müntehabe, Levâih Teteallaku bi-ba'dı'l-Âyâti ve'l-Ehâdis, Tefsîr-i Sûreti'l-Fâtiha, Tefsîri Âmene'r-Rasûlü, Tefsîru Sûreti'l-Asr, Tefsîru Sûreti'z-Zelzele, Şerhu "vemâ Besse fihimâ min Dâbbe", Şerhu "Yâ Eyyühe'n-Nâsü'budû Rabbeküm"** bunlardandır.²⁷

2. Hadis alanında yazmış olduğu eserler:

İsmâil Hakkı'nın İbn Hacer (852/1449)'in hadis usulüne dair **Nuhbetü'l-Fiker** adlı eseri ve **İmâm Nevevî** (676/1277)'nin kırk hadis şerhi önemlidir. Ayrıca **Kenz-iMahfi** adlı eseri rüya ve keşf ile hadis rivâyeti konusunda önemli bir eserdir. Bunun dışında, **Mecmûatü'l-Müteferrika, Şerhu'l-Hadîs"el-Mü'minü Mir'âtü'l-Mü'min", Şerhu'l-Hadîs "İzâ Tehayyertüm fi'l-Umur fe'ste'înû min Ehli'l-Kubûr", Şerhu'l-hadîs"Le-Ene Ekramü alellâhi min en Yedeanî fi'l-Ardı Ekser min Selâs"** eserleri bulunmaktadır.²⁸

3. Kelâm alanında yazmış olduğu eserler:

²⁶ Namli, a.e., s. 209-213.

²⁷ Namli, a.g.e., s. 213, 214.

²⁸ Namli, a.e., s. 214, 215.

İsmâil Hakkı'nın kelim ve akâid konusunda; **Şerhu Şuabi'l-İmân, Şerhu'l-Kebâir, İhtiyârât, Risâletü'l-Câmia li-Mesâili'n-Nâfia, Kitâbü'l-Fadli ve'n-Nevâl, Kitâbü'l-Hitâb, Kitâbü'n-Necât, Ferâhu'r-Rûh, Tuhfe-i Halîliyye** isimli eserleri bulunmaktadır.²⁹

4. Fıkıh alanında yazmış olduğu eserler:

İsmâil Hakkı fıkıh ile ilgili **Şerhu Fıkhî'l-Keydânî, Risâle-i Mesâili'l-Fıkhîyye, Risâletü'l-Câmia li-Mesâili'n-Nâfia, Kitâbü'l-Fadli ve'n-Nevâl, Ecvibetü'l-Hakkîyye an Es'ileti's-Şeyh Abdurrahmân, Kitâbü'l-Hitâb, Kitâbü'n-Necât ve Tuhfe-iHasakiyye** adlı eserleri kaleme almıştır.³⁰

5. Tasavvuf alanında yazmış olduğu eserler:

İsmâil Hakkı'nın en fazla eser yazdığı alan şüphesiz tasavvuftur. Kendisi Celvetiyye tarîkatına mensup olmakla husûsen âdab ve erkândan bahsetmekle beraber, genel olarak tasavvufî hâl ve makamlardan bahsetmektedir. **Tamâmü'l-Feyz fî Bâbi'r-Ricâl, Kitâbü's-Silsileti'l-Celvetiyye, Kitâbü'l-Hitâb, Kitâbü'n-Necât, Şerhu'l-Usûli'l-Aşere, Şerh-i Esmâ-i Seb'a, Risâletü'l-Hazarât, Risâle fî Beyâni'l-Halve ve'l-Celve, Kitâbü Huceti'l-Bâliğa, Kitâbü's-Şecv, Mecü'l-Beşîr li-Ecli't-Tebşîr, Vesîletü'l-Merâm, Mecmûatü'l-Esrâr, Risâle-i Nefesi'r-Rahmân, Risâle-i Verdiyye, Şerhu Salevât-i İbn Meşîş, Kitâbü Zübdeti'l-Makûl, Kitâbü'l-Fasl fî'l-Esrâr, er-Risâletü's-Şemyiyye, Risâle et-Tehaccî fî Hurûfi't-Teheccî, Hakâiku'l-Hurûf, Esrâru'l-Hurûf** eserlerinden bazılarıdır. Ayrıca özellikle devlet ricâlinden oluşan muhtelif kimselere yazmış birçok eser bulunmaktadır: **Sülûkü'l-Mülûk, Risâletü'l-Umâriyye, Risâle-i Ma'nây-ı Şerif-i İsm-i Muhammed, Tuhfe-i Recebiyye, Tuhfe-i İsmâiliyye, Tuhfe-i Halîliyye, Tuhfe-i Atâiyye, Kitâbü's-Sülûk, Şerh-i Ebyât-ı Fusûs, Tuhfe-i Bahriyye, Risâle-i Hüseyniyye, Tuhfe-i Hasakiyye, Risâle-i Bahâiyye, Tuhfe-i Ömeriyye.**³¹

²⁹ Namli, a.e., s. 215, 216.

³⁰ Namli, a.e., s. 215.

³¹ Namli, a.g.e., s. 216, 217.

Bursevî'nin eserlerinin büyük bir kısmını vâridât ve şerhleri teşkil etmektedir. Vâridât, kulun kasıtsız olarak kalbine gelen mânâlara denilmektedir. İsmâil Hakkî'nin da vâridâtının büyük bir kısmı ayetlerden oluştuğu için, tasavvufî tefsir açısından önem arz etmektedir: **Vâridât-ı Kübrâ, Risâletü "Eyyühe'l-Bülbül", min Vâridâti'l-Fakîr İsmâil Hakkî min Evâhiri Zilhicce 1116, Mecmûatu'l-Hutab ve'l-Vâridât, Kitâb-ı Kebîr, Kitâbü'z-Zikr ve's-Şeref, Kitâbü'l-Hakkî's-Sarîh ve'l-Keşfi's-Sahîh, Meteferrikât-ı Şeyh Hakkî, Kitâbü Müzîli'l-Ahzân, KitâbüHayâti'l-Bâl, Kitâbü'l-Izzi'l-Ademî, Kitâbü'n-Netîce.**³²

İsmâil Hakkî'nin manzum eserleri de önemli bir yer teşkil etmektedir. **Dîvân** ve **Mi'râciye** gibi müstakıl eserleri olduğu gibi, çok sayıda manzumesini mensûr eserleri içerisinde zikretmektedir. **Dîvân-ı İsmâil Hakkî** ve **Risâletü'l-Mi'râciye** isimli eserleri meşhurdur. Ayrıca tasavvufî menzum eser şerhleri de bulunmaktadır: **Ferâhu'r-Rûh, Rûhu'l-Mesnevî, Şerh-i Pend-i Attâr, Şerhu Nazmî's-Sülûk, Kitâbu'l-Envâr, Şerh-i Ebyât-ı Hacı Bayrâm-ı Velî, Şerh-i Ebyât-ı Yûnus Emre, Şerh-i Nazmî Ahmed, Şerh-i Ebyât-ı Hasan el-Kâdirî, Şerh-i Nazm-ı Hayretî, Es'ile-i Şeyh Mısıri'ye Ecvibe-i İsmâil Hakkî, Es'iletü's-Sahafiyye ve Ecvibetü'l-Hakkıyye.**³³

İsmail Hakkî Bursevî, ömrü boyunca çeşitli yerlerde vaaz ve nasihatlerde bulunmuştur. Dolayısıyla özellikle halifeliği döneminde vaaz ve hutbe hakkında da birkaç eser kaleme almıştır: **Mecâlisü'l-V'az ve't-Tezkîr, Mecâlisü'l-Müntehabe, Kitâbü'l-Hutabâ.**³⁴ Bu eserler dışında, **Şerhu Mukaddimeti'l-Cezerî, Kitâbü'l-Furûk, Şerhu Risâle fi'l-'Adâbi'l-Münâzara li Taşköprülüzâde ve Nuhbetü'l-Letâif** ise, Bursevî'nin muhtelif mevzûlarda yazmış olduğu eserlerdendir.

³² Namlı, a.e., s. 217, 218.

³³ Namlı, a.g.e., s. 217-219.

³⁴ Namlı, a.e., s. 219.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RÛHU'L BEYÂN VE KUR'AN KISSALARI

I. RÛHU'L BEYÂN

İsmâil Hakkı Bursa'da ikâmet ettiği sürece muhtelif câmilerde, özellikle Ulucâmî'de vaaz vermeye başlamıştır. Daha önce de zikredildiği üzere, bir süre vaaz verdikten sonra kendisine Kur'ân'ı başından başlayarak tefsir etmesi işâret olunmuştur. Dolayısıyla 1096 (1685) yılının Şâban ayında vaazlarında Kur'ân'ı tefsir etmeye başlamıştır. Bursevî, bu süre zarfında Balkanlar'da kaldığı süre içerisinde Nisâ Sûresi 78. âyete kadar derlediği çalışmanın, Bakara sûresi 267. âyete kadar olan kısmını da tefsirine ilâve ederek, **Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an** ismini verdiği tefsirini yazmıştır. Kendisi bunu şu ifâdeler ile anlatmaktadır:

“Şeyhimin tensîbi üzerine Bursa'ya gelince Câmi-i Kebîr'de vaaz etmenin gerekliliğini anladım. Pek lüzumlu olan bu işe başladım. Bazı Rumeli şehirlerinde oturduğum sırada tefsir kitaplarından topladığım bazı notlarım vardı. Bunlar Âl-i İmran sûresine kadardı. Fakat uzun ve dağınık bir vaziyette idi. Bunları derleyip toplamak ve Kur'ân-ı Azîm'in sonuna kadar bu minval üzere bana gelen ilhamları da eklemek suretiyle tefsir edeyim dedim.”¹

Tefsir, arapça olarak yazılmış olup 14 Cemâziyelevvel 1117 tarihinde tamamlanmıştır. Eser yaklaşık yirmi sene, 10 ay gibi bir müddet içerisinde tamamlanmış olsa da, İsmâil Hakkı'nın söylemi ile yirmi üç senede tamamlanmıştır. Zira o, Kur'ân'ın nüzül müddetine denk geldiğini belirtmektedir. Tefsîrin te'lifinin uzun sürmesinde, müellifin şeyhini ziyaretleri, Avusturya seferine katılması, hacca gitmesi, hastalanması ve bunun gibi birçok sebebin etkisi büyüktür. Ayrıca müellif, tefsiri te'lif ettiği zamanlarda **Tamâmü'l-Feyz fî Bâbi'r-Ricâl**, **Ferahu'r-Rûh**, **Rûhu'l-Mesnevî**, **Vâridât-ı Hakkıyye**, **Min Vâridâ'il-Fakîr eş-Şeyh İsmâil Hakkîmin Sene 1116** gibi eserlerini de kaleme almıştır.²

Rûhu'l Beyan, İsmâil Hakkı tarafından üç cilt olarak tertîb edilmiş olup, her cilt yaklaşık on cüz'ü ihtivâ etmektedir. Ayrıca her cildine ayrı bir mukaddime ile

¹ Ateş, a.g.e., s. 244.

² Namlı, a.g.e., s. 179.

başlamıştır. Bursevî tefsirini hazırlarken muhtelif tefsir ve kavillerden derlemeler yapmıştır. Nitekim birkaç yerde de eserin bir derleme, kendisinin de derleyen olduğunu belirtmektedir.³ Başlıca kaynakları, Zemahşerî (ö. 1144)'nin **el-Keşşâf**'ı, Râzî (ö. 925)'nin **Mefâtihu'l-Gayb**'ı, Kurtubî (ö. 1273)'nin **el-Câmi**'i, Kâdî Beyzâvî (ö. 685/1286)'nin **Envâru't-Tenzîl**'i, Neseî (ö. 710/1310)'nin **Medâriku't-Tenzîl**'i, Ebû Hayyan el-Endülîsî (ö. 745/1344)'nin **Bahru'l-Muhît**'i, Alâaddin Semerkandî (ö. 539/1144)'nin **Bahru'l-Ulûm**'u, Ebussuud Efendi (ö. 982/1574)'nin **İrşâdü'l-Akli's-Selîm**'i ve tasavvufî tefsirlerden Necmeddin Dâye (ö. 654/1256)'nin **Bahru'l-Hakâikve'l-Meâni**'si, Abdürrezzak el-Kaşânî (ö. 736/1335)'nin **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**'ı, Rûzbihân Baklî (ö. 1209)'nin **Arâisü'l-Beyân**'ıdır.⁴ Özellikle Necmeddin Kübrâ (ö. 618/1221)'ya nisbet edilen **Te'vîlâtü'n-Necmiyye**, İbn Arabî (ö. 638/1240)'nin **el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye**'si ve Kaşânî (ö. 730/1330)'nin **Te'vîlât**'ı çokça istifâde ettiği eserlerdendir. Ayrıca Bursevî tefsirinde, Aziz Mahmut Hüdâyi ve şeyhî Atpazarî Osman Fazlı Efendi'nin sözlerine de çokça yer vermiştir.

Rûhu'l-Beyân tefsiri; tefsir vecihlerinin çoğaltılmadığı, kolay bir şekilde anlaşılacak sade bir tefsirdir. Fakat tefsirde diğer tefsirlerde bulunmayan bazı ilâveler bulunmaktadır ki, okuyanları sıkımsayacak bilakis gönüllerine surur vermektedir. Eserde ayetler birkaç kelime hâlinde ele alınarak öncelikle sarf, nahiv, mânâ yönünden açıklanmış, daha sonra rivayetlere yer verilmiş ve son olarak da işâri mânâlardan bahsedilmiştir. Dolayısıyla tefsir, işâri tefsir olarak anılmakla beraber; hem dirâyet hem de rivâyet tefsiri özelliklerini hâiz çok yönlü; câmi bir tefsirdir.

Bursevî tefsirinde Kur'an'ın i'cazına, istiare, teşbih, mecaz ve kinaye gibi edebi sanatlarla ve kasr, tahsis, hazf, isal gibi meânî konularına da yer vermiştir.⁵ Tefsirde esbâb-ı nüzule temâs edilmiş olup, nüzül sebepleri genellikle ayetlerin tefsirinden önce verilmiştir. Eserde, nâsih mensuh ayetler üzerinde de durulmuştur. Şöyle ki, Bursevî'ye göre Kur'an'ın zahiri hükümlerinde nesih olsa da, batını hikmet ve hakikatlerinde nesih ihtimali yoktur. Ayrıca eserde kıraat çeşitliliklerine ve kıraat

³ Ali Namli, "Rûhu'l-Beyân", **DİA**, İstanbul, 2008, c. XXXV, s. 212.

⁴ Namli, "Rûhu'l-Beyân", c. XXXV, s. 212.

⁵ Namli, "Rûhu'l-Beyân", c. XXXV, s. 212.

vecihlerinden doğan anlam değışikliklerine fazlaca yer verilmemiştir. Eserde zayıf ve mevzu hadislere de yer verilmiştir. Müellif, ayetlere Arapça veya Farsça şiirler ve sözler de ekleyerek ayetin tefsirini süslemiştir. Bursevî kendi işârî yorumunu ise, lüzum gördüğü bazı ayetlere çoğu yerde “fakir der ki...” ifâdesi ile eklemiştir.

Tefsir özellikle vâizler için en önemli kaynaklardan biri olmakla beraber mev’ize kitaplarının da başlıca kaynaklarından olmuştur. Müfessirin tefsirini vaaz verdiği dönemde yazdığı göz önüne alınırsa böyle olması tabiidir. Nitekim tefsirde hikâyelere, ibretlik olaylara, sûfiyâne şiirlere de yer verilmiştir. Böylelikle eser, tefsîr kitabı olduğu kadar aynı zamanda bir mev’ize kitabıdır. Bursevî, aslı belli olmayan hikâyeleri de öğüt bakımından değerli olduğu için tefsirinde zikretmiştir. Zira gaye, hikâyenin gerçekliği değil, temsîli olarak hikâye yoluyla ders vermektir. Çünkü hikâye yoluyla verilen öğüt, ruhu daha çok etkileyip, kişinin dikkatini daha çabuk çekmektedir.

Rûhu’l Beyân tefsirinin müellif hattı ile olan yazma nüshası on altı defter halinde Bursa Eski Eserler Kütüphanesinde bulunmaktadır. (Genel nr. 12-27) Eser, İstanbul ve Kâhire/Bulak’ta muhtelif defâlar basılmıştır. Baskılarda üç cilt halindeki tertibine riâyet edilse de daha sonra dört, altı ve on cilt olarak yayınlanmıştır. Tefsir; Seyyid Muhammed Nûri el-Kâdirî el-Mevsilî tarafından **Telhîsu’t-Tibyân min Rûhi’l-Beyân** ismiyle dört cilt olarak telhis edilmiş, Mustafa Sabri er-Reşîdî el-Kâdirî tarafından **Reyhânetü’l-İhvân el-Maktûfe min Riyâzî’l-Cinân el-Menkûle min Tefsîri Ruhi’l-Beyân** ismiyle özetlenmiş, Aşçı İbrahim Dede tarafından **Tercemetü’l-Fârisiyye fî Tefsîri’l-Hakkıyye** isimli eserde Farsça beyit ve metinleri Türkçe’ye tercüme edilmiş, Muhammed Ali Sâbûnî tarafından **Tenvîru’l-Ezhân min Tefsiri Rûhi’l-Beyân** ismiyle ise ihtisâr ve tahkik edilmiştir. Ayrıca Sakıb Yıldız’ın hazırlamış olduğu yayınlanmamış doktora tezi (L’Exégète Turc Ismâ’il Hakkî Burûsawî Sa Vie, Ses Oeuvres et La Méthode dans son Tafsîr Rûh al-bayân, Faculté des Lettres et Sciences Humaines de Paris L’Université de Sorbonne 1972) **Rûhu’l-Beyân** hakkındaki en geniş çalışmalardan biridir.⁶

⁶ Namlı, a.g.e., s. 180.

II. RÛHU'L BEYAN'DA KUR'AN KISSALARININ TEFSİRİ

İşârî tefsir anlayışına yöneltelen eleştirilere karşı **Rûhu'l-Beyân** tefsiri, Kur'ân'ın zâhirî manasını reddetmeyip, bilakis zâhirî manaya ilaveten bâtinî mana ile muhtevâyı zenginleştirdiğini ortaya koymaktadır. Şöyle ki tefsirde ayetler öncelikle dirâyet tefsirlerinde olduğu gibi zâhirî açıdan yorumlanmakta, daha sonra bâtinî manadan bahsedilmektedir. Dolayısıyla tefsir, hem dirayet hem de rivayet tefsiri özelliği taşımakla birlikte ilgili ayetin işari manası olduğu takdirde işâri yoruma da yer vermektedir. Ayrıca **Rûhu'l-Beyân** tefsirinin bir mev'ize kitabı olarak kullanılması, özellikle kıssaların işârî yorumunu önemli kılmıştır. Zira tasavvufta yaygın olan menkıbe anlatımı ve kıssalar arasındaki paralellik, sûfî bir müfessire kıssaları detaylı bir şekilde işleme imkânı sunmaktadır.

A. Peygamber Kıssalarının Tasavvufî Yorumu

1. Hz. Âdem Kıssası ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşârî Yorumlar

a. Âdem'in Hilâfeti

Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i yaratmadan önce meleklerine bir halîfe yaratacağını bildirmiş, onları Âdem'den haberdâr etmiştir. Şöyle ki ayette; *“Hani Rabbin meleklerle, ‘Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım’ demişti. Onlar, ‘Biz seni eksiksiz bilirken ve övgü ile tenzih ederken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?’ dediler. Allah ‘Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim, buyurdu.’⁷* şeklinde geçmektedir. Müfessirimiz, ayetin işârî yorumunda Adem'i (a.s) mürşid-i kâmile, melekleri ise salıklere benzetmiştir.

Bursevî, Allah'ın alemler halifeleri ile muhafaza ettiğini belirterek, her asırda halîfe olarak bir kutup bulunduğunu bildirmiştir. Zira kullar, vasıtasız olarak Allah'ın feyzini kabul, emrini idrak etmekte zayıftırlar. Halifelik Hz. Adem ile başlamış olup, vasıta bir melek değil insandır. Çünkü feyz, hem tecerrüd hem taalluk yönlü bir

⁷ Bakara 2/30.

vasıta ile mümkündür. İnsan ise, bir melek peygamberden kendi cinsinden olmaması sebebiyle istifade edemez.⁸

Bursevî'ye göre, mahlûkâttan hiçbirinin Allah'ı; yaratıcıyı, Âdem (insan) gibi temsil etmesi mümkün değildir. Çünkü hilâfet ile kendi nefsinin ve Allah'ın isimlerini bilen, sıfatlarını kendisinde toplayan sadece insandır. İnsan Allah'a mânen nâib olup, onun hilâfeti; Allah'ın nûru ve sıfatları ile yeryüzünü aydınlatan lamba mesâbesindedir. Bunu şu şekilde açıklar;

“İnsana kalp camı içerisinde verilen sır lambası, cesed oyuğu içerisinde bulunmaktadır. Kalp camı içerisinde ruh yağı vardır. Bu yağ, kendisine ateş değmese bile akıl sıfatları yardımı ile ışık verir. Sır lambası içinde hafî fitili vardır. Allah Teâlâ yeryüzünde bir halife yapmak isteyince cemâl nûru ile insanın sır lambasına tecelli ederek bu nûru dilediği kimsenin hafî fitiline ulaştırır. O takdirde bu kimsenin lambası Allah'ın nûr ateşi ile aydınlanarak Rabbinden bir nûr üzere olur. Nihayet Allah'ın yeryüzündeki halifesi durumuna geçer. Hakk'ın adl, ihsan, rahmet, re'fet, izzet, kahr, gazab ve intikam gibi sıfat nurları bunları hak edenlerde zahir olur.”⁹

Dolayısıyla insan, âlem-i şehadetten âlem-i gayba ve gaybu'l-gayb olan âlem-i ceberût ve azamût'a terakkî edip, cemâl ve celâl nurlarını müşâhede ederek Hakk'ın hilafetine lâıyk olur.¹⁰

Ayette meleklerin masumane “*Yeryüzünde fesad çıkaracak, kan dökecek insanı halife mi kılıyorsun?*” cevabına binâen; Hak yolcusu olan sâlik üzere tenbih vardır. Sâlik, Allah'ın halifesi olan şeyhleri ve alimler huzurunda edebe riâyet etmeli ve ilim izhârında bulunmamalıdır. Fenâ yolunda olan kimse kendinde varlık görmemelidir.¹¹ Zira Allah Teâlâ, “*Ben sizin bilmedikleriniz bilirim.*” buyurarak ayetin devamında; “*Ey Âdem! Bunların isimlerini onlara bildir, dedi. Adem bunların isimlerini onlara bildirince de ‘Ben size muhakkak göklerin ve yerin gizlisini bilirim; yine sizin açıkladığınızı da gizlediğinizi de bilirim, demedim mi!’ dedi*”¹² buyurmuş, böylelikle meleklerle acziyetlerini beyan etmiştir.

Âdem'e (a.s) isimlerin bilgisinin verilmesi ise, **Rûhu'l-Beyân**'da şöyle açıklanmıştır; Adem'in ruhu, âlem ağacının tohumu, zâtı ise bu ağacın meyvesidir.

⁸ İsmail Hakkı Bursevî, **Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009, c. I, s. 95.

⁹ Bursevî, **a.g.e.**, c. I, s. 98.

¹⁰ Bursevî, **a.e.**, c. I, s. 98.

¹¹ Bursevî, **a.e.**, c. I, s.97.

¹² Bakara 2/33.

Onun yaratılışı alemin yaratılışından sonradır. Şöyle ki Âdem ağacın bütün kısımlarını geçmiş olup, Allah'ın kendisine verdiği ilim ile iyi kötü herşeye uygun isimleri vermiştir. Bununla birlikte Allah Âdem'e, isimlerini cemâl ve celâl yönü ile bildirmiş, böylece insanın yaratılmış, muhtaç, günahkâr, tevbe edici, zalim ve mazlum oluşu ile; Allah'ın yaratıcı, bahşeden, affeden ve adil olma özelliği ortaya çıkmıştır.¹³

b. Rûhun Üflenmesi ve Meleklerin Âdem'e Secdesi

Allah Teâla, çamurdan¹⁴, kupkuru bir çamur ve şekillenmiş kara balçıktan¹⁵ insanı yaratacağını meleklerine bildirmiş, daha sonra yarattığı bu varlığı tamamlayarak¹⁶ rûhundan üfleyeceğini belirtip, ona secde etmelerini emretmiştir. Çünkü Âdem, ruhun üflenmesi ile Hakk Teâlâ'nın tecellisini kabul edecek duruma gelir ve meleklerin secdesine müstehak olur.¹⁷ Bursevî'ye göre rûhun üflenmesi için, insanın tamamlanması gerekmektedir. Nitekim hakikat ruhunun üflenebilmesi için de şeriat ve hakikatin denk ve eşit olması gerekmektedir.¹⁸

Bursevî, aralarında Gazâlî (ö. 1111) ve Râzî'nin de olduğu ehli sünnet âlimi, filozof ve sûfilerin görüşlerine katılarak; rûhun bedende yer kaplamayıp, bedene âşıkın maşukuna bağlanışına benzer bir şekilde te'sir ettiğini ve bedeni sadece Allah'ın bildiği şekilde yönettiğini belirtir. Şöyle ki rûh, sultânî ve hayevânî olmak üzere iki çeşit olup ilki emr âlemi, diğeri halk âleminde. Rûh-i Sultânî beden tahribâtı ile yok olmaz sadece organlardaki tasarruf gücü yok olur. Zira bu ruh mahalli, melekût âleminde olan kalbdır. Rûh-i Hayevânî ise tüm organlara sirâyet etmiş olup, atar damarlar ile beden bölgelerine dağılır. En güçlü zuhur ettiği yer kan, mahalli ise dimağdır. İlâhi fiiller sıfatın zât ile bir arada olmasına bağlı olduğu gibi, insan fiilleri de hayevânî ve sultânî ruhun aynı anda birlikte olmasına bağlıdır.¹⁹

Bursevî konuyla alakalı olan sadık bir rüyasını aktarır; rüyasında şeyhini neşeli görür ve ölümle alakalı sorular sorar, şeyhi ise şöyle cevap verir: “Ben son

¹³ Bursevî, **a.g.e.**, c. I, s. 105.

¹⁴ Sâd 38/71.

¹⁵ Hicr 15/28.

¹⁶ Sâd 38/72.

¹⁷ Bursevî, **a.e.**, c. III, s. 149.

¹⁸ Bursevî, **a.e.**, c. VIII, s.64.

¹⁹ Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 486.

nefesime kadar tam bir taharet üzere yaşadım. Rûhum kabzedildiğinde de ortasında pınar bulunan bir yola girdim. Ruhumu teslim etmiş olmamdan dolayı abdestim bozulduğu için, bu pınarda abdest aldıktan sonra gökyüzüne yükseldim. Daha sonra cenazemin yanına dönerek hazır olanlarla birlikte kendi cenaze namazımı kıldım.” Sonra şeyhine “Dünyevî yaratılıştaki akıl ve idrak, olduğu hâl üzere kaldı mı?” diye sorar; şeyhi “evet” der ve İsmail Hakkı’nın ellerini tutarak “Bana inan!” der.

Bursevî bu rüyadan bazı sonuçlar çıkarır;

1. Ölüm abdesti bozar, en doğru görüşe göre ölünün gasledilmesi de bundandır. Kâmil mü’min hayatında da ölümünde de temizdir. Fakat kâmil mü’min de nâkısın yıkandığı gibi yıkanır. Çünkü zâhire göre o da abdestsizdir ve yine zâhirî meselelerle ilgili olarak dünyevî yaratılıştaki nâkısâ tâbidir.
2. Akıl ve idrak dünyadaki hâli üzere kalır. Zira bunlar (akıl, idrak, velilik, vb.) ruhun sıfatlarıdır, ruh ise ölüm ile tegayyüre uğramaz.
3. Kâmil ruh kendi cenazesine şâhit olur ve cenaze namazına katılır. Onun kendi namazını kılması, hakikat mertebesindeki kâmilin hem secde eden hem de secde edilen olduğuna işarettir. Yani yaptığı ibadet kendisine değil, O’nadır. Bursevi bu namazın meleklerin Âdem’e (as) secde etmesine işâret olduğunu belirtir.”²⁰

İsmail Hakkı Bursevî’nin “Bunun üzerine meleklerin hepsi secde ettiler.”²¹ ayetine getirdiği işari yorum ise şöyledir: Hakikatte bu secde Âdem’in (a.s) aynasında bulunan nura yapılan tâzimdir. Bu nûr ise, nûr-i Muhammedî ve hakikat-i Ahmediyye’dir.²²

c. İblis’in Secdeden Yüz Çevirmesi

Allah Teâlâ Âdem’i (a.s) yarattığı vakit, O’nun emri ile bütün melekler Âdem’e secde etti. Yalnız İblis bundan yüz çevirdi, secde etmedi. Büyük bir kibir ile: “Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın, diye cevap verdi.”²³

Bursevi, İblis’in ateşten yaratılmış olmasıyla alakalı şöyle bir açıklama yapmıştır: Ateş en şerefli feleğe daha yakındır ki bu felek, ısı ve ziyâda güneş ve ayın halifesi olup yeryüzünden daha latiftir. En şerefli âzâlar olan kalb ve ruh da ateş

²⁰ Bursevî, **a.g.e.**, c. IV, s. 487.

²¹ Hicr 15/30.

²² Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 488; bkz. Süleyman Uludağ, “Nur”, **DİA**, İstanbul, 2007, c. XXXIII, s. 244; Mahmut Ay, “İşâri Tefsirlerde Hakîkatî Muhammediyye Anlayışı”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2010, sayı 23, s. 77-120.

²³ Sâd 38/76.

tabiatlıdır. Ayrıca mizaçlar da ateş ile kıvam bulur. Bütün bunlar İblis'in aslının hayırlı olduğunu gösterse de buna itibar olunmaz. Zira şeytan esas şerefin Allah'a boyun eğmek olduğunu kabul etmeyerek, üstünlüğü madde ve unsurda aramıştır.²⁴

Bursevî, ayette iddiacı ve inkârcı kimselerin, nebîlerin ve velilerin faziletini ebediyen idrak edemeyeceklerine, onların cemâl ve celâl nurlarını göremeyeceklerine; dolayısıyla vuslat serinliğini tadamayıp, kıyamet gününe kadar Rableri tarafından kovma ve uzaklaştırma hitapları ile muhatap olacaklarına işaret olduğunu belirtmektedir.²⁵

Allah İblis'i kovmuş ve onun da isteği üzerine “*Bilinen güne kadar*”²⁶ buyurarak, ona mühlet vermiştir. Bursevî, bu ayetin Allah'ın kovup uzaklaştırdığı kimsenin ahvâlinin de tersyüz olacağına işaret olduğunu bildirir.²⁷

d. Yasak Meyve

Cenab-ı Hâk, Âdem'e (a.s) cennete yerleşmesini ve oradaki bir ağaca asla yaklaşmamasını telkin etti.²⁸ İblis ise kıyamet gününe kadar insanı azdıracağına ahdetmiştir ve ahdine Âdem ile başlayacaktır. “*Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacını ve sonu bulmayacak bir hükümranlığın yolunu göstereyim mi?*”²⁹ mealindeki ayette ifade edildiği üzere şeytan, Adem ve eşi Havva'ya yönelmiştir. Ayetin devamında da geldiği üzere Adem ve Havva şeytanın oyununa gelip meyveyi yemeleri sebebi ile mahrem bölgeleri açıldı ve cennetten yeryüzüne indirildi.

Bursevî'nin bu konuya getirdiği yorum, Adem'in (a.s) hakikatte muhabbet ağacının meyvesini yedikten sonra imtihan mihnetine uğratılmasıdır. Ayrılığa sabretmekle emrolunmuş ve kaybettikten sonra bulacağı kendisine va'dedilmiştir. Adem görünüş itibârı ile alçalsa da sabrı ve tevbesi ile mânen yükselmiştir.

Keşf ve şühûd sahibi olmayanların ilim ağacına yaklaşmaları yasaklanmıştır. Zira onlar hakikat meyvesinin lezzetinden mahrumdurlar. O halde kişi ecel gelmeden

²⁴ Bursevî, **a.g.e.**, c. VIII, s. 68.

²⁵ Bursevî, **a.e.**, c. VIII, s. 70.

²⁶ Sâd 38/81.

²⁷ Bursevî, **a.e.**, c. VIII, s. 82.

²⁸ Bakara 2/35, Âraf 7/19.

²⁹ Tâhâ 20/120.

önce kemalin zirvesine ulaşıncaya kadar himmeti müşahede etsin. Sülük hâlinde iken ölüm gelir ise, Allah o kimseyi kabirde de olsa matlubuna ulaştıracaktır.

Yine tedbir ağacına da herkesin yaklaşması doğru değildir. Çünkü Hakk'ın takdiri zengin ve fakir bütün insanlara kâfidir. Namazda kıyam, ezeli takdire; Allah'a ısmarlamaya, rükû Hakk'ın ebedî tedbirine; teslîmiyyete, secde ise takdir ve tedbirden fâni olmaya işarettir. Zira bu sıfatlarla ahlaklanmak gerektiği gibi gayeye ulaşırken hepsinden fâni olmak gerekir.³⁰

Sonra Allah ayetinde “*Sonra Rabbi onu seçkin kıldı; tevbesini kabul etti ve doğru yola yöneltti*”³¹ buyurduğu üzere Âdem'e rahmeti ile muâmele etti. Şöyle ki, Âdem muhabbet ağacından yedikten sonra herşeyden uzaklaştı, Allah dışında herşeye uzak oldu. Zira muhabbetin şartı mahbûb dışında herşeye uzak olmaktır.³² Bursevî, **Te'vîlâtü'n-Necmiyye**'den şunları aktarır;

“ Rabbânî ilham yağmurlarının Âdem'in kalbinde muhabbet tohumundan bitirdiği ilk bitki “Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik, eğer bize mağfiret etmez acımazsan muhakkak biz kaybedenlerden oluruz” (el-Âraf 7/23) duâsıdır. Çünkü Âdem (a.s) zorluk ve sıkıntıya girince iman nuru ile nefesine zulmettiğini gördü. Eğer Rabbi onu affetmez ve rahmeti ile korumaz ise; içine düştüğü çukurdan kurtulamayacağını, en yüksek makam olan Allah'a yaklaşma yolunda sermayesini kaybedeceğini anladı. Çaresizlik içinde “Ey Rabbimiz!” diyerek ondan yardım istedi. Âdem'in cennetten uzaklaştırılmasındaki hikmet budur. Allah Teâlâ darda kalanların duâsına hemen icâbet eder. Allah, Âdem'in (a.s) çaresizlik içinde ettiği bu duâyı kabul etmiş ve onu rahmetine daldırmıştır. Âdem Allah'tan aldığı kelimelerden tasfiye ağacını yeşertti, bu ağacın dallarında tevbe çiçeği açtı, tevbe çiçeklerinden de hidâyet ve mârifet meyvesi hâsıl oldu.”³³

Müfessirimize göre, Allah Âdem'i kendi nefesine ve yaradılışına bıraksaydı kendi burhânı ile tevbe edip, Allah'a dönmezdi. Allah fazlı ve keremi ile onu seçti ve onu inâyetin cezbesi ile örtüp, rubûbiyyet makamına hidâyet etti.³⁴ Nitekim Bursevî diğer bir ayetin³⁵ yorumunda işâret ettiği üzere, Allah Teâlâ Âdem'i yeryüzüne imtihan için indirmiştir. O'na vahiy, neslinden gelenlere ise peygamber ve kitap göndererek hidâyetini kesmemiştir. Âdem tevbe ile Hüdâ'ya tâbî olduğu gibi, onun

³⁰ Bursevî, **a.g.e.**, c. III, s. 156.

³¹ Tâhâ 20/122.

³² Bursevî, **a.e.**, c. I, s. 113.

³³ Bursevî, **a.e.**, c. I, s. 117.

³⁴ Bursevî, **a.e.**, c. V, s. 444.

³⁵ Bakara 2/39.

neslinden istiğfar, tâat ve kulluk ile muhabbet tohumunu sulayıp; mârifet ve tevhîd meyvesini elde edenler vardır. Bu sebeple onlar için, muhabbet tohumunun hayvânî istek ve meyillerle yok edilmesi ve dünya nimetlerinin ebedi saadetlerine mânî olması gibi korkular yoktur. Onlar, muhabbet tohumlarını yeşerterek Hüdâ'ya uyarlar ve Allah'ın inâyeti ile cennete ulaşacaklarından dolayı dünyaya indikleri için üzülmezler.³⁶

Allah Teâlâ dünyaya indirmiş olduğu Adem ve Havva için, “*Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve orada (diriltilip) çıkarılacaksınız*”³⁷ buyurmuştur. Bursevî'ye göre bu ayetin işârî anlamı ise şöyledir; Muhabbet, sıdk ve sabırla kurtuluş kapısını çalar, kulluk ve Hakk'ı talepte sebât üzere yaşarsanız; tarîkât ayağıyla şeriat caddesinde yürüyerek yine hakikat âlemine çıkarılacaksınız.³⁸

Görüldüğü gibi Bursevî, yasak meyveyi işârî açıdan muhabbet ağacının meyvesi olarak yorumlamaktadır. Adem bu ağacın meyvesini yedikten sonra imtihan mihnetine uğramış olup, sabır ve tevbe ile mânen yükselmiştir.

e. Hâbil ve Kâbil

Âdem ve Havva'nın bir batında Kâbil ve Aklîmâ, diğer batında ise Hâbil ve Lebûda isminde evlâdı dünyaya geldi. Aynı batındaki kardeşlerin birbiriyle evlenmesi yasaklandı. Kâbil bu yasağı reddetti, zira Aklîmâ hem daha güzel hem de kendi kardeşiydi ve onunla kendisi evlenmeliydi. Adem (a.s) ise onun bu isteğini geri çevirdi; Allah'a bir kurban sunmalarını, kimin kurbanı kabul olursa onun Aklîmâ ile evleneceğini teklif etti. Hâbil ve Kâbil kurbanları sundular fakat Kâbil'in kurbanı kabul edilmedi. Kâbil kıskançlık yüzünden “*Andolsun seni öldürecekim*” dedi. Buna karşılık Hâbil ise, “*Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder*”³⁹ diye söyledi. Nitekim Kâbil, kardeşi Hâbil'i öldürerek ilk katil işleyen insan oldu. Bazı tefsirlerde geçen isrâiliyat kaynaklı bu rivayeti İsmail Hakkı da zikretmiş ve bundan bazı işârî manalar çıkarmıştır.⁴⁰

³⁶ Bursevî, **a.g.e.**, c. I, s. 119.

³⁷ Âraf 7/25.

³⁸ Bursevî, **a.e.**, c. III, s. 156.

³⁹ Mâide 5/27.

⁴⁰ Bursevî, **a.g.e.**, c.II, s. 389.

Bursevî; Âdem'i ruh, Havva'yı kalb, Kâbil'i nefis, Hâbil'i kalb, Aklîmâ'yı hevâ, Lebûdâ'yı ise akıl ile eşleştirmiştir. Şöyle ki; ruh Âdem'i kalp Havva'sı ile birleşince önce nefis Kâbil'i ve hevâ Aklîmâ'sı, sonra kalp Hâbil'i ve akıl Lebûdâ'sı doğdular.

Akıl hem kalb hem de nefis nazarında çirkindir. Zira, kalb akıl ile Hakk'ı talepten ve fenâ fillahtan mahrum olur, nefis ise akıl yüzünden dünyayı talepten ve onun için uğraşamaktan mahrum kalır. Dolayısıyla Allah'ın ikiz kardeşlerin evlenmesini yasaklaması, kalbin Hakk'ı talepten mahrum kalmaması; hevânın, kalbi fenâ fillaha teşvik etmesidir.⁴¹

Bursevî kurbanların sunulmasını ise şu şekilde açıklar; nefsi simgeleyen Kâbil, ekin sahibi bir çiftçi yani gelişen nefsin sahibi idi ve Allah'a ekinlerin en âdîsini; kuvve-i tabiiyyeyi takdim etti. Kalbi simgeleyen Hâbil ise insânî ahlâk ve hayvânî sıfat sürülerinin çobanı idi ve Allah'a deveyi yani hayvânî bir sıfatı takdim etti. Bu sıfat onun yaşaması, beslenmesi, şeytanî sıfatlardan korunması açısından emniyet unsuru olan ve kendisine en sevimli olanıydı. Kurbanları beşeriyet dağı üzerine koydular ve ruh Âdem'i duâ etti. Ceberût göğünden muhabbet ateşi düşerek hayvânî sıfat olan deveyi yeyip yaktı. Çünkü bu sıfat, ateşin odunu idi. Nefs Kâbil'inin tohumundan bir tane bile yemedi. Çünkü o, bu ateşin yakıtı olmayıp hayvânî ateşin odunuydu.⁴²

Nefs, Kâbil'e kardeşini öldürmeyi câiz gösterdi. Zira kalp, nefsin en azılı düşmanıdır. Fakat nefis kalbi öldürmekle hem dünyayı hem âhireti kaybetmiştir. Dünyayı kaybetmiştir; vâridât, keşifler, gaybî ilimler ile müşahedelerin zevkinden mahrum olup, beşeri cehâlet ile ziyân içinde kalmıştır. Ahireti kaybetmiştir; naîm cennetlerinden ve Rabbi ile karşılaşma kereminden mahrum olup, acıklı azâptan kurtulma hususunda ziyana uğramıştır.⁴³

Kardeşini öldüren Kâbil, Hâbil öldükten sonra onu ne yapacağını bilemedi. “Derken Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyerek bir karga gönderdi. (Katil kardeş) ‘Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim!’ dedi, ettiğine de pişman

⁴¹ Bursevî, a.g.e., c. II, s. 389.

⁴² Bursevî, a.e., c. II, s. 389.

⁴³ Bursevî, a.e., c. II, 389.

oldu”⁴⁴ mealindeki ayette belirtildiği üzere bir kargayı taklit ederek Hâbil’i gömdü. Bu ayette işaret olunan ise; Allah hayvanları insanlara bir şeyi öğretmek için gönderdiği gibi melekleri peygamberlere, peygamberleri ümmetlere bilmedikleri şeyi bildirmek için gönderir.

Bursevî, Karganın gönderilmesindeki hikmetleri şu şekilde sıralamıştır;

- “1. Meleklerin ve peygamberlerin, hakkı öğretmenine sadece kendilerine mahsus kılındığını sanıp, kendilerinde benlik görmemelerini temin etmek.
2. İnsanın öğrenmede bir kargaya dahi muhtaç olduğunu ve hatta ondan bile âciz olduğunu göstermek.
3. Her hayvanda hatta zerrede Allah’ın vahdâniyyetine ve ihtiyârına delâlet eden şeyler vardır. Allah akılla yapılacak işleri bazen akılsız hayvanlar ile de meydana getirir.
4. Diğer bir hikmet ise, Allah’ın maişet bakımından kullarına lütfudur. Onlara bir iş zor geldiğinde latîf vesîlelerle yol göstermek.”⁴⁵

2. Hz. İdris Kıssası ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşârî Yorumlar

Allah Teâlâ bir ayette “*Kitapta İdris’i de an. Hakikaten o, pek doğru bir insandı ve bir peygamberdi. Onu üstün bir konuma getirdik.*”⁴⁶ buyurmaktadır. Bursevî’ye göre bu ayet, İdris’in (a.s) yükselmesine ve makamının yüceliğine delâlet etmektedir. Müfessir, İdris’in (a.s) makamı ve yükselmesini ise, ümmet-i Muhammed’in makamının yüksekliğine ve hangi makama ulaşırsa ulaşsın yükselmeye devam edeceğine işaret ettiğini bildirir. İdris’in (a.s) makamı, güneşin feleğidir. Onun yüceliği makamının tabiatı sebebiyledir. Makamının yüceliği ise iki şekildedir; birincisi altındaki felekî ve unsûrî küreler itibârı ile, ikincisi ise bütün feleklere nisbetle mertebesinin yüksekliği itibârı iledir. Zira güneş feleğinin altında Zühre, Utarid, Ay feleği ile ateş, hava, su ve toprak küreleri vardır. Yine üzerinde de Merih, Müşteri, Zühâl, sâbit yıldızlar, Atlas, Kürsî ve Arş olmak üzere yedi felek bulunmaktadır. Dolayısıyla mertebe ve derece bakımında mekânların en yücesi,

⁴⁴Mâide 5/31.

⁴⁵ Bursevî, **a.g.e.**, c. II, s. 390.

⁴⁶ Meryem 19/56,57.

feleklerin kutbu güneştir. Çünkü feyz ancak onun rûhâniyetinden diğer feleklere ulaşır ve bütün felekler onun feleğinden aydınlanır. Müfessirimiz bunu, feyzin kalbi merkez olarak bedeninin sâir kısımlarına ulaşmasına benzetir. Ayrıca Mi'rac hadisesinde de belirtildiği üzere, İdris'in (a.s) makâmı Güneş feleğindedir.⁴⁷

Bursevî, ayeti Muhammed (a.s) ümmetinin makâm yüksekliğine bağlar; kul, mutlak yüce olmayı düşünemez. Çünkü hangi makâma yükselirse yükselsin, varlık âleminde mutlaka ondan yüksek bir makâm bulunmaktadır. Devamında; avâmın riyasetlerden kaynaklanan izâfî üstünlüğe, havâsın ise fiil ve sıfatlar gibi bazı makamlardan gelen üstünlüklere itibâr etmemesi gerektiğini belirtir. Zira hakîkî kemâl, her fâni izafetten ve gelip geçici alâkadan terakkî edip, her hâdis varlık elbisesinden sûreten ve mânen kurtulmaktır.⁴⁸

Müfessir, “İsmâil’i, İdris’i ve Zülkiyl’i de (ya’det). Hepsi de sabreden kimselerdendi”⁴⁹ mealindeki ayette İdris’i (a.s) sabredici olarak vasıflamış ve ayete şöyle bir yorum getirmiştir; Allah’a itâat ve O’na isyandan sakınmak ile veya malına, ailesine, nefesine isabet eden musibetler konusunda sabreden herkes “o ne güzel kul” mertebesini hak eder ve Allah’ın husûsî rahmetine lâayık olur.⁵⁰

3. Hz. Nuh Kıssası ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşârî Yorumlar

a. Hz. Nuh’un Kavmine Tebliği

Bursevî Nuh’u (a.s) ruh ile, Nuh’un (a.s) kavmini ise, sıfatları ile birlikte kalp ve nefse benzetmektedir. Hz. Nuh’un kavmini uyarmasını, ruhun nefsi uyarmasına benzetmiştir. Şöyle ki: Ubûdiyyet, tâat, nefis ve kalbi Allah’a kulluğa davet ruhun sıfatlarındandır. Rûhu yalanlamak, ona muhalefet etmek ve onun nasihatlerini kabul etmemek ise nefsin sıfatlarındandır. Nitekim Nuh (a.s) kavmini dünya ve zinetlerine kulluktan sakındırdı. Fakat kavmi, yani nefis ve sıfatları rûhu yalanladılar.

⁴⁷ Bursevî, a.e., c. V, s. 345.

⁴⁸ Bursevî, a.g.e., c. V, s. 346.

⁴⁹ Enbiyâ 21/85.

⁵⁰ Bursevî, a.e., c. V, s. 521.

Dolayısıyla ruh, daveti kabul eden kalp ve sıfatlarını şeriat gemisine bindirip kurtardı. Daveti kabul etmeyen ve ruhu yalanlayan nefis ve sıfatları ise şehvet ve dünya denizinde boğuldular. Zira nefis ve sıfatları Allah'ı görmekten, O'na vasıl olmaktan uzaktırlar. Onlar tevhid, nübüvvet ve ahiretin hakikatini görmekten kördürler. Bu körlük ise, delilleri ve açıklamaları görmeye manidir.⁵¹

Kavmi Nuh'u (a.s) bir beşer olarak gördüklerini ve onun davetine icâbet edenlerin ise ayak takımı olduğunu söyleyerek Nuh'u (a.s) yalanladılar. Şöyle ki ayette; *"Kavminin ileri gelen inkârcıları, 'Biz seni sadece bizim gibi insan olarak görüyoruz. Sana sığ görüşlü ayak takımımızdan başkasının da uyduğunu görmüyoruz. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de kabul etmiyoruz, bilakis sizin yalancı olduğunuz kanaatini taşıyoruz' dediler"*⁵² buyrulmaktadır. Müfessirimiz bu ayetin nefsin sufliliğine, ruhun ise ulviliğine işâret ettiğini bildirmektedir. Çünkü nefsin tabiatı da, bakışı da suflî olup; ruh ise bunun aksinedir. Ruh ulvîliği ile ibâdetlerin şerefli ve değerli olduğunu, suflî davranışların ise zelil ve değersiz olduğunu görür. Ulvî tabiatından dolayı da suflî varlıkları ulvî davranışlara davet eder. Suflî varlıklar ise suflî bakışları yüzünden ulvî varlıkları ve davranışları göremezler. Peygamberleri sadece bir insan olarak görmeleri ve onları yalanlamaları da bu yüzdendir.⁵³

Bursevî Nuh kavminin ayak takımı olarak tanımladıkları mü'minleri, tâat ve kulluk olarak yorumlamaktadır. *"Ey kavmim! Ben onları kovarsam, Allah'a karşı beni kim koruyabilir? Bunu düşünmüyor musunuz?"*⁵⁴ mealindeki ayeti, rûhun nefse *"Bedeni kulluk ve tâattan menettiğin takdirde, seni Allah'ın azab ve kahrından kim koruyacak?"* şeklinde seslenmesi olarak açıklamaktadır. Yani müfessir burada kulluk ve taati küçük görüp, sadece nefsin imâni ve rûhun ahlâkı ile yetinen inatçılara, felsefecilere işâret etmiştir. Müfessir, sûfîlerin şu sözünü ekleyerek bu kimselerin delâlete düştüğünü belirtir: *"Zâhir bâtının ünvanı, göstergesidir."*⁵⁵ Ayrıca

⁵¹ A'raf 7/59-64; Bursevî, a.e., c. III, s. 195.

⁵² Hûd 11/27.

⁵³ Bursevî, a.g.e., c. IV, s. 125.

⁵⁴ Hûd 11/30.

⁵⁵ Bursevî, a.e., c. IV, s. 127.

Bursevî'ye göre burada takvâya da işaret vardır. Kalbinde takvâ bulunan kişi, hiçbir kimseye hakâret gözü ile bakmaz.⁵⁶

Kavminin Nuh'un (a.s) tebliğine inanmamalarına karşı ayette “*Yoksa, ‘Bunu o kendisi uydurdu’ mu diyorlar? De ki: ‘Eğer onu uydurduysam sorumluluğu bana aittir. Fakat benim sizin işlediğiniz günahtan sorumluluğum yoktur’*”⁵⁷ buyrulmaktadır. Bursevî bu ayetten, nefsin günahlarının ruhun sâfâsına ters düşmeceği yorumunu çıkarmaktadır. Şöyle ki: Rûh nefisten uzak olduğu müddet günahlar ile kirlenmez. Fakat diğer bütün kuvveler kendisi ile işlenen günahlar ile kirlenirler. Şöyle ki; Cahillik ruhu, Allah’tan başkasına yönelmek kalbi, hevâ nefsi, şehvet de insanın tabiatını kirletir. Akıl sahibine düşen bu aynaları cilâlamak ve Allah Teâlâ için hazır hâle getirmektir.⁵⁸

Bursevî, “*Ve dediler ki sakın ilahlarınızı bırakmayın; hele Vedd, Suvâ, Yeğûs, Ye’ûk ve Nesr’den asla vazgeçmeyin!*”⁵⁹ mealindeki ayette bahsi geçen ilahları **Te’vilatü’n-Necmiye**’den aktararak şöyle açıklar: Kadın biçiminde tasarlanmış Vedd nefsi, erkek şeklinde olan Suvâ hevâyı, aslan suretinde olan Yeğûs tabiatı, at suretindeki Ye’ûk şehveti, kartal şeklinde tasarlanmış Nesr ise aç gözlülüğü simgelemektedir.⁶⁰

Müfessir, “*Eğer Allah sizi azgınlık içinde bırakmayı dilemişse, ben size öğüt vermek istesem de, öğüdüm size fayda vermez. O sizin Rabbinizdir ve O’na döndürüleceksiniz.*”⁶¹ mealindeki ayette, peygamberin davet ve öğütlerinin Allah hidayeti dilemedikçe faydası olmayacağına işaret olunmaktadır. Bursevî Nuh (a.s) kavmini cehalet ile vasıflandırmış, câhile ise ne öğüt ne de vaazın kâr etmeyeceğini bildirmiştir.⁶² “*Nuh’a vahyolundu ki: Kavminden inanmış olanlardan başka kimse inanmayacak. Sakın onların yaptıklarına üzülme!*”⁶³ mealindeki ayette işâret olunan ise şudur; Rûhu simgeleyen Nuh’un kavminden sadece kalp, sır, beden ve organları

⁵⁶ Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 129.

⁵⁷ Hûd 11/35.

⁵⁸ Bursevî, **a.g.e.**, c. IV s. 130.

⁵⁹ Nuh 71/23.

⁶⁰ Bursevî, **a.e.**, c. X, s. 184.

⁶¹ Hûd 11/34.

⁶² Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 129.

⁶³ Hûd 11/36.

imân eder. Nitekim Peygamber ve seçkin velililerin nefisleri hariç, nefis ebediyyen imân etmez.⁶⁴

Bursevî, “*Rabbim! Beni, anne babamı, imân etmiş olarak evime girenleri, imân eden erkekleri ve kadınları bağışla, zâlimleri ise daima helak et.*”⁶⁵ Hz. Nuh’un kavmine olan bedduası **Rûhul- Beyân**’da **Te’vîlâtü’n-Necmiyye**’den aktarıldığı üzere duâ olarak yorumlanmıştır.

“Ey Rabbim beni, akl-ı külli ve nefs-i küllîden olan anne babamı, rûh ve kalpten mü’min olarak evime gireni, rûhânî güçlerden mü’min erkekleri, imân nûru nedeniyle ruhun ve kalbin nûru altındaki nefislerden mü’min kadınları bağışla. Kâfir nefis ve zâlim hevesi, ruh ve kalpte fâni olmak suretiyle helâk et.”

b. Nuh Tûfânı

Allah Teâlâ Nuh’a (a.s) hitâben, “*Bizim gözetimimiz altında ve öğrettiğimiz şekilde gemiyi yap, haktan sapanlar için bana başvuruda bulunma! Onlar boğulacaklar*”⁶⁶ buyurmaktadır. Bursevî’ye göre. Nuh’un (a.s) gemisi şeriat gemisini sembolize etmektedir. Ona binip kurtulanları ruhun sıfatları, kalp ve sırta, boğulup helak olanları ise nefisine ve hevâsına uyanlara benzetmektedir.

Müfessirimiz, ayette geçen bu hitabın, nefislerin imânından ümidin kesilmesi gerektiğine işâret olduğunu bildirmiştir. Kemâlât ehlinin terakkisinin ebede kadar sürmesi de bundandır. Hak Teâlâ’nın mekri nefste gizlidir. Bu yüzden nefsten ve onun sıfatlarından asla emin olunamaz.⁶⁷

Bursevî’ye göre, “*Nuh gemiyi yaparken, kavminin ileri gelenleri yanına uğradıkça onunla alay ediyorlardı. De ki: ‘Bizimle alay ediyorsanız edin bakalım! Ama bilin ki, sizin alay ettiğiniz gibi biz de sizinle alay edeceğiz.*”⁶⁸ Mealindeki ayette işâret olunan şudur: Nefs ehli ve hevâsına tâbi olanlar, zâhirî şeriat esaslarına göre amel edenlerle alay ederler, bunlarla kendilerini yordukları için onlara gülerler. Zira kendileri, şeriatın nûrundan ve sırlarından oldukça uzaktırlar. Şerîat gemisinin

⁶⁴ Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 131.

⁶⁵ Nuh 71/28.

⁶⁶ Hûd 11/37.

⁶⁷ Bursevî, **a.g.e.**, c. IV, s. 133.

⁶⁸ Hûd 11/38.

faydasını bilmedikleri için ona binmezler ve binenler ile de alay ederler. Kendileri helâk olurken, ona binip kurtulanlar da onlarla alay edeceklerdir.⁶⁹

*Bursevî, “Nihâyet emrimiz gelip de tandır kaynayınca (sular coşup yükselmeye başlayınca) Nuh’a dedik ki: (Canlı türlerinin) her birinden birer çift ve aleyhlerinde (boğulacaklarına) hüküm verdiklerimiz dışında âileni ve îmân edenleri gemiye bindir! Zaten onunla birlikte pek azı îmân etmişti.”*⁷⁰ mealindeki ayette tandırın kaynaması ile işâret olunan, bülüğ çağıdır yani şehvet suyunun kaynamasıdır. Gemiye yüklenen çiftler ile işâret olunan ise, eşleri ile birlikte nefsin sıfatlarıdır. (Şehvet ve eşi iffet, hırs ve eşi kanaât, cimrilik ve eşi cömertlik, gazab ve eşi yumuşak başlılık, kin ve eşi barış, düşmanlık ve eşi sevgi, büyüklenmek ve eşi tevâzû, tennî ve eşi acelecilik gibi) Ayetin devamında, boğulacağına hüküm verilen nefis dışında ailesini yani ruh sıfatlarını ve onunla birlikte iman eden kalb ve sırrı gemiye yüklemesi emrolunmaktadır.⁷¹

Müfessirimiz, “(Nûh) ‘Haydi gemiye binin! Yüzerken de dururken de Allah’ın adını anın. Şüphesiz ki Rabb’im çok bağışlayan, pek esirgeyendir’ dedi.”⁷² mealindeki ayette “gemiye binin” ifadesi ile şeriat sırlarından bir sırrın keşfine işâret olduğunu belirtmektedir. Sırrı ise şu şekilde açıklar: Şeriat gemisine tabiatı îcâbı veya atalarını veya hocalarını taklid ile binenler için hakîkî manada kurtuluş olmayacaktır. Zira münâfıklar da tabiatları îcâbı binerler fakat bu binişin onlara bir faydası yoktur. Ayrıca iblis Nuh’un inşâ ettiği gemiye binmiştir fakat kurtulanlardan olmayacaktır. Hakîkî kurtuluş, emre uyararak gemiye binenler içindir.⁷³

Müfessir, “ (Allah) buyurdu ki: Ey Nûh! O senin âlenden değildir. Çünkü o kötü bir iş yapmıştır. Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Ben cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum”⁷⁴ mealindeki ayet hakkında gönlüne bir mânâ doğduğunu belirtir. Şöyle ki ayetteki amel; kesb ve fiil mânâsıdır. O halde bu ifadeler, salih olmayan (yaramaz) bir kazanca işâret etmektedir.⁷⁵

⁶⁹ Bursevî, a.e., c. IV, s. 134.

⁷⁰ Hûd 11/40.

⁷¹ Bursevî, a.e., c. IV, s. 138.

⁷² Hûd 11/41.

⁷³ Bursevî, a.g.e., c. IV, s. 139.

⁷⁴ Hûd 11/46.

⁷⁵ Bursevî, a.e., c. IV, s. 149.

Bursevî'nin, "(Nûh) dedi ki: 'Ey Rabbim! Ben senden hakkında bilgi sahibi olmadığım bir şeyi senden istemekten yine sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve esirgemezsen, kaybedenlerden olurum!'"⁷⁶ mealindeki ayete işâri yorumu şöyledir; Hakk Teâlâ, ulvî ruhları (peygamber, velî ve seçkin mü'minlerin ruhlarını) yakınından yani a'lâ-yı illiyyînden esfel-i sâfilîn olan kalıplara indirince, onlar; bekâdan fenaya, sevinç yurdundan üzüntü yurduna, tecerrüd ve tevâsul menziline, doğup doğurma menziline, seçilmişlik rütbesinden çalışma ve imtihan rütbesine indirilmenin verdiği üzüntü ile Rablerine seslendiler. Allah Teâla ise onlara, kendilerini ve âilelerini yok olma tehlikesinden kurtarma ihsanını vaad etti.⁷⁷

Bursevî'ye göre, peygamber ve velîlerin bazılarında vâkî olan zelleler yakınlıklarına sebep olsa da, bunlar sadece Allah'ın onların kalplerine uzanan heybetinden kaynaklanır. Nitekim yakınmak, âşıkların sıfatlarından ve âriflerin özelliklerindedir. Allah Teâlâ bir kulunun ağlamasını, kendisine yalvarmasını dileyince; kulunu ayrılık, hastalık ve bunun gibi sebepler ile imtihan eder. Bu hâlde o kul için, mânevî yükselişler ve tecelliler vardır.⁷⁸

Bursevî, Nuh'un (as.) biri kâfir üçü mü'min olan dört oğlunu, ruhun oğulları olarak yorumlar; kalb, akıl, sırrı mü'min oğullar, nefsi ise kâfir oğul ile eşleştirmektedir. Üç mü'min oğul Hz. Nuh'a uyup şeriat gemisine binmiş, nefis ise şeriat gemisinden de, dinden de, rûhdan da uzak durmuştur.

Hz. Nuh'un oğlunun kurtulmasını istemesi ve Allah'ın hitâbı üzere pişman olması **Rûhu'l-Beyân**'da şöyle yorumlanmaktadır: Ruh, nefse ve heveslerine uyduğu takdirde süflî tabiatlı, âdî işlerle uğraşan câhil birisi haline gelir. Allah ise hitabında "*Ben sana cahillerden olamamanı tavsiye ederim*" buyurmaktadır. Ayrıca ayette, ruhu ziyandan kurtaranın Allah'ın rahmeti olduğuna işaret vardır.⁷⁹

"*Ey yer, suyunu yut ve ey gök (suyunu) tut, denildi. Su çekildi, hüküm yerini buldu; Gemi Cûdî'nin üzerine oturdu; 'Zalimlerin topunun canı cehenneme' denildi.*"⁸⁰ **Te'vîlâtü'n-Necmiyye**'de yer beşeriyet, su ise şehvet suyu olarak yorumlanmış, suyun çekilmesi, şeriat nûru ile fitnenin sönmesi olarak

⁷⁶ Hûd 11/47.

⁷⁷ Bursevî, a.e., c. IV, s. 150.

⁷⁸ Bursevî, a.g.e., c. IV, s. 124.

⁷⁹ Bursevî, a.e., c. IV, 150, 151.

⁸⁰ Hûd 11/44.

anlamlandırılmıştır. Tûfan günleri ise afet ve helaklarla dolu telvin makamları olup, şeriat gemisi kurtuluş, sebat ve derecelere ulaşılan temkin makamına yani Cûdî'ye oturmuştur.⁸¹

Bursevî Hüsrev Dihlevî'nin (ö. 725/1325) Nuh Tufanı ile ilgili şu şiirini mü'minin şehadeti olarak yorumlamaktadır:⁸²

“Şehâdet deryasından timsah gibi ‘lâ’ lafzı baş kaldırınca
Nuh’a (a.s) tufan vaktinde teyemmüm farz olur”

“*Bütün âlemlerde Nuh’a selam olsun!*”⁸³ **Te’vîlâtü’n-Necmiyye**’de belirtildiği üzere Allah’ın selamını hak eden tek ruh insan ruhudur. Allah Teâlâ bütün âlemlerde insandan başka hiçbir ruhu selamlamamıştır. Nuh’un (a.s) ruhu temsil etmesi ile de ayetteki selam, insan ruhuna yapılan bir hitap olarak yorumlanmıştır.⁸⁴

4. Hz. Hûd Kıssası ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşârî Yorumlar

a. Hz. Hûd’un Tebliği ve Kavminin Yüz Çevirmesi

Bursevî’ye göre Hud (a.s) kalbi, kavmi ise nefis ve hevâsını sembolize etmektedir. Kıssadaki azabı da, nefsin şehvet ve isteklerinin kalbe olan zulmü olarak yorumlamaktadır. Şöyle ki, Hûd (a.s) kavmini imâna davet ettiği zaman, kavmi onu yalanlayıp tebliğinden yüz çevirmişlerdir. Nitekim ayette; “*Kavminin inkarcı ileri gelenleri, ‘Biz seni kesinlikle bir beyinsizlik içinde görüyoruz ve gerçekten senin yalancılardan olduğunu düşünüyoruz’ dediler*”⁸⁵ buyrulmuştur. Bursevî bu ayeti şöyle yorumlamaktadır; Hûd kavminin kalpleri de Nûh kavminin kalpleri gibi kirli ve pisti. Hûd (a.s) kavminin kalplerine tevhid ve ma’rifet tohumu ekmek istedi. Fakat onların kalpleri buna elverişli değildi.⁸⁶

Bursevî, “*Hûd da, ‘Bu bilgi ancak Allah katındadır; size bildirmek üzere gönderildiğim mesajı ulaştırıyorum, fakat sizin cehalette direnen bir topluluk olarak*

⁸¹ Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 147.

⁸² Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 143.

⁸³ Saffat 37/79.

⁸⁴ Bursevî, **a.e.**, c. VII, s. 466.

⁸⁵ Âraf 7/66.

⁸⁶ Bursevî, **a.g.e.**, c. III, s. 196.

görüyorum' cevabını verdi."⁸⁷ mealindeki ayette işârî yorum olarak Te'vîlâtü'n-Necmiyye'den şöyle bir yorum getirmektedir; Zâhiri putlar olduğu gibi bâtinî putlar da vardır. Bunlar, hevâ ve nefsin dünyevî ve fânî şehvetleridir. İnsanları bu putlardan alıkoymak peygamberlerin vazifesi olduğu gibi onların vârisleri olan velilerin de vazifesidir. Fakat toplum, cehâletleri sebebiyle bu daveti reddedip inat etmişlerdir. Çünkü akıllı ve mârifet sahibi olan insan, nefs ve hevâsına uymaz. Akıllı kişi Allah'ın emirlerini yerine getirip yasaklarını terk etmeli, aynı zamanda hâl ve kalbî ahlak ilmini bilmelidir.⁸⁸

Kavminin inkârı üzerine Hûd'un (a.s) "*Ondan başka (taptıklarınızın hepsinden uzağım). Haydi hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin!*"⁸⁹ kavli, Bursevî'ye göre; nefsin, sıfatlarının, şeytan, hevâ ve dünyanın kalbe dâima tuzak kurduğuna, fakat rabbâni bir destekle desteklenen kalbe bu tuzakların ulaşamayacağına işâret etmektedir.⁹⁰

*Müfessir, "Ben, benim de Rabb'im sizin de Rabb'iniz olan Allah'a dayandım. Çünkü kımlıdayan her canlının kaderi O'nun elindedir. Şüphesiz Rabb'im yolu dosdoğru yoldur."*⁹¹ mealindeki ayette "Şüphesiz Rabb'im dosdoğru yoldadır" ifadesinin, O'nu O'nunla arayanlara delâlet ettiğini belirtip; O'nu talep eden kişinin, tarîkat eseslarına göre yaşayarak şeriat yolu üzerinde olması gerektiğini bildirir.⁹²

b. Âd Kavminin Helâkı

*Bursevî, "Andolsun ki Kur'an'ı düşünülün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu?"*⁹³ mealindeki ayeti şöyle açıklar; nefislerinin esiri olanlar, şehvet ve isteklerine dalmaları sebebiyle Allah'ın rahmetinden ve gücünden perdelenip engellendiler. Allah onlara karanlık heves ve isteklerini, uğultulu rüzgarlarını ve şeytânî bid'atlarını o uğursuz günde musallat etti. Onlar da köklerinden koparılan

⁸⁷ Ahkaf 46/23.

⁸⁸ Bursevî, **a.e.**, c. VIII, s. 537, 538.

⁸⁹ Hûd 11/55.

⁹⁰ Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 159.

⁹¹ Hûd 11/56.

⁹² Bursevî, **a.g.e.**, c. IV, s. 159.

⁹³ Kamer 54/22.

hurma kütükleri gibi rezillik ve hakaret toprağına cansız ve başsız olarak düştüler. Akıllı olan kimse bu uyarıdan ibret ve öğüt alması gerekir.⁹⁴

Müfessirimiz getirilen azabı, nefsin şehvet ve istekler ile kalbe yaptığı zulüm sebebiyle uğradığı duruma benzetir. Nitekim ayetlere yaptığı işâri yorumlar da bu minval üzeredir. Diğer bir ayette; “*Felâketi vadilerine yönelmiş, ufku kaplayan bir bulut olarak görünce, ‘İşte bize yağmur getirecek bir bulut’ dediler. Hayır, o gelmesini istediğiniz ceza; içinde acılı azap bulunan, Rabbinin emriyle herşeyi silip süpüren bir rüzgar!*”⁹⁵ buyrulmaktadır. Bursevî bu ayeti de kalplerin semâsında beliren yağmur bulutu olarak yorumlamaktadır. Şöyle ki; Allah bu yağmur ile beşeriyet toprağını yeşertir ve arazide güzel ahlak ve salih ameller biter. Fakat bazen de zıt bir bulut ortaya çıkıp, kötü ahlak ve kötü amellere sebep olur. Bu kalplere sahip olanlar ise ahlak, edep ve salih amelden uzak olup; kalpleri doğruluk, ihlas, rıza ve teslimiyetten boş olur. Haktan yüz çevirip, bâtıla yönelenlerin cezâsı budur.⁹⁶ Bursevî’ye göre ayette işaret edilen hususlarda biri de; Allah’ın mekr ve kahrına maruz kalan topluluğun lütuf ve kerem ehli zannedip, kabirleri üzerine kubbe ve türbe yapılmasını emretmeleridir.⁹⁷

*Müfessir, “Andolsun ki, onlara da size vermediğimiz yerler ve imkanlar verdik; Kendilerini kulak, göz ve kalplerle donattık. Onlara kulakları da, gözleri de, kalpleri de hiçbir fayda sağlamadı. Çünkü onlar Allah’ın ayetlerini inkâr ediyorlardı. Alaya aldıkları şeyler, kendilerini kuşatıverdi.”*⁹⁸ mealindeki ayete şöyle bir yorum getirmektedir; Kulaklar, gözler ve gönüller tevhidi elde etmeye alet ve vasıtalarıdır. Allah Teâlâ, kalbe gelen teklifler kulak tarafından sezildiği için önce kulakları daha sonra gözleri zikretmiştir. Zira işitilen şeyi tasdik edici en büyük şahid gözlerdir. Her ne kadar gören kalp ise de, tefekkür ve ibret konuları da gözle temâşâ edilerek elde edilir. Kulakların ve gözlerin gönüle takdimi ise, gönüle tâzim içindir. Şayet kulak ve göz olmasa idi, hiçbir kalp başka bir kalbe ulaştırmak istediği mesajı ulaştıramazdı. Bursevî, kulak ve gözlerin gönül ile olan bu alaka ve nisbetini, hilafet âleminde beden ve nefsin ruh ile olan alaka ve nisbetine benzetir. Zira bütün

⁹⁴ Bursevî, a.e., IX, s. 273.

⁹⁵ Ahkâf 46/24.

⁹⁶ Bursevî, a.e., c. VIII, s. 539.

⁹⁷ Bursevî, a.e., c. VIII, s. 539.

⁹⁸ Ahkaf 46/26.

tekliflerde murad edilen şey kalbin selâmetidir. Her organ açısından hitap kalbedir. Akıllı kişi hakkı duymalı ve duyduğu ile amel edip ahlaklanmalıdır. Haramlara, yasaklara, mekruhlara dikkat ettiği gibi, mubahlarından fazlasından da uzak durmalıdır. Çünkü kalbin mubahları düşünmesi ile kalpte bir karanlık meydana gelir.⁹⁹

Bursevî'ye göre, “Onlar hem bu dünyada hem de kıyamet gününde lânete uğradılar. İyi bilin ki (Âd kavmi), rablerini inkâr ettiler. (Şunu da) iyi bilin ki Hûd’un kavmi Âd, Allah’ın rahmetinden uzak olsun.”¹⁰⁰ Mealindeki ayetin işari yorumu ise şöyledir: Nefs, kalb Hûd’unun öğüdünü kabul etmeyip; kalbin nûrânî parıltıları, rûhânî tamahları ve rabbânî şâhitlerinden ibâret olan dini meşrepleri terk edip şehvetler, hayvânî lezzetler, insanların övgüsü, mevkiler ve benzeri fâni dünya lezzetlerine yöneldiği zaman, Allah’ın “uzak olsun” hükmü gerçekleşmiş olur. Bu da nefsin kovulması, mahrum bırakılması, hasret çekmesi demektir.¹⁰¹

Müfessirimize göre, “Onu ve onunla beraber olanları rahmetimizle kurtardık ve ayetlerimizi yalanlayıpda iman etmeyenlerin kökünü kestik.”¹⁰² mealindeki ayette Nuh (a.s) ve onunla birlikte bulunan mü’minlerin ancak Allah tarafından bir rahmetle kurtulduklarına işâret edilmektedir. Zira kurtuluş sadece amel ile değil, Allah’ın rahmet ve fazlı iledir.¹⁰³

Bursevî, “Şüphesiz Rabbin işte O, mutlak galip ve engin merhamet sahibidir.”¹⁰⁴ mealindeki ayete şöyle bir yorum getirir; Allah, güçlü kuvvetli olmalarına rağmen Âd kavmini rüzgar gibi zayıf bir şey ile helâk etti. Zira rüzgarda Allah dostları için zayıflık, düşmanlarına karşı ise güç ve kuvvet vardır. Çünkü kâmil kimse Allah’ın işlerinde tam bir mârifet sahibi olup, sürekli murâkabe ve korku içindedir. Cahil ise sürekli gaflet içinde olup, kendini emniyette görür.¹⁰⁵

⁹⁹ Bursevî, a.g.e., c. VIII, s. 440, 441.

¹⁰⁰ Hûd 11/60.

¹⁰¹ Bursevî, a.e., c. IV, s. 163.

¹⁰² Âraf 7/72.

¹⁰³ Bursevî, a.g.e., c. III, s.199.

¹⁰⁴ Şuarâ 26/140.

¹⁰⁵ Bursevî, a.e., c. VI, s. 316.

5. Hz. Sâlih Kıssası ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşârî Yorumlar

a. Hz. Sâlih ve Semûd Kavmi

Bursevî Sâlih (a.s) kıssasını, ruhu simgeleyen Sâlih'in Hakk'ın nefhası ile kavmine, yani kalp beldesi ve sâkinlerine gönderilmesi olarak yorumlamaktadır. Gayesi, onları suflî, zulmânî ve hayvânî sıfatlardan, rûhânî ve nûrânî ahlâka davet etmektir. Ancak nefs ve sıfatları, Hakk'a muhâlefet ve kibir kılıçları ile kalbin sır devesini boğazlayıp, Rabb'in tevhid ve mârifet emirlerini kabule tenezzül etmediler. Dolayısıyla helaka müstehak olup, cehâlet ve inkâr vâdilerinde kaldılar.¹⁰⁶ Nitekim “*Semûd'u da (O helak etti) ve geriye hiçbir şey bırakmadı*”¹⁰⁷ mealindeki ayette terbiye metoduna işâret olunmaktadır. Bu metotta önce lütuf, sonra itâb (gazab), üçüncü olarak da ikâb vardır. Bunlar dikkate alınmadığı takdirde, son olarak ‘helâk’ ve ‘yok etme’ uygulanır. Zira Allah'ın mahlûkât üzerindeki âdeti böyledir.¹⁰⁸

“*Salih dedi ki: 'Ey kavmim! Bir de şöyle düşününüz: Ya ben Rabbimden verilmiş apaçık bir delile dayanıyorsam ve O bana kendinden bir lütufta bulunmuşsa! Bu durum karşısında O'na asi olursam beni Allah'a karşı kim korur? Siz benim ancak zararımı arttırmış olursunuz.*”¹⁰⁹ mealindeki ayette Sâlih'in (a.s) Rabb'ine bağlılığı ve savunduğu davadaki kararlılığı bildirilmiştir. Bursevî ayetin, hak tam olarak ortaya çıktıktan sonra ondan dönülemeyeceğine işâret olduğunu belirtmektedir. Akli başında olan kimsenin, peygamber ve velilerin davet ettiği hakikatler hususunda şüpheye düşmeyip, hakkın inceliklerine ulaşıncaya kadar çaba sarfetmesi gerekmektedir. Zira şüphe ve tereddüd kâfirlerin, kararsızlık ve bocalama ise günahkârların hallerindedir. Daha sonra Bursevî şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Biz kendi zamanımızda bazı şahısların peygamber vârisi ve Rablerinden bir delil üzere bulunan şeyhler arayıp bulamadıklarını gördük. Bu şahısların taleplerinde zaaf ve tereddüd, inanç ve himmetlerinde dağınıklık bulunduğu için böyle oluyor. Çünkü

¹⁰⁶ Bursevî, a.e., c. III, s. 207.

¹⁰⁷ Necm 53/51.

¹⁰⁸ Bursevî, a.e., c. IX, s. 255.

¹⁰⁹ Hûd 11/63.

tâlib basiret üzere hareket etmediği zaman basiret ehlini bulamaz. Ne güzel söylenmiştir: Kör görmese de güneş yine güneştir.”¹¹⁰

Bursevî, “Hicr halkı da (Semûd kavmi) peygamberleri Hz. Sâlih’i yalanladılar”¹¹¹ mealindeki ayette velîleri peygamberlere teşbih ederek; şeriatın asıl kuralları bakımından peygamberler arasında ihtilaf olmadığı gibi, hakikatin asıl kuralları bakımından da veliler arasında ihtilaf olmayacağını belirtmektedir. Zira hepsi tek bir pınardan almakta, Allah’ın zatını, sıfat ve fiillerini mükâşefe etmektedirler.¹¹²

Semûd kavmi, Sâlih (a.s) yüzünden uğursuzluğa uğradıklarını iddia ederler. Hz. Sâlih ise, “Başınıza gelenler Allah katındandır. Doğrusu siz imtihana çekilen bir topluluksunuz”¹¹³ buyurur. Bursevî buradaki imtihanı şöyle açıklar; imtihan, hoşlanılsın veya hoşlanılmasın hakikatte Allah’tan bir rahmettir. Zira Allah’ın muradı, kulunu kendisine yaklaştırmaktır. Kulu kendisine yönelmezse dünya ve âhirette ilâhi azâba uğramasına hükmedilir. Ayrıca ehlullâhın nazarında sıkıntı ve lütuf eşittir. Çünkü her ikisini de Allah’tan görürler; O’na tevekkül edip, O’ndan geleni uğursuzluk olarak görmezler.¹¹⁴

b. Semûd Kavminin Deveyi Kesmesi ve Kavmin Helâkı

Bursevî, Salih’in (a.s) devesini sırta, çıkmış olduğu taşı ise kalbe benzetmektedir. Deve, marifetullah emanetini taşımakta ve bedene varidat sütü vermektedir. Şöyle ki, “*Semûd kavmine de kardeşleri Salih’i (gönderdik). Dedi ki: Ey kavmim! Allah’a kulluk edin; sizin O’ndan başka tanrınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir. O da, size bir işaret olarak Allah’ın şu devesidir. Onu bırakın; Allah’ın arzında otlasın; ona kötülük etmeyin; sonra sizi elem verici bir azap yakalar.*”¹¹⁵ mealindeki ayete göre; devenin kayadan çıkması avam için mucize olduğu gibi, kalb taşından sır devesinin çıkması da havas için bir mucizedir. Zira bu deve, mârifetullah emanetini taşır ve beden beldesinin kuvvet ve

¹¹⁰ Bursevî, **a.g.e.**, c. IV, s. 167.

¹¹¹ Hicr 15/80.

¹¹² Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 511.

¹¹³ Neml 27/47.

¹¹⁴ Bursevî, **a.e.**, c. VI, s. 380.

¹¹⁵ A’raf 7/73.

hislerine vâridât sütü verir. Allah'ın onlardan deveyi bırakmalarını ve arzda yeyip içmesine karışmamalarını istemesindeki işârî mânâ ise şöyledir: Deve, kuds bahçelerinde otlasın, ünsiyet pınarlarından içsin, ona şeriata muhalefet ve tarikata karşı çıkma kötülükleri ile dokunulmasın. Yoksa kişi, hakikate ulaşmaktan kesilir ve hakikate uzak kalmanın elem verici azabına yakalanır.¹¹⁶

Müfessirimiz, “*Fakat Semud kavmi, o deveyi hunharca öldürdü. Salih de, ‘Yurdumuzda üç gün daha yaşayın’ dedi. Bu, yalan olmayacak bir tehditti*”¹¹⁷ mealindeki ayette kavmin deveyi kesmesini cehalet olarak yorumlayıp, ayette geçen üç gün ifadesini, dünyadan faydalanmak olarak açıklamaktadır. İlk gün cehâlet günü olup, o gün yüzler sapsarı olur. İkinci gün gaflet günü olup o gün yüzler kıpkırmızı olur. Üçüncü gün ise kalplerin damgalanıp mühürlenme günüdür; o gün de yüzler kapkara olur. Akıllı kimse, cehâlet perdesini mârifetullah ile, gaflet perdesini de kalbi mühürlenmeden yakaza ile izâle etmesi gerekir. Zira mühürlenmiş kalbin çaresi yoktur.¹¹⁸

Bursevî, “*İnanan ve Allah'a karşı gelmekten sakınanları da kurtardık*.”¹¹⁹ mealindeki ayette, ateşten kurtulmanın ancak Allah bilinci ve iman ile olacağına işaret olunmaktadır. Zira kul nefis makamından kaçıp, kalp makamına geçtiği zaman dünya ve ahirette her türlü elemden emîn olur.¹²⁰

Bursevî, “*Allah'a karşı gelmekten sakınanları ise kurtardık*”¹²¹ mealindeki ayette ise zulüm olan yerden adaletin olduğu yere hicret etmek gerektiğine işaret olduğunu belirtmektedir. Zira zulüm mekanında yapılan ibadetin nuru yoktur. Kişi bir yerde zulmedip daha sonra tevbe ederse, faziletli olan o kişinin başka bir yere hicret etmesidir. İnsan bedeninde zalim ve bozguncu olan dört unsur, beş duyu vardır ki, kendilerine muhalefeti sebebiyle kalp Salih'ine üstün gelmeye çalışırlar. Çünkü onlar kalbi dünyaya meylettirip, ahiretten yüz çevirmeye çağırırlar, kalp ise onları

¹¹⁶ Bursevî, **a.g.e.**, c. III, s. 202.

¹¹⁷ Hûd 11/65.

¹¹⁸ Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 169.

¹¹⁹ Fussilet 41/18.

¹²⁰ Bursevî, **a.e.**, c. VIII, s. 273.

¹²¹ Neml 27/53.

kulluğa ve şehveti terk etmeye çağırır. Ancak kalb, rabbânî ilham ile desteklenirse zahir ve batın hazlara meyletmez ve bu dokuz duyu ve afete galip gelir.¹²²

Bursevî, zalimlerin yaşadığı yerlere mü'minin yerleşmemesi gerektiğini, buralarda namaz kılınmaması ve zaruret olmadıkça buralara doğru hareket edilmemesi gerektiğini belirtir. Zira takvâyâ yakışan, ruhsata değil azimete göre hareket etmektir. İnsan zâhiri organlarını serbest bırakırsa, batınî kuvvetleri de serbest kalır. Dolayısıyla ahvâli bozulur ve Allah'tan gayrısına meyleder. Arif olmak ise, ancak yüce huzura yönelmek ile mümkündür.¹²³

6. Hz. İbrahim ve Oğulları Hz. İsmail-Hz. İshak Kıssaları ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşârî Yorumlar

a. Hz. İbrahim'e Verilenler

Bursevî, *“Aynı şekilde biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu görüp kavrama imkanı veriyorduk ki kesin inananlardan olsun.”*¹²⁴ mealindeki ayette ‘göstermek’ ile kastolunan, basiretini açmaktır. Basiret ile görmek ise, baş gözü ile görmek gibi tüm muvahhid mü'minler için vardır. Ancak rabbâniyet delillerinin aslını bilseler de, alemdeki varlıkların cinslerine, şahıslarına, hallerine göre her birinde mevcut olan Hakk'ın hikmetinin eserlerini anlayabilmek peygamberlerin ulularına mahsustur.¹²⁵ Müfessirimiz ayette geçen “melekût”u şöyle açıklar: Alimler, gözle görülen varlıkları “mülk”, basiret ile anlaşılan varlıkları ise “melekût” diye isimlendirmişlerdir. Melekût aleminin sınırları akıl ehline değil, kalp ehline açılır. Zira keşfin aksine, akıl yolu ile eksik bir idrak meydana gelir. Ayette geçen “kesin inananlardan olsun” ifadesi ise, ilimde yakîn derecesinde ileri gitsin, Allah'ı tanımada ayne'l-yakîn derecesine fazlasıyla ulaşsın demektir. Çünkü bu gayeye ulaşmak, Allah'ın göstermesine bağlı olan bir kemeldir.¹²⁶

¹²² Bursevî, **a.g.e.**, c. VI, s. 382.

¹²³ Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 512.

¹²⁴ En'âm 6/75.

¹²⁵ Bursevî, **a.e.**, c. III, s. 59.

¹²⁶ Bursevî, **a.g.e.**, c. III, s. 60.

Müfessir, “İşte bu, kavmine karşı İbrahim’e verdiğimiz delillerimizdir. Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki senin Rabbin hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir”¹²⁷ mealindeki ayette, Hak yoluna sülûk eden kimsenin derecelerini açıklamaktadır. Şöyle ki; Sâlikin Allah’ın fiilleri olan ayetlerin hakikatine ermesi ilk mertebedir. O’nun sıfatlarını müşâhede ikinci mertebe, O’nun zât ve varlığının hakikatine ermek ise Allah’a vuslatın başlangıcıdır ve nihâyeti de yoktur.

İbrahim’e (a.s) bir çok nimet verilmiştir: Melekût aleminin gösterilmesi, yıldızların aynasında rubûbiyetin müşâhedesi, Allah’a sadâkat ile teveccüh etmek ve O’nun dışındakilerden yüz çevirmek, benlikten kurtulmak, hakîki imân sahibi olmak ve ayne’l-yakîn derecesine vasıl olmak bu nimetlerdendir. Ayetin devamında ise Bursevî, Allah’ın hikmeti dilediğine verdiğini; dolayısıyla dilediğinin derecesini ilim ve hikmetle o muazzam rütbelere yükselteceğini, dilediğinin derecesini de düşüreceğine işâret etmektedir.¹²⁸

b. Hz. İbrahim ve Putlar

Bursevî’ye göre, İbrahim’in (a.s) durumu sâlikin durumuna benzemektedir. Sâlik, Allah’tan gayrısından yüz çevirip, nefis ve hevâ putlarını kırarsa, bir takım mertebelere ulaşır. “İyi bilin ki alemlerin rabbi dışında taptıklarınız benim düşmanımdır.”¹²⁹ mealindeki ayet, İbrahim’in (a.s) muhabbetteki kemâline işâret etmektedir. Zira Hak’tan başka onun sohbet ve muhabbetine layık kimse yoktu. Nitekim sâlik için de Allah’tan gayrısı düşman olup, onlara sadece ibret nazarı ile bakmalıdır. Allah sağ göz melekûta, sol göz ise mülke işâret olmak üzere insanda iki göz yaratmıştır. Sol göz mülke açık olursa, sağ göz melekûta perdelenir. Sağ göz melekûta açık olduğu zaman ise, kişi ceberût ve lâhûtta perdelenir. Dolayısıyla kişi mülk ve melekûta bakmayı kesip, bakışını ceberût ve lâhûta ulaştırmalıdır. Çünkü makbul olan körlük ve râzı olunan bakış budur.¹³⁰

¹²⁷ En’âm 6/83.

¹²⁸ Bursevî, a.e., c. III, s. 62.

¹²⁹ Şuarâ 26/77.

¹³⁰ Bursevî, a.g.e., c. VI, s. 300.

Bursevî, “*O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir*”¹³¹ mealindeki ayet ile nübüvvet, velâyet ve dostluk konusunda, sebeplerin ve çalışıp kazanmanın geçerli olmayıp; bunların ezeli seçim ile olduğuna işaret olduğunu belirtmektedir. Zira bu makamlar kesbî olmayıp, Allah’ın husûsî vergisidir.¹³²

Müfessir, İbrahim’in (a.s) “*Hastalandığım zaman bana şifa verendir*”¹³³ sözü ile ise, başkasına ilticâyı ve herhangi bir şeyle tedaviye güvenmeyi terke işaret olduğunu bildirmektedir. Bu da teslimiyetin kemâlidir. Ayrıca müfessirimiz **Bahru’l-Hakâik**’ten şöyle nakletmiştir: Hastalık, dünya ve ahirete sevgi beslemektendir. Şifâsı ise bunlara ilgi ve alâkayı kesmektedir. Bu da Hak Teâlâ’nın ilâhî inâyeti ile hasıl olur.¹³⁴

Bursevî, “*Canımı alacak olan, sonra beni yeniden diriltecek olandır*”¹³⁵ mealindeki ayette ise Sülemî’den (ö. 412/1021) nakil ile, beşeriyet vasıflarının öldürülüp rûhânî ahlâkın dirilmesi ve tekrar rûhâniyet vasıflarının öldürülüp rabbâniyet sıfatlarının dirilmesine işaret etmektedir.¹³⁶ “*Hesap günü hatalarımı bağışlayacağımı umduğum yine O’dur.*”¹³⁷ mealindeki ayette ise, İbrahim (a.s) ismet sahibi olduğu halde hatayı kendisine nisbet etmiştir. Zira hataya çoğu kez ârizî olarak düşülür. Sebebi nefsinin kırmak ve kendisinden sâdır olması mümkün olan küçük zelleleri telâfi etmek olduğu gibi, ümmetinin günahlardan sakınması ve af dileme hususunda talepkâr olmalarını öğretmek içindir. Ayrıca iyi kimselerin sevap saydığı bazı şeyler Hakk’a yakın kimselere göre günah kabul edilmektedir. Nitekim Bursevî bu konuyu şöyle özetlemektedir: Ebrârın dereceleri, mukarrabînin derekeleridir.¹³⁸ Müfessirimiz İbrâhim’in (a.s) “*Beni, Naîm cennetine girenlerden eyle.*”¹³⁹ duâsının, cennet talebinin Hakk’ı talebe mâni olmadığına ve cenneti talebi terk etmenin rubûbiyyete karşı büyüklenmek olduğuna işaret olduğunu belirtmektedir. Bursevî,

¹³¹ Şuarâ 26/78.

¹³² Bursevî, **a.e.**, c. VI, s. 301.

¹³³ Şuarâ 26/80.

¹³⁴ Bursevî, **a.e.**, c. VI, s. 302.

¹³⁵ Şuarâ 26/81.

¹³⁶ Bursevî, **a.e.**, c. VI, s. 303.

¹³⁷ Şuarâ 26/82.

¹³⁸ Bursevî, **a.e.**, c. VI, s. 303.

¹³⁹ Şuarâ 26/85.

Allah'ın ihsanından dolayı değil zâtı itibariyle sevilen olduğunu ve ihsanının da O sevildiği için sevildiğini nakletmektedir.¹⁴⁰

İbrahim (a.s) duasının devâmında “*Ancak Allah'a kalb-i selîm ile gelenler (o günde fayda bulur)*”¹⁴¹ buyurmaktadır. Bursevî'ye göre ayette temiz kalbin vurgulanması, bütün âzâlar ona tâbî olduğundan dolaydır. Zira onun temiz olması ile tüm âzâlar temiz olur, onun bozulması ile diğerleri de fesâda uğrar. Kuşeyrî (ö. 465/1012 temiz kalbi; Allah'ın gayrisından arınmış, dünya ve âhiret arzusundan boş olan kalp olarak tanımlamaktadır. Baklî (ö. 606/1209) ise, bu ayet ile Allah'ın ahlâkı ile ahlaklanmaya, O'nun sıfatları ile sıfatlanmaya işaret olduğunu bildirmektedir.¹⁴²

Hız. İbrahim atalarının dinine inanıp, putlara tapmaktan vazgeçmeyen kavme karşı, taptıklarına uzak olduğunu ve kendisini yaratana taptığını söyleyip, bunu ardından gelecek olanlara miras bıraktığını söylemiştir.¹⁴³ Bursevî ayetin Allah'ın daveti ve peygamberin tebliğine uymaksızın sırf akıl, riyâzet ve mücadele ile marifetullahı ulaştıklarını söyleyen filozoflar, Brahmanlar ve ruhbanların davalarının fâsıd olduğuna işaret ettiğini bildirmektedir. Ayrıca ayette Allah'ın hiçbir peygamberin daveti veya velinin irşadı olmadan inâyet ve lütufta bulunduğu, hiçbir kimseyi taklid etmeksizin hidayet bulan kullarına da işaret vardır. Müfessir ayette Allah'a dönüşün İbrahim'in (a.s) bu sözü çerçevesinde, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat inancı ve amel-i sâlih temelleri üzerinde yürümek ile mümkün olduğuna işaret olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁴

Bursevî, “*Gerçeğin bilgisi gelince: Bu bir büyüdür, biz bunu kabul etmiyoruz, dediler*”¹⁴⁵ mealindeki ayette din ve hak ehline işaret edildiğini belirtmektedir. Şöyle ki; Nefis, hevâ, bid'at ve sapıklık ehli olanlar, hakka ve hak ehline büyüye ve büyücüye baktıkları gibi bakarlar. Küfür, yalanlamak, inkâr etmek cehennem ehlinin sıfatlarından olup, Allah'ın kahrının alâmetidir. Zira cehennem,

¹⁴⁰ Bursevî, **a.g.e.**, c. VI, s. 305.

¹⁴¹ Şuarâ 26/89.

¹⁴² Bursevî, **a.e.**, c. VI, s. 306.

¹⁴³ Zuhruf 43/26-28.

¹⁴⁴ Bursevî, **a.e.**, c. VIII, s. 402.

¹⁴⁵ Zuhruf 43/30.

Allah'ın kahır sıfatının tecellisidir. İman, tasdik ve ikrâr ise bilakis cennet ehlinin özelliklerinden olup, Allah'ın lütfunun eseridir. Tasdik de birkaç kısımdır; bir kısmı dil ile tasdik olup, ister avâm ister havâs olsun herkes eşittir. Bu imana sahip olan kişi cehenneme girse de orada ebedî kalmaz. Diğer bir kısmı ise erkân, tâat, zikir ve kesin inanç ile olandır ki; peygamberler, veliler, siddîklar ve sâlihlerin tasdikidir. Bu imâna sahip olanlar ise bütün afetlerden kurtulurlar.¹⁴⁶

Müfessir, “*O, babasına ve kavmine: Şu kendisine tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor, demişti.*”¹⁴⁷ mealindeki ayette din ehlinin durumuna işâret olduğunu belirtmektedir. Onlar, Allah'ın kendilerine verdiği rüşd ve hidâyet nûru ile, dünya ehlinin hevâ ve şehvet putlarına tapmakta olduklarını görürler.¹⁴⁸ İbrahim'in (a.s) onların putlarını paramparça etmesi¹⁴⁹ ise, insanın hevâ putlarına kırmasına işârettir. Şöyle ki, insan kendi tabiatına ve nefesine bırakılırsa İbrahim'in babası Âzer gibi putlar yontup onlara tapar. Fakat kendisine Allah'ın inâyeti ulaşırsa, ilâhi yardım ile nefsinin putlarını paramparça eder. İlâhi yardımdan mahrum bırakılanlar ise, Nemrud'un kavmi gibi hakkı bâtil, bâtili hak olarak görür.¹⁵⁰ Zira akıl iyiyi ve kötüyü bilse, hak ile bâtili ayırt etse de Allah'ın nûrundan te'yid ve tevfiik olmadıkça, kendi başına iyiliği tercih edip kötülükten sakınmaya güç yetiremez.¹⁵¹

“*Kavminin (İbrahim'e) cevabı ise: Onu öldürün yahut yakın, demelerinden ibaret oldu. Ama Allah onu ateşten kurtardı. İşte bunda inanan bir topluluk için ibretler vardır.*”¹⁵² Bursevî'ye göre ayette ruh konumundaki İbrahim'in, nefis ve sıfatları konumundaki Nemrud'a olan davetine işâret vardır. Bu davete karşılık onlar, küfür ve şirk kılıcı ile İbrahim'i öldürüp, şehvî duygu ve kötü ahlak ateşini onun için tutuşturmayı emretmişlerdir. Allah ise ruh cevherini bu ateşten korumuş, husûsî emanetler ile onu faydalandırmıştır.¹⁵³

¹⁴⁶ Bursevî, **a.g.e.**, c. VIII, s. 403.

¹⁴⁷ Enbiyâ 21/52.

¹⁴⁸ Bursevî, **a.e.**, c. V, s. 497.

¹⁴⁹ Enbiyâ 21/58.

¹⁵⁰ Bursevî, **a.e.**, c. V, s. 500.

¹⁵¹ Enbiyâ 21/65; Bursevî, **a.e.**, c. V, s. 502.

¹⁵² Ankebût 29/24.

¹⁵³ Bursevî, **a.g.e.**, c. VI, s. 492.

c. Hz. İbrahim ve Oğlu Hz. İsmâil

“İbrahim şöyle dua etmişti: *Rabbim bu şehri emniyetli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut.*”¹⁵⁴ mealindeki ayet, peygamberlerin ismetinin Allah’ın tevfiği ile olduğuna delildir. İsmet, kulun güç ve tercihi var olmak ile beraber, Allah’ın o kulda günahı yaratmaması demektir. İbrahim’in (a.s) kendisi ve oğulları için imanda sebât niyaz etmesinin sebebi de mükellefiyetin devam etmekte olmasıdır.¹⁵⁵

“*Ey Rabbimiz! Ey sahibimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin yanına, tarıma elverişli olamayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki Rabbim, namazı kılsınlar. İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsiner!*”¹⁵⁶ mealindeki ayette ise, diğer dîni şîârlar dururken özellikle namazın zikredilmesi, namazın üstünlüğü ve Kâbe’nin sadece namaz ve namaz hükmündeki ameller için olması sebebiyledir. Ayrıca nefsi ıslah etmenin temelinde de namaz vardır. İbrahim (a.s) duasının devamında, “*Ey Rabbim, beni ve soyumdan bir kısmını namazı devamlı kılanlardan eyle; ey Rabbimiz! Duâmı kabul eyle!*”¹⁵⁷ buyurmuştur. Müfessirimize göre, namazı devamlı kılmak mânevî yükselişi devam ettirmeye işârettir. Zira namaz mü’minin mi’racıdır. Dolayısıyla ayette Allah ile Allah’ta seyre devam etmeye işâret vardır.¹⁵⁸

Hz. İsmâil, “*Halkına namaz kılmayı, zekât vermeyi emrederdi. Rabbinin rızasına ermişti*”¹⁵⁹ mealindeki ayette buyrulduğu üzere Hz. İsmâil, Hz. İbrâhim’in duâsına mutabık olmuştur. Bursevî, sâlih bir insanın akrabalarına ve yabancılara nasihat etmesi, onları faydalı olan şeylerden nasiplendirmesi gerektiğine işâret olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁰

Müfessirimiz Hz. İbrahim’in oğlu İsmâil’i kurban etme hadisesini ise şeyhi Osman Fazlî-i İlâhî’den duyduğu üzere aktarmaktadır;

¹⁵⁴ İbrahim 14/35.

¹⁵⁵ Bursevî, a.e., c. IV, s. 449.

¹⁵⁶ İbrahim 14/37.

¹⁵⁷ İbrahim 14/40.

¹⁵⁸ Bursevî, a.e., c. IV, s. 454.

¹⁵⁹ Meryem 19/55.

¹⁶⁰ Bursevî, a.g.e., c. V, s. 344.

“İbrahim (a.s) ef’âl, sıfât ve Zât’a dair tevhidin bütün mertebelerini gerçekleştirmiştir. Zira Allah ile kul arasındaki küllî perdeler üçtür: Bunlar mal, evlâd ve beden perdeleridir. İşte ef’âl tevhidî maldan, sıfât tevhidî evladdan, zât tevhidî ise beden ve candan fânî olup uzaklaşmak ile hâsıl olur. Tüm bu perde ve engeller, sırasıyla tevhiddeki makamlara mukabildirler. Allah ef’âl tevhidini gerçekleştirmek için İbrahim (a.s)’ın malını, sıfât tevhidini gerçekleştirmek için evlâdını kurban etmekle sınamış, Zât tevhidini gerçekleştirmek için ise Nemrud’un ateşine atarak cisim ve canını almıştır. Bütün bunlardan İbrahim (a.s)’ın fenâ fillah ve bekâ billah makamlarına ulaştığı anlaşılmaktadır.”¹⁶¹

Ayrıca Baklî’ye (ö. 606/1209) göre bu durum yani İsmâil’i (a.s) kurban etme hadisesi, zâhirde belâ olsa da bâtında belâ değildir. Çünkü belânın hakikati, müşâhede menzillerine ulaşmak ve mükâşefe hakikatlerinin sırlarını şühûd ve müşâhededir. Bu da Allah’a yakınlık sebeplerindedir. Asıl belâ ise, bir ân dahi olsun Hak Teâlâ’yı müşâhedeye mâni olan şeydir.

d. İshak Müjdesi

İbrahim (a.s) yaşının ilerlemesine rağmen ilim sahibi bir oğul ile müjdelenmiştir.¹⁶² Bursevî’nin bu müjdenin sâdık mürid için de bir müjde olduğunu belirtmektedir. Müridin yaşı ilerleyip, beden ve kuvveleri za’fa uğrayınca; nefis ile cihad edip ona karşı koymaktan, taat ve amellerden aciz kalır. Dolayısıyla şeytan müridin ilâhî yakınlığa ulaşma ümidini kırmış olur. Zira kemâli elde etme sebeplerinin en büyüğü ömür ve gençliktir. Buna rağmen mürid Rabbinden ümidi kesmemeli, kalbî ameller ile O’na yaklaşılmaya çalışmalıdır ki, ruhunun sulbünden ve kalbinin rahminden ledünnî ilimler ile dînî kâideleri bilen bir genç olarak çıksın.¹⁶³

Bursevî, “*Nihayet İbrahim onlardan ve onların Allah’tan başka taptıklarından uzaklaşına, biz ona İshak ve Yakub’u bahşettik, her birini peygamber yaptık. Onlara da rahmetimizden bağışlarda bulunduk ve onlara hak ettikleri yüksek bir övgü ile anılmayı nasip ettik.*”¹⁶⁴ mealindeki ayetlerde hakka çağırılan kimsenin yumuşak ve güzel ahlâklı olmasına, derecesi yüksek olana tâbi olmasına ve gerektiğinde uzlete çekilmesi gerektiğine işâret vardır. Ayrıca sevdiği kimseyi

¹⁶¹ Bursevî, a.e., c. VII, s. 474.

¹⁶² Hicr 15/53-56; Zâriyat 51/30.

¹⁶³ Bursevî, a.e., c. IV, s. 502.

¹⁶⁴ Meryem 19/49, 50.

Allah'ın rızâsı için terk eden kimseye, ondan daha hayırlı ve daha sevimlisini lütfedeceğine işâret vardır. ¹⁶⁵

Allah Teâlâ diğer bir ayetinde, “*Ona İshak ve Yâkub’u bağışladık, soyundan gelenlere peygamberlik ve kitap verdik. Ona bu dünyada mükâfâtını verdik; o, âhirette de iyiler arasında yer alacaktır*”¹⁶⁶ buyurmaktadır. Bursevî'nin ayete getirdiği işâri yorum ise şöyledir; kişinin neslinde velâyet ehli kimse bulunmasının dünya ve âhîret saadetlerinden olduğuna işârettir. Zira dünya ve din onlar ile ayakta durur, mânevî ve zâhirî terakkîler onlar sebebiyle meydana gelir. ¹⁶⁷

7. Hz. Lût Kıssası ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşâri Yorumlar

Bursevî, “*Lût’a da doğru hüküm yeteneği ve ilim verdik; onu çirkin şeyler yapan kasaba halkından kurtardık. Gerçekten onlar yoldan çıkmış kötü bir topluluktur.*”¹⁶⁸ mealindeki ayetin, kötü meclislerden kurtulmanın ilâhi mevhibelerden olduğuna, onlara yaklaşmanın ise Allah'ın yardımının kesileceğine işâret olduğunu belirtmektedir. ¹⁶⁹

Lut (a.s) kavminin azgın davranışlarına karşı, “*Keşke size karşı bir gücüm olsaydı veya güçlü bir desteğe dayanabilseydim!*”¹⁷⁰ buyurmuştur. Bursevî burada ârife atıfta bulunarak, ârif olanın bu güçsüzlüğe hem zevk hemde hâl olarak baktığını belirtmektedir. Bu sebeple şöyle denildiğini bildirir; “*Mârifeti tam olan ârif, vahdet-i cem’iyetin altında makhûr olduğundan tesir ve tasarrufta bulunmaktan son derece acz ve zaaf içerisindedir. Allah Teâlâ: “Onu vekil edin!”*”¹⁷¹ buyurmuştur. Vekil ise tasarrufta bulunandır. Tasarrufta bulunması kesin olarak ilham edildiğinde tasarrufta bulunur, bundan men edilirse vazgeçer. Tasarrufta bulunup bulunmamak arasında

¹⁶⁵ Bursevî, **a.g.e.**, V, s. 340, 341.

¹⁶⁶ Ankebût 29/27.

¹⁶⁷ Bursevî, **a.e.**, c. VI, s. 494.

¹⁶⁸ Enbiyâ 21/74.

¹⁶⁹ Bursevî, **a.e.**, c. V, s. 509.

¹⁷⁰ Hûd 11/80.

¹⁷¹ Müzzemmil 73/9.

serbest bırakılırsa, tasarrufu terk etmeyi tercih eder. Mârifeti eksik olanlar ise böyle değildir.”¹⁷²

Lut’a (a.s) gecenin bir bölümünde aile fertlerini yola çıkarması ve arkasına bakmaması emrolunur.¹⁷³ Bursevî ilgili ayetlerde şu hususlara işâret olduğunu belirtmektedir;

1. Akrabalık ve arkadaşlığa değil, faydalı ilim ve sâlih amele itibar olunur. Zira Hz. Nûh’un karısı istisna edilip, helâk olanlar arasına dâhil olmuştur.
2. Yakîn mü’minin sıfatlarından olduğu gibi, şüphe de kâfirin sıfatlarından.
3. Hak yolcusu, Allah’tan başka hiçbir şeye iltifat etmemelidir. O’nun emrettiği yöne, yani hakikat alemine gitmelidir.

Bursevî, “(O taşlar) Rabbinin katında işaretlenerek (yağdırılmıştır). Böyle cezalar zalimlerin başından hiç eksik olmaz.”¹⁷⁴ mealindeki ayette taşları, kahır ve celâl semâsından inen taşlar olarak yorumlamaktadır. İnsanın katı yürekliliği arttıkça zulmü de artar. Zira zulüm, her kalbe takdir edildiği kadar damlayan katılığın sonuçlarındandır. Katılık kalp aynasını kuşatınca, artık o kimsenin kurtulmasından ümit kesilir.¹⁷⁵

Müfessir, “İşte biz o memleketten geriye aklını kullananların yaralanabileceği açık bir ibret vesikası bıraktık.”¹⁷⁶ mealindeki ayetin Allah’ın kurtarma ve intikam alma kudretinin kemâline delâlet ettiğini bildirmektedir. “Ve orada acı veren azaptan korkanlar için bir işâret bırakmış olduk.”¹⁷⁷ mealindeki ayette ise müfessirimiz, “acı azaptan korkanlar” ifadesini sağlam fitrata ve rakik kalplere sahip olanlar olarak yorumlamaktadır. Zira katı kalbe sahip olanlar bu ibrete önem vermezler. Ayet, Allah’ın dinini güçlendirenleri kurtarıp, düşmanlarından geç de olsa öç alacağına işâret etmektedir. Akıllı kimse kâmil bir şeyhe ittiba edip, fesâd

¹⁷² Bursevî, a.g.e., c. IV, s. 180.

¹⁷³ Hicr 15/61-66.

¹⁷⁴ Hûd 11/83.

¹⁷⁵ Bursevî, a.e., c. IV, s. 183.

¹⁷⁶ Ankebût 29/35.

¹⁷⁷ Zâriyât 51/37.

ehli ve kusur sahibi kimselere; özellikle akıl, din, şahitlik ve miras hususunda noksanlık bulunanlar ve nefsâni duyguların esiri olan kimselere uymaktan sakınmalıdır. Zira kişi, bu sıfatlara sahip olan kimseye yaklaştığı zaman, o ifsâd edici özellikler onu da teslim alır.¹⁷⁸

Bursevî'ye göre mücrim ve müsrif olan bu kavmin nefsânî duygular ve evsâf-ı zemîmeye sahip olduklarına da işaret olunmaktadır. Müslümanın mukim olduğu şehri, kalb-i selimi ve evsâf-ı hamîdesidir ki bunlar helâktan uzaktır. Nefis ve sıfatları zikir, vird, mücâhede, riyâzât gibi evsâf-ı hamide ve kalb-i selîm ile etkisiz hâle getirilirse, o nefsi temizlemek ve ahlâkını güzelleştirmek mümkün olacaktır. Ayrıca nefsin tezkiyesi her ne kadar hâricî sebep ve vasıtalar ile olsa da, Allah'ın fazlı ve keremi ile gerçekleşmektedir.¹⁷⁹

Bursevî, Lut kıssasını ruh ile nefis-i emmâre arasında geçen olay olarak açıklamaktadır. Allah'ın, ruhu vasıfları sebebiyle kurtarması, nefis-i emmâreyi ise beşerî sıfatları sebebiyle nefislerine ve cinsi ilişki kurma hevesinden ibaret olan şehvî duygularına yenilmeleri sebebiyle helâk etmesine işaret olunmaktadır. Nefsin kötü sıfatlarını “Lâ ilâhe illallah” zikrinin taşları ile kırmak ve bu sıfatların zıddı olan iffet sıfatı ile tedavi etmek gereklidir. İffet; şehvet gücü ve onun zıttı olan sönüklük arasında bir düzenleyicidir. İffetli kimse, tüm işlerine dînî ve ahlâkî ölçü ile yaklaşır. Şehvet yanlısı ise, bunun aksinedir. Nefis ifrat veya tefrit durumunda aşırı olup, insanları kötülük yapmaya ve aralarına fitne düşürmeye yöneltir. Bu sebepten nefsin bütün sıfat ve kuvvetlerini ıslah etmek gereklidir.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Bursevî, **a.g.e.**, c. IX, s. 163.

¹⁷⁹ Bursevî, **a.e.**, c. IX, s. 163.

¹⁸⁰ Bursevî, **a.e.**, c. IX, s. 279.

8. Hz. Yâkub ve Hz. Yûsuf Kıssası ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşârî Yorumlar

a. Hz. Yûsuf'un Rüyası ve Kuyuya atılması

Bursevî, “Bir gün Yûsuf babasına demişti ki: Babacığım, ben rüyamda on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; gördüm ki onlar bana secde ediyorlardı”¹⁸¹ mealindeki ayette, on bir yıldız ile beş zâhiri duyu (işitme, görme, koklama, tatma, dokunma) ve altı bâtinî kuvveye (müfekkire, müzekkire, hafıza, muhayyile, vâhime, müşterek his) işâret olunduğunu belirtir. Bunlar kalbi simgeleyen Yûsuf'un kardeşleri olup, ruh Yâkubu ve nefis Rahilinin birleşmesi ile meydana gelmişlerdir. Ayette Güneş ve Ay, ruh ve nefse teşbih olunmuş olunmuştur. Böylece meleklerin Adem'e secdesi gibi; ruh, nefis, hisler ve kuvvelerin kalbe secdesi ile insanın kemaliyet makamına işâret olunmuştur.¹⁸²

Bursevî, “Rabbin sana ve Yâkub soyuna da nimetini tamamlayacaktır”¹⁸³ mealindeki ayette nimetin tamamlanmasını, kalbe tecelli ve istivâ edilmesi olarak yorumlamaktadır. Zira kalb, ancak Rabbi için gerçek bir arştır. Bu sebepten güzelliğin kemâli, kalb Yûsufuna has kılınmış olup; Allah kalbe tecelli ettiği zaman bu tecellinin nurları kalb aynası vasıtası ile ruh Yâkubu'nun tüm çocuklarına akseder.¹⁸⁴

Müfessir, Yûsuf'un kardeşlerinin “Yûsuf'u öldürün ya da onu bir yere atın ki babanızın teveccühü yalnız size kalsın. Ondan sonra da sâlih kimseler olursunuz”¹⁸⁵ sözü ile, beşerî yönü gâlip gelen kimsenin günah sadır olmadan önce tevbe etmeye karar vermesine işâret etmektedir. Fakat panzehir zehri yok eder zannıyla zehir içmek, selim kalb ve akıl sahiplerinin işi değildir.¹⁸⁶

¹⁸¹ Yûsuf 12/4.

¹⁸² Bursevî, **a.g.e.**, c. IV, s. 227.

¹⁸³ Yûsuf 12/6.

¹⁸⁴ Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 231.

¹⁸⁵ Yûsuf 12/9.

¹⁸⁶ Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 234.

Kardeşleri, Yâkub'un (a.s) korkusuna rağmen “*Dediler ki: Biz böylesine kalabalık iken onu (Yûsuf'u) kurt yerse, o zaman gerçekten bize yazıklar olsun*”¹⁸⁷ buyrulduğu üzere babalarına söz verip, Yûsuf'u götürürler. Bursevî ayetin işâri yorumunda; kalbin, ruhun gözetimi altında olduğu zaman emniyette olup his ve kuvvelerle meşgul olmayacağını, fakat onun gözetiminden uzaklaştıkça kurda yani şeytana yaklaşacağını belirtmektedir. Kurt onu tasavvuru altına alıp helâk eder, kalbin helakı ile de diğer organlar zarar görür. Ayette anlaşıldığı üzere, akıl sahipleri hevâ kuyusuna düşmekten sakınarak, mâsivâyâ meyilden sakınmalıdırlar.¹⁸⁸

Bursevî, “*Onu götürüp de kuyunun dibine atmaya ittifakla karar verdikleri zaman, biz Yûsuf'a: Andolsun ki sen onların bu işlerini onlar farkına varmadan kendilerine haber vereceksin, diye vahyettik.*”¹⁸⁹ mealindeki ayette, kulun ezeli inayet ve vahiy desteği ile kurtulacağına işâret olduğunu belirtir. Zira ruh ile kalbin meyli rûhânî aleme, nefis ve kuvvelerin meyli ise hayvânî alemedir. İnsan kendi haline bırakılırsa nefis ile beden galip gelir. Ancak Allah'ın vahiy, ilham, sabır, tahammül gibi destekleri ile galibiyet elde eder.¹⁹⁰ Ayrıca müfessir ayette, bütün cemâl ve kemâlin Allah'a âit olduğuna işâret olduğunu belirtmektedir.¹⁹¹

Müfessir, “*Gömleğinin üstünde uydurma bir kan izi de gösterdiler. Yâkub, 'Hayır! Nefsiniz sizi kötü bir iş yapmaya sürüklemiş; artık bana düşen güzelce sabretmektir. Anlattığımız şeyler karşısında bana yardım edecek olan ancak Allah'tır' dedi.*”¹⁹² mealindeki ayetlerde, peygamberlere âit olsalar bile his ve kuvvelerin yaratılış gereği insanı günaha yönlendirip, bir takım işleri güzel gösterdiğine işâret olduğunu belirtmektedir. Ayrıca ayette, iman nuru ile desteklenmiş olan ruhun, nefis ve kuvvelerine vakıf olup onların teşviklerini kabul etmediğine ve Allah'ın hükmüne güzel bir şekilde sabrettiğine işâret olunmaktadır.¹⁹³

¹⁸⁷ Yûsuf 12/14.

¹⁸⁸ Bursevî, **a.g.e.**, c. IV, s. 237.

¹⁸⁹ Yûsuf 12/15.

¹⁹⁰ Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 240.

¹⁹¹ Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 241.

¹⁹² Yûsuf 12/18.

¹⁹³ Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 243.

Müfessirimiz Yûsuf'un az bir paraya satılması¹⁹⁴, zâhir güzelliğın Allah katında hiçbir değeri olmadığına ve esas güzelliğın bâtinî güzellik olduğuna işaret olduğunu belirtmektedir. Yûsuf'un az bir paraya satılması, nefislerin az bir şehvet karşılığında satılmasından daha hayret verici değildir. Dolayısıyla insanın kendini koruması ve kanaat sahibi olması gereklidir.¹⁹⁵ Bursevî ayetin devamında¹⁹⁶, Allah'ı bilmenin ancak bâtını tasfiye ve kalb aynasını parlatmak ile mümkün olduğunu bildirmektedir. Zira büyükler dış görünümünün ıslâhına değil, kalblerin ve iç alemin ıslahına önem verirler. Çünkü dış görüntü mahlûkâtın nazargâhı olup, iç alem Hakk'ın nazargâhıdır.¹⁹⁷

b. Hz. Yûsuf'un Züleyhâ ile İmtihanı

Bursevî, *“Kadın onu kesinlikle arzulamıştı; eğer Rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadını arzulardı; işte biz kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için böyle yaptık. Şüphesiz o ihlâslı kullarımızdandı.”*¹⁹⁸ mealindeki ayette kalbi Yûsuf, Züleyhâ'yı ise dünya olarak yorumlamaktadır. Züleyhâ kalb Yûsufundan murad almak ister ve kapıları yani rahmet ve hidâyet kapılarını kapatır , haz ve şehvet kapılarını açar. Nitekim kalp, hakikat makamının en yüksek mertebesine ulaşsa, benlik sıfatından fâni olup hüviyet sıfatı ile müstağrak olsa bile dünyanın kendisi üzerindeki tehlikesi devam etmektedir.¹⁹⁹

Yûsuf ve Züleyhâ'nın kendilerine doğru koştıkları kapı ise, ölümdür. Müfessir dünya Züleyhâsının haz ve şehvetleri ile, ölüm kapısından çıkmadan önce kalb Yûsufunun beşeriyet eteklerine yapışmak istediğini belirtmektedir. Fakat kalp Yûsufu beşerî ve hayvânî sıfatların ölümü kapısından çıkıp, dünya Züleyhâsını ardında bırakmıştır.²⁰⁰

Müfessir, *“Şehirdeki bazı kadınlar: Azizın karısı, uşağının nefisinden murad almak istiyormuş! Sevda onun kalbine işlemiş. Biz onu gerçekten açık bir şaşkınlık*

¹⁹⁴ Yûsuf 12/20.

¹⁹⁵ Bursevî, **a.g.e.**, c. IV, s. 245.

¹⁹⁶ Yûsuf 12/21.

¹⁹⁷ Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 248.

¹⁹⁸ Yûsuf 12/24.

¹⁹⁹ Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 254-255.

²⁰⁰ Bursevî, **a.e.**, c. IV, 259; Yûsuf, 12/25-29.

içinde görüyoruz, dediler”²⁰¹ mealindeki ayette, halkın kınamasını muhabbetin kemâline işaret olarak görmektedir. Zira Allah Teâlâ, kulunu kendi zâtı için seçtiği zaman, onun sevgisini başkalarının gönlünden alır. Bu yüzden hâl ve mükâşefe sahibi kimselerin çoğunlukla kötülendiği görülür. Çünkü bunlar kan içindeki misk gibidir. Miskin sahip olduğu vasıflar ile kandan ayrıldığı gibi, aşık da kendisinde bulunan olgunluk vasfı ile ayrılık ve eksiklik illeti olan kullardan ayrılır. Zira bir cins ancak kendi cinsinden olana meyletmektedir.²⁰²

Kadınlar dehşete düşüp ellerini kestiler²⁰³, Züleyhâ ise ellerini kesmedi. Bursevî bu durumu, Züleyhâ'nın halinin nihayet makamlarının ehli gibi muhabbette temkin olup, diğer kadınların ise bidayet makamlarının ehli gibi telvin makamında olduğuna bağlar. Zira her makamın telvin, temkin, bidâyet ve nihâyeti vardır.²⁰⁴

Müfessirimize göre ilgili ayetlerin işâri yorumu şöyledir: Kalb, büyüyüp terbiye edilmeye muhtaç olduğu için dünyanın kölesi idi. Beşeriyet pisliğinden kurtulup kâmil bir hale gelince, ilâhî nazara elverişli hâle geldi ve Rab Teâlâ ona tecelli etti. Böylece dünya dahil herşey kalbe muhtaç olup, ona boyun eğdi. Dünya kölesi olan kalbden murad almak istemiş; zira Hakk'ın cemâl izlerini kalbde görüp, sonsuz muhabbet beslemeye başlamıştır. Kadınlar, yani diğer nefsanî beşeriyet sıfatları Züleyha'yı kınamışlardır. Çünkü kalb Yûsuf'un güzelliğinden habersizlerdi. Züleyhâ onları çağırıp, ellerine zikir bıçağını verdiği vakit; kalbin sahip olduğu güzellikten, ellerini yani mâsivâyâ bağlılıklarını kestiler.²⁰⁵

c. Hz. Yûsuf'un Zindan Hayatı ve Rüya Tabirleri

Yûsuf (a.s) zindana girdiğinde onunla birlikte iki genç daha zindana atıldı. Bu iki genç rüya görürler ve görmüş oldukları rüyaları Hz. Yûsuf'a anlatırlar; birisi rüyasında şarap sıkıldığını görür, diğeri ise başının üzerinde ekmek taşıdığını ve kuşların onlardan yediğini görür.²⁰⁶ Bursevi iki genci nefis ve beden olarak

²⁰¹ Yûsuf 12/30.

²⁰² Bursevî, **a.g.e.**, c. IV, s. 261.

²⁰³ Yûsuf 12/31.

²⁰⁴ Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 263.

²⁰⁵ Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 265.

²⁰⁶ Yûsuf 12/ 36.

yorumlamaktadır. Nefis, kralın yani ruhun içeceklerini hazırlar. Zira ulvî varlık olan ruh, suflî varlık olan bedende ancak nefsin içtiği içecekleri içerek amelde bulunabilir. Beden ise ruhun gıdalanması için, ruha uygun düşen sâlih amelleri ruha hazırlayan bir yemekçidir. Nefis ve bedenın şeriat zindanına hapsedilmeleri; ruhun yiyecek ve içeceğine, hevâ ve mâsiyet zehri katmış olmalarından kaynaklanmaktadır. Nefis ve beden şeriat zindanına girince, ruh kralı onların şerlerinden emin olur.²⁰⁷

Yûsuf (a.s) iki gencin rüyasını şöyle yorumlar; “*Biriniz efendisine şarap sunacak, diğeri ise asılacak ve kuşlar onun başından yiyecek.*”²⁰⁸ Müfessirimize göre ayetin işâri yorumu ise şöyledir; nefis ruha aklı gizleyip örten bir şarap içirir. Böylece şarap, bazen nefsânî şehvet ve lezzetlerden olur, bazen de rabbânî keşf ve müşâhedelerin şarabı olur. Yani nefis, ebediyyen ruh kralının hizmetindedir. Beden ise ölüm ipiyle asılır ve kralın yani ruhun yardımcıları olan kuşlar da bedenın başındaki bozuk hayalleri yiyip bitirirler.²⁰⁹

Hız. Yûsuf o iki gençten kurtulacağını söylediği kişiye, efendisinin yanında kendisini anmasını söyler. Fakat şeytan ona, efendisine söylemeyi unutturdu.²¹⁰ Bursevî bu hadiseyi şöyle yorumlar; kalb nefse, ruhun yanında kendisini güzel ve şer’i davranışlarla anmasını, böylece ruhun gafletten kurtulup kalbi de cismani esaretten kurtarmasını talep eder. Şeytan ise, nefse verdiği vesveseler ile kalbin nefse olan ilhamlarını yok eder.²¹¹

Mısır kralı rüyasında yedi zayıf ineğin yedi semiz ineği yediğini, bir de yedi yeşil ve yedi kuru başak görür. Rüyanın tabiri için, ileri gelenleri ve yorumcuları çağırır fakat kimse yorumu bilmemektedir. Zindandan kurtulmuş olan iki kişiden biri, uzun zaman sonra Yûsuf’u hatırlar ve krala, rüyasını Yûsuf’un yorumlayabileceğini bildirir. O kimse kralın da izni ile Yûsuf’a rüyayı anlatır. Yûsuf ise rüyanın yorumunda; yedi sene bolluk döneminin ardından yedi sene kıtlık dönemi geleceğini ve yedi yıllık bolluk döneminde saklanılan yiyecekler hariç, herşeyi yiyip

²⁰⁷ Bursevî, **a.g.e.**, c. IV, s. 274.

²⁰⁸ Yûsuf 12/41.

²⁰⁹ Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 279.

²¹⁰ Yûsuf 12/42.

²¹¹ Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 281.

bitireceğini söyler.²¹² Rûhu'l Beyân'da yedi semiz ineğin hırs, cimrilik, hased, şehvet, düşmanlık, gasp ve kibirden ibaret olan yedi beşeri sıfat olduğu, yedi zayıf ineğin ise kanaat, cömertlik, gıpta, iffet, şefkat, hilim ve tevazudan ibaret olan rûhânî sıfatlar olduğu belirtilmektedir. Kral olan ruh, ileri gelenler yani iç ve dış organlar, his ve kuvveler ile rüyanın yorumuna ulaşamayınca, zindandan kurtulan kimse yani nefsi mülheme ile zindanda ki kalbe başvurmaktadır. Kalb Yûsuf'u ise rüyayı şu şekilde yorumlar; kişi âkıl ve bâliğ olmadan önce beşeri sıfatları terbiye edilir, bir miktar ergenlik sınırına varıp akıl nuru sır lambasında zuhur edinceye kadar onun ile gıdalanır. Rûhânî sıfatlar meydana gelip beşerî sıfatlar ihtiyaç miktarı kaldığı zaman, öyle bir makam ortaya çıkar ki; mürid bu makamda ilâhî inâyete nâil olur, kendi muâmelelerinden uzaklaşıp benliğinin perdelerinden kurtulur.²¹³

Bursevî, “Kral dedi ki: ‘Onu bana getirin, onu kendime özel danışman edineyim.’ Onunla konuşunca, ‘Bugün sen katımızda yüksek yeri olan, güvenilir birisin, dedi’”²¹⁴ mealindeki ayette, iki işâret olduğunu belirtmektedir. Birincisi; ruhun, hakikatleri ortaya çıkarması için kalbi beşeriyet zindanından çıkarmaya çalışması fakat kalbin, rûhânî veya cismânî olsun kendi ülke maslahatları için çalıştığından haberdâr olmamasıdır. Diğer işâret ise; kralın Yûsuf'a iyiliği sebebi ile Allah'ın imanı nasip edip, onu inkar bataklığından kurtarmasıdır. Ayrıca Bursevî burada Hz. Muhammed'in amcası Ebû Tâlib'e atıfta bulunarak; Allah'ın ona, iman etmesi için tekrar hayat bahşedeceği kişilerden olduğunu ekler.²¹⁵

Müfessir, “İman edip de (kötülüklerden) sakınanlar için âhiret mükâfâtı daha hayırlıdır”²¹⁶ mealindeki ayette ise, mü'min ve müttekîden başkası için âhirette hiçbir nasip olmadığına işâret vardır.²¹⁷ Bursevî'ye göre, peygamberlerin evi ile cennet kastediliyorsa oraya girmek için salih amel gerekli, kalb kastediliyor ise oraya girmek için de kişinin hallerinin sâdık olması gereklidir. Her iki durumda da kulluk gerekmektedir. Zira kulluk hikmetin gereğidir. Ayrıca nimet ehline de mihnet ehline

²¹² Yûsuf 12/43-49.

²¹³ Bursevî, **a.g.e.**, c. IV, s. 286.

²¹⁴ Yûsuf 12/54.

²¹⁵ Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 293-294.

²¹⁶ Yûsuf 12/57.

²¹⁷ Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 300.

de takvâ gereklidir. Nimet ehlinin takvâsı şükür, mihnet ehlinin takvâsı ise sabırdır. Akıl sahiplerine düşen, takva kulpuna yapışmaktır. Çünkü takvâ kulpu hiçbir zaman kopmaz ve âkıbeti de güzeldir.²¹⁸

d. Hz. Yâkub ve Âilesinin Mısır'a Gelmesi

“Yûsuf’un kardeşleri gelip onun huzuruna girdiler. Kardeşleri onu tanımadıkları halde Yusuf onları tanımişti.”²¹⁹ mealindeki ayete Te’vîlâtü’n-Necmiyye’den yorum getirilmiştir. Şöyle ki; Yûsuf kardeşlerini ma’rifet ve nübüvvet nuru ile tanıdı, onlar ise Yûsuf’u tanıyamadılar. Zira onlar, mâsiyetleri ve istiğfar nurundan mahrum olmaları sebebiyle karanlıktaydılar.²²⁰

Bursevî, “(Kardeşleri) dediler ki: ‘Eğer o çaldıysa, daha önce onun kardeşi de çalmıştı. Yûsuf onlara belli etmeksizin içinden şunları geçirdi: Sizin durumunuz çok kötü! Allah sizin suçladığınız hususu çok iyi bilmektedir.’”²²¹ mealindeki ayette, insân-ı kâmilin ilk başlarda hırsızlık töhmeti altında kalabileceğine işâret olunduğunu belirtmektedir. Bu töhmet ise, dünyevî ve nefsânî arzulardan çalmaktır. Nihayetinde ise, kişi tamamen uhrevî ve rûhânî özelliklere sahip olur.²²²

Müfessir, “Onlardan yüz çevirdi, ‘Ah Yûsuf’um ah! İçim yanıyor!’ diyordu. Sonunda üzüntüden gözlerine boz geldi. Artık kederini içine gömüyordu”²²³ mealindeki ayette buyrulduğu üzere Yâkub’un (a.s) hâlinde; ârifin, kevn ve şehâdet âlemine âit gözlerden fâni olmadıkça mutlak cemâli müşahedeye ulaşamayacağına işâret olduğunu bildirmekteydi.²²⁴ “Ey oğullarım! Gidin de Yûsuf’u ve kardeşini iyice araştırın. Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü inkar edenlerden başkası Allah’ın rahmetinden ümit kesmez”²²⁵ mealindeki ayette Yâkub’un (a.s) bu şekilde buyurması, **Te’vîlâtü’n-Necmiyye**’de belirtildiği üzere; her müslümanın kalp Yûsufu ve sır Bünyaminini aramakla mükellef olduğuna işâret olunmaktadır. Ayrıca

²¹⁸ Bursevî, **a.g.e.**, c. IV, s. 301.

²¹⁹ Yûsuf 12/58.

²²⁰ Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 302.

²²¹ Yûsuf 12/77.

²²² Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 318.

²²³ Yûsuf 12/84.

²²⁴ Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 324.

²²⁵ Yûsuf 12/87.

kalplerini bulanların orada Rablerini bulacaklarına da işaret edilmektedir. Zira Cenâb-ı Hak, inanan velî kullarının kalplerinde tecelli eder.²²⁶

“*Şu benim gömleğimi götürün de, babamın yüzüne koyun, gözleri görecekturuma gelir ve bütün ailenizi bana getirin.*”²²⁷ mealindeki ayet ile **Te’vîlâtü’n-Necmiyye**’de Yûsuf’un gömleğinin cennet elbiselerinden olduğuna işâret edildiği belirtilmektedir. Çünkü bu gömlek Allah’ın cemâl nurlarından giydirdiği bir gömlek olması sebebi ile âmâ olan Yâkup’un gözlerine şifa olmuştur. Buna teşbihen meşâyih da, hırkalarının bereketinin müridlerine geçmesi ve dünya sevgisi ile hâsıl olan körlüklerinin zâil olması için müridlerine hırkalarını giydirmektedirler. Bursevî, bu meşâyih adetinin Allah’ın bir işâret ve ilhâmı ile olduğunu ve asla bid’at olmadığını belirtir.²²⁸

Kervan Mısır’dan yola çıkınca, Yâkub (a.s) Yûsuf’un kokusunu duyduğunu dile getirir.²²⁹ Bursevî burada sülûk ve sekr ehlinin, zâhid ve âşıkların durumuna işaret olduğunu bildirmektedir. Ham zâhid, tıpkı sırtındaki kitapların ne olduğunu bilmeyen eşek gibidir; kendi elindekinin ne olduğunu bilmiyor ki başkasının elindekini bilsin. Aşık ise her mazharda sırrı neneffüs eder ki genzine rahmânî nefes râyihaları girer.²³⁰

Bursevî’ye göre, “*Müjdeci gelince, gömleği yüzüne koyar koymaz Yakub tekrar görür hale geldi. Dedi ki: Ben size, Allah tarafından sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim demedim mi?*”²³¹ mealindeki ayetin işârî yorumu şöyledir: Kalp kemâle ermek için rûha muhtaç iken, Hakk’ın feyezânını kabul edebilecek kemâle erdiği vakit Allah’a yakınlık hükümranlılığına nâil olur. İşte o zaman ruh kalbe muhtaç hâle gelir. Zira kalb, ilâhî nurun ateşini kabul konusunda lamba, ruh ise lambanın yağı mesabesindedir. Lamba ve akşamı olmadan da yağ yanmaz.²³²

²²⁶ Bursevî, **a.g.e.**, c. IV, s. 327.

²²⁷ Yûsuf 12/93.

²²⁸ Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 332.

²²⁹ Yûsuf 12/94.

²³⁰ Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 333.

²³¹ Yûsuf 12/96.

²³² Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 335.

Yûsuf (a.s) babasını ve kardeşlerini çölden getirti; tahtın üzerine çıkıp babasına rüyasının gerçekleştiğini gösterdi. Ayrıca Rabbinin onu zindandan kurtarıp, onu ve kardeşlerini çölden getirttiğini söyledi.²³³ Te'vîlâtü'n-Necmiyye'de belirtildiği üzere ayette Yûsuf'un (a.s) beşeriyet kuyusundan değilde varlık zindanından bahsetmesi, Allah'ın kişiyi varlık zindanından çıkarma nimetinin büyüklüğüne işâret etmektedir.²³⁴ Hz. Yûsuf'un "*Beni müslüman olarak öldür ve beni Salihler arasına kat*"²³⁵ duâsı ise, Bursevî'ye göre; müslüman olarak ölmenin fenâ fillah mertebesine, sâlihler arasına katılmanın da bekâ billah mertebesine işâret olduğunu belirtmektedir.²³⁶

9. Hz. Eyyûb Kıssası ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşârî Yorumlar

Bursevî, Eyyûb 'ün (a.s) durumunu sâdık ârifin durumuna benzetmektedir. "*Eyyûb'u da (an)! Hani Rabbine: 'Başıma bu dert geldi. Ama sen, merhametlilerin en üstünüsün' diye niyâz etmişti.*"²³⁷ mealindeki ayette belirtildiği üzere, Eyyûb (a.s) hastalık ile sınanması sona erip belâ makamından fenâ makamına geçince, Allah ona bekâ makâmı için duâ etmesini ilham etti. Bursevi'nin ayete getirdiği işârî yorum şöyledir: Sâdık arif, ma'rifetinde tahakkuka ermiş ise onun şikâyeti hakîkî inbisâtır. Yakarması gerçek münâcât, habibin belâsı ile inlemesi hakîkî övünmedir. Zira aşk lisânı, sızlanma ve şikâyet dili değil, yalvarma ve hikaye etme dilidir. Te'vîlâtü'n-Necmiyye'de belirtildiği üzere, Eyyûb'ün (a.s) bu haldeki şükrü ve şikâyeti Allah ile beraber olduğuna işâret etmektedir. Onun beşeriyeti hastalık ve benzeri zararlardan etkilenirdi. Ancak ilâhi te'yid ile kuvvetlendirilen rûhâniyeti ise, Allah'ın nûru ile bakardı. Dolayısıyla belalarda O'nun sonsuz inâyeti ve merhametini görmekteydi. Çünkü O bunu, nefsinin terbiye etmek ve onu sabır makamına ulaştırmak için yapmaktaydı. Zira Allah, Eyyûb'e (a.s) nefsinin sıfatlarından fâni olup kendi sıfatları

²³³ Yûsuf 12/100.

²³⁴ Bursevî, **a.g.e.**, c. IV, s. 340.

²³⁵ Yûsuf 12/101.

²³⁶ Bursevî, **a.e.**, c. IV, s. 344.

²³⁷ Enbiya 21/83.

ile baki olması için belâ ve o belâyâ sabır gücü vermekle ona merhamet etmektedir.²³⁸

Rûhu'l-Beyan'da “*Ayağını yere vur (dedik), işte yıkanılacak ve içilecek serin bir su!*”²³⁹ mealindeki ayette geçen ‘ayağını yere vurmak’ ifâdesi hakkında muhtelif yorumlardan bahsedilmiştir. Şöyle ki: Sofyalı Şeyh Bâlî Şerhu'l- Fusûs'unda, Hz Eyyûb'e beden eleminden kurtulmasını sağlayacak suyun temini için ayağını yere vurmasının emredilmesi, bizim rûhânî hastalıklarımızdan kurtulmamız maksadı ile sülûk ve mücâhedemize işaret olunmaktadır. Mücâhede ve riyâzat yolundaki sâlikler bir yerde toplanıp yüksek sesle Allah'ı zikre başlayınca, rûhânî elemelerini gidermek amacıyla ayaklarını yere vururlar. Çünkü halis bir niyet ve zâhirî bir zikir ile zâhirî ayağın yere vurulması kişiyi hakikate ulaştırır. Bursevî, Şeyh Bâlî'nin bu ifadeleri üzerine Şeyh-i Ekber'in **Fütühâtü'l-Mekkiyye**'sindeki ifadelerini zikretmektedir. Şöyle ki kimsenin kendisini vecde giryormuş gibi göstermemesi lazımdır. Zira böyle bir şey ancak bâtınî marazları bilen ve irşad istidadına sahip bir şeyhin işâreti ile olabilir. Şeyh-i Ekber, vecd ve semâyı arzu edenler için kalp huzuruna sahip olmayı, aşk, muhabbet, samimiyyet ve o hâli yoğun olarak yaşamayı şart koşmuştur.²⁴⁰

10. Hz. Şuayb Kıssası ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşârî Yorumlar

Allah, Şuayb'ın (a.s) kavmi hakkında ölçü ve tartıda eksiltmeyi yasaklamıştır.²⁴¹ Zira Bursevî'ye göre bu şeklide insanların haklarını eksiltmek, nefsin kötü huylarından kaynaklanmaktadır. Şeriat ise bu kötü sıfatların değiştirilip, nefsin tezkiyesini emretmektedir.²⁴² Te'vîlâtü'n-Necmiyye'de, ölçü ve tartı ile muhabbet ve talebe işâret olunduğu belirtilmektedir. Muhabbetin ölçüsü, Allah'tan gayrısına düşman olmaktır. Yani kişi O'nun sevgisi ile birlikte başka bir şeyin veya kimsenin sevgisini barındırırsa, sevme ölçüsünde eksiklik yapmış olur. Talebin tartısı

²³⁸ Bursevî, a.e., c. V, s. 520.

²³⁹ Sâd 38/42.

²⁴⁰ Bursevî, a.g.e., c. VIII, s. 47.

²⁴¹ Âraf 7/85.

²⁴² Bursevî, a.e., c. III, s. 212.

ise, şeriat ve tarikat ayakları üzerinde yürümektir. Bu iki adım olmadan hareket eden kimse tartıyı eksiltmiş olur.²⁴³

Müfessirimize göre, “*İnananları tehdit ederek, Allah yolundan alıkoyarak ve bu yolu eğri büğrü göstermek maksadıyla her yolun başında oturmayın. Düşünün ki, siz az sayıdaydınız, sonra O sizi çoğalttı. Bozguncuların sonunun nasıl olduğunu da düşünün!*”²⁴⁴ mealindeki ayette, Allah’a vusûl yolunu kesen ve bu yola sülük etmek isteyenlere mani olan kimselere işâret olunmaktadır. Bu kimseler bu yolu kendilerine kapattıkları gibi, diğerlerine de yolu eğri gösterme çabası içerisindedirler. Fakat günahın en kötüsü, başkalarına da sirâyet edenidir. Zira o sirâyet edenin günahı da, o işi ilk yapana dönmektedir.²⁴⁵

Şuayb’ın (a.s), “*Ey kavmim! Bir de şöyle düşünün: Ya benim Rabbimden açık bir delilim var ise ve O bana tarafından güzel bir nasip vermişse! Size yasakladığımı kendim yapmak niyetinde değilim. Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Fakat başarmam Allah’ın yardımına bağlıdır. Yalnız O’na dayanıyor ve O’na yöneliyorum*”²⁴⁶ mealindeki ayette buyrulduğu üzere kavmini hak yola davetine Bursevî’nin getirdiği yorum şöyledir: Akıllı kimseye düşen, hakîki tevhid makamına ulaşıncaya dek salih amel ve faydalı zikirler ile meşgul olup, nasihat ve davet yolunda peygamber ve kamil velilerin izini takip etmek ve insanlara doğru yolu gösterme gayesi içerisinde olmaktır. İrşâdın te’sirini halk edecek olan ise Allah’tır.²⁴⁷ Şuayb (a.s) daha sonra kavmini diğer kavimlere benzemekten meneder.²⁴⁸ Zira insanoğlunun tabiatında kötülükte diretme ve kendini büyük görme özellikleri gizlidir. Adem (a.s) kıssasında olduğu gibi, insan kendisine yasaklanan şeylere karşı haris durumdadır.²⁴⁹

²⁴³ Bursevî, a.e., c. IV, s. 185.

²⁴⁴ Âraf 7/86.

²⁴⁵ Bursevî, a.g.e., c. III, s. 213.

²⁴⁶ Hûd 11/88.

²⁴⁷ Bursevî, a.e., c. IV, s. 188.

²⁴⁸ Hûd 11/89.

²⁴⁹ Bursevî, a.e., c. IV, s. 188.

“Rabbinizden bağışlanmayı dileyin, sonra O’na tövbe edin. Muhakkak ki Rabbimin merhameti ve sevgisi boldur, dedi”²⁵⁰ mealindeki ayette Te’vîlâtü’n-Necmiyye’de belirtildiği üzere, inkar sıfatlarından mağfiret ve islam sıfatlarına yönelmeye işaret vardır. Zira islâmî sıfatlar, nefisleri yerilen sıfatlardan temizlemek demektir. Sonra kişi, kendisinden fenâ bulup bekâya ulaşmak demek olan hakikat ile bezenir ve şeriat ve tarikat ayakları ile O’na döner.²⁵¹

Bursevî kavminin Şuayb’ın (a.s) ikazlarını²⁵² dikkate almamasını, onların şekavet ehli olup basiretlerinin bağlı olduğuna ve inkişafa istidâdlarının olmamasına bağlamaktadır. Zira mukarrebler, gaflet içinde olanların aksine Allah’a karşı duydukları sevgiden dolayı sadece O’na yönelir, dünya ve âhirete iltifat etmezler. Şekâvet ehli ise, O’na yakın olanları görmekten mahrumdurlar.²⁵³

Müfessir, “Sanki orada hiç oturmamışlardı. İşte böyle, Semûd kavmi (Allah’ın rahmetinden) uzak olduğu gibi Medyen kavmi de uzak oldu.”²⁵⁴ Mealindeki ayette Medyen kavminin hakkı kabule yanaşmamalarının, onları sûreten ve mânen helâke götürdüğüne işaret olunduğunu belirtmektedir. Sûreten helâk açıkça görülmektedir, mânen helâk ise Allah’ın onları himâyesinden ve O’nunla birlikte güzel bir hayattan uzaklaştırmasıdır. Hayatlarında da faydalanamadıklarından dolayı bir nevi ölüye benzetilmişlerdir.²⁵⁵

Bursevî bu anlatılan azapların gelecekteki azâba işaret olduğunu bildirmektedir. Bu azap ise, insanın Allah’tan başkasına bağlanmasıdır. Dolayısıyla kalbi isyan ve inkârdan temizleyip, iman ve tasdik ile süsleyen kişinin, Allah’tan başkası ile alakalarını kesmesi gerekir. Zira bu, ayrılık azâbından ve Allah’ın kahrından kurtuluş için bir sebeptir.²⁵⁶

²⁵⁰ Hûd 11/90.

²⁵¹ Bursevî, a.e., c. IV, s. 189.

²⁵² Hûd 11/93.

²⁵³ Bursevî, a.g.e., c. IV, s. 192.

²⁵⁴ Hûd 11/95.

²⁵⁵ Bursevî, a.e., c. IV, s. 193, 194.

²⁵⁶ Bursevî, a.e., c. VI, s. 326.

11. Hz. Mûsâ ve Hz. Hârun Kıssası ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşârî Yorumlar

a. Hz. Mûsâ ve Annesi

Firavn, Mısır diyarında büyüklenip azmış ve halkından bir kısmına yani İsrâiloğullarına istediği kötülük ve zulmü uygulamaya başlamıştı.²⁵⁷ İsmâil Hakkı Bursevî bu zulmü, nefsî sıfatların rûhî sıfatları istilâ etmesi olarak yorumlamaktadır.²⁵⁸

Allah Teâlâ, ayette “*Ey Mûsâ, istediğin sana verildi*”²⁵⁹ buyurduğu üzerine Mûsâ’yı kavmi üzere sultan, Hârun’u da vezir tayin ederek kavmi zulümden kurtarmıştır. Bursevî’ye göre ayetin işârî yorumu şöyledir; Mûsâ âfâkta sultanımız, enfüste ruhumuzdur. Hârun da âfâkta vezir, enfüste akıldır. Firavn ise, kötülüğü emreden nefislerin veziridir. Ruh, kâmil bir akıl ile beraber olursa nefis ve kuvvetlerine galip gelip, kalp kalesini onun elinden kurtarır. Ayrıca ruh, vezirini iyi seçmeli ki düşmanlarına yenilmeyip onların kalelerini fethedebilmelidir.²⁶⁰

“*Hani annene şunu vahyetmiştik: Onu sandığa koy ve ırmağa bırak; böylece ırmak onu kıyıya çıkarsın ve benim de düşmanım ve onun da düşmanı olan biri onu alsın. (Ey Mûsâ!) Senin üzerine kendimden bir sevgi bıraktım ki (sevilesin), nezâretim altında büyütülüp yetiştirilesin.*”²⁶¹ mealindeki ayet, Te’vîlâtü’n-Necmiyye’de geçtiği üzere; ezeli inâyet kendisine ulaşan kimsenin bütün hallerinde inâyet nazarının gözetiminde olduğuna işaret etmektedir. Dünya ve âhiret hayatında karşılaştığı her olay o kimsenin iyilik ve terbiyesinin artmasına, yüksek makamlara ulaşmasına vesile olmaktadır. Ayette bahsolunan sevgi ise, tahkîkî ve taklîdî mü’mine işaret etmektedir. Âsiye, Hz. Mûsâ’yı Allah’ın sevgisi ile gerçekten sevdi. Firavn ise, Allah’ın vermiş olduğu taklîdî sevgi ile sevdi. Zira Mûsâ’nın ters bir hareketinde sevgisi kaybolmuştu. Dolayısıyla hakîkî mü’minin irâdesi, tabiatına ve

²⁵⁷ Kasas 28/4-6.

²⁵⁸ Bursevî, **a.g.e.**, c. VI, s. 408.

²⁵⁹ Tâhâ 20/36.

²⁶⁰ Bursevî, **a.e.**, c. V, s. 385.

²⁶¹ Tâhâ 20/38, 39.

hevâsına uygun olmayan hiçbir hareket ile bozulmayıp teslimiyet halindedir. Mukallidin irâdesi ise, tabiatına ve hevâsına uygun olmayan herhangi bir hareket ile bozulmaktadır.²⁶²

Mûsâ (a.s), Firavn'ın zulmünden korunmak için annesi tarafından nehre bırakılmıştır. Allah Teâlâ ayette Mûsâ'nın annesi için, *“Mûsâ'nın annesinin yüreği ise yalnızca çocuğu ile meşguldü. Eğer inanıp güvenen biri olması için onun kalbini pekiştirmemiş olsaydık, neredeyse işi meydana çıkacaktı”*²⁶³ buyurmuştur. Müfessirimize göre, burada îmânın hak mevhibesi olduğuna işâret vardır. Zira Allah, önce nehre bırakmasını ilham etmiş, sonra da hatırlatma ile kalbini pekiştirmiştir.²⁶⁴

Annesi Mûsâ'ya (a.s) süt anne tâyin edilmiş, böylelikle Mûsâ'ya tekrar kavuşmuştur. Nitekim ayette *“Böylelikle biz anasının gönlü rahatlasın, gam çekmesin ve Allah'ın vaadinin gerçek olduğunu bilsin diye onu anasına geri verdik. Fakat oradakilerin çoğu bunu bilmiyorlardı”*²⁶⁵ buyrulmaktadır. Bursevî, Mûsâ'nın annesinin yitiği olduğu, Allah'a olan güveni ve itimâdı sayesinde Allah'ın onu kendisine tekrar bahşettiğini belirtmektedir. Yine böylece kalp de sâlikin yitiğidir. Sâlikin onu istemesi ve izini sürmesi gerekmektedir. Çünkü o, Allah'ın yeryüzünde halifesi olacağı vadedilen çocuktur. Kim onu bilir ve ayrılık elemi hissederse, kıymetsiz ve fâni olan dünya malını dağıtmak kolay gelir.²⁶⁶

b. Hz. Mûsâ'nın Adam Öldürmesi ve Medyen'e Kaçışı

Bursevî, Musa'nın (a.s) Şuayb'ın (a.s) yanında kalmasını, Musa'nın (a.s) sülûkü olarak yorumlamaktadır. Müfessirimiz, *“Mûsâ yetişip olgunlaşınca, ona hikmet ve ilim verdik. İşte güzel davrananları biz böyle ödüllendiririz.”*²⁶⁷ mealindeki ayetin ilâhî verginin mutlaka kula ulaşacağına işâret olduğunu belirtmektedir. Tâlibe düşen Allah'ın ihsanını beklemek ve ümidi kesmemektir. Zira iyilik yapan için mutlaka ihsan ile karşılık verilir. İhsan ise birkaç merteye üzeredir

²⁶² Bursevî, a.e., c. V, s. 388.

²⁶³ Kasas 28/10.

²⁶⁴ Bursevî, a.g.e., c. VI, s. 412.

²⁶⁵ Kasas 28/13.

²⁶⁶ Bursevî, a.e., c. VI, s. 415.

²⁶⁷ Kasas 28/14.

ki; tabiat mertebesinde şeriat ile, nefis mertebesinde tarikat ve ıslâhı nefis ile, rûh mertebesinde marifet ile, sır mertebesinde ise ihsana hakikat ile ulaşılmaktadır. İhsan hususunda kulun varacağı son nokta Allah'ta fâni olmaktır. Bu fenâyâ ise Allah'ın hidayet verip, tevhid nûru ile nurlandırdığı kimseler ulaşabilir. Zira tevhid, saadetlerin anahtarıdır.²⁶⁸

Bursevî, "...Ve birisini öldürmüştün de seni tasadan kurtarmış, ardından da seni ciddi sınavlardan geçirmiştik. Bu sebeple yıllarca Medyen halkı arasında kaldın, sonra mukadder olduğu üzere buraya geldin ey Mûsâ!"²⁶⁹ mealindeki ayet ile kötü bir işten güzel bir işin yaratılmasına işâret olduğunu bildirir. Zira Musa'nın (a.s) Kıptî'yi öldürmesi, onun Şuayb'ın (a.s) hizmetine girmesine ve peygamberliğe hazırlanmasına vesile olmuştur. Ayrıca peygamberlik ilâhî bir lütuf olduğu halde hizmetin ondan önce olması, velâyet makamının yüceliğine işâret etmektedir.²⁷⁰

Bursevî, Mûsâ'nın korkarak şehirden çıkmasını²⁷¹ ise, âşığın Hakk'a yönelince korkup dalâlet ehlinin kendisini takip etmesinden dolayı endişeye düşmesine benzettir. Allah Mûsâ kıssasında olduğu gibi, kulunun vuslatı için gayrisına mâni olur. Kul ise, Allah yolunda olduğu müddet o korku ile yaşar.²⁷²

Musa (a.s) Medyen'e ulaşınca hayvanlarını sulamak isteyen iki kıza yardımcı olur ve gölgeye çekilip, "*Rabbim! Doğrusu bana indireceğin her hayra muhtacım*"²⁷³ buyurur. Müfessirimize göre bu ayetin işârî yorumu ise şöyledir: Sâlik, rûhânî bir aleme ulaştığı zaman sadece o âlemin ilim ve marifetleriyle yetinmez, vasıtasız olarak feyz-i ilâhî talep eder.²⁷⁴

Ayetin devamında "*Bu esnada kızlardan biri utangaç bir eda ile yürüyerek yanına geldi; 'Bizim yerimize (hayvanlarımızı) sulamanın karşılığını ödemek üzere babam seni çağırıyor' dedi. Musa babalarının yanına gelip de ona (Hz. Şuayb'a)*

²⁶⁸ Bursevî, a.e., c. VI, s. 415.

²⁶⁹ Tâhâ 20/40.

²⁷⁰ Bursevî, a.g.e., c. V, s. 390.

²⁷¹ Kasas 28/21.

²⁷² Bursevî, a.e., c. VI, s. 420.

²⁷³ Kasas 28/24.

²⁷⁴ Bursevî, a.e., c. VI, s. 422.

başından geçenleri anlatınca, 'Korkma, zalimler güruhundan kurtuldun' dedi."²⁷⁵ buyrulmaktadır. Bursevî ayetin işâri yorumunda kalp, rûh ve sır makamına işaret etmektedir. Şöyle ki, kalp makamında nefsin zulmânî sıfatlarının kalbe isâbetinden korkulur. Sır ve rûh makamlarında ise, kişi nefsin zulmetinden kurtulmuş olur. Mûsa'nın (a.s) Şuayb'ın (a.s) yanında emniyette olmasını ise, dâru'l-harbde düşman korkusu içinde olan sultanın, dâru'l-islam sınırlarına girince kendisini emniyette hissetmesine benzetir.²⁷⁶

Bursevî, "*Babaları Musa'ya şöyle dedi: Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızından birini seninle evlendirmek istiyorum. Eğer on yıla tamamlarsan bu da senin bileceğin bir şey; seni zorlamak istemem. kendinden; yoksa sana ağırlık vermek istemem. İnşallah benim iyi kimselerden olduğumu göreceksin.*"²⁷⁷ mealindeki ayette ise, sülûk yaşına işaret ettiğini bildirmektedir. Te'vîle göre Mûsâ'nın (a.s) yaşının otuz olması gerekir ki, sekiz veya on yılı tamamlayınca Mısır'a dönüşte kendisine peygamberlik verilsin. Zira Mûsâ (a.s) kırk yaşında peygamber olmuştur. Her asırda fenâ ehli için de Allah'ın sünneti budur. Sülûk yaşından otuz sekiz veya kırk yıl geçince fenâ ve bekâ kemâle erer, rızık biter.²⁷⁸

c. Hz. Mûsâ'nın Vahye İlk Muhatap Olması

Musa (a.s), Şuayb'ın (a.s) verdiği süreyi doldurunca ailesini de alıp Mısır'a doğru yola çıkar. Tur tarafında bir ateş görür ve ailesine orda beklemesini söyleyip, ateşe doğru yönelir.²⁷⁹ "*Ateşin yanına geldiğinde kendisine 'Ey Mûsâ!' diye seslenildi.*"²⁸⁰ Bursevî, ateş ile Mûsâ'nın aşkına işaret olduğunu belirtmektedir. Şöyle ki; nur muhabbet, ateş ise aşk içindir. Mûsâ (a.s) muhabbet nûru ile kemâle erince kalbinde aşk ateşi tutuştu. Şöyle ki kalp, varlık arzında soğuk bir kış gecesi

²⁷⁵ Kasas 28/25.

²⁷⁶ Bursevî, **a.e.**, c. VI, s. 424.

²⁷⁷ Kasas 28/27.

²⁷⁸ Bursevî, **a.g.e.**, c. VI, s. 426.

²⁷⁹ Kasas 28/29.

²⁸⁰ Tâhâ 20/11.

yani celâl gecesinde doğunca, Allah ona zâtî nur ve sıfâtî ateş suretinde tecelli etti. Ateş onun tüm benliğini yaktı ve vahdânî teveccüh hâsıl oldu.²⁸¹

Bursevî'ye göre, “Şüphesiz ben senin Rabbinim, artık pabuçlarını çıkar. Çünkü şu anda kutsal vadide, Tuvâ'dasın”²⁸² mealindeki ayette, Hz. Allah “Nefsini ve ona tâbi olan şeyleri ne olursa olsun aklından çıkar, bırak ve öyle gel” buyurmaktadır. Zira kadın, çocuk ve sahip olduğu mallar da nefsinin hevâsından gelip, onları bırakıp da gelmesi istenmektedir.²⁸³ “Kuşkusuz ben, yalnız ben Allah'ım. Ben'den başka tanrı yoktur. O halde bana kulluk et, beni hatırında tutmak için namaz kıl”²⁸⁴ mealindeki ayette ise **Te'vîlâtü'n-Necmiyye**'de bahsolunduğu üzere; Hz. Allah, kendisine münâcâta ve huzurunda bulunma duygusuna devam edilmesi gerektiğini bildirmektedir.²⁸⁵

Allah, Mûsâ'ya (a.s) asayı göstererek elindekinin ne olduğunu sorar.²⁸⁶ Musa ise onun âsâsı olduğunu, ona dayandığını, onunla hayvanlarına yaprak silkelediğini ve onun ile başka ihtiyaçları olduğunu söyler.²⁸⁷ Müfessirimiz âsâda peygamberlerin insanların çobanı olduğuna işâret olduğunu belirtmektedir. Zira halkın hayvanlar gibi güdülmeye, şeytan kurdu ve nefis aslanından korunmaya ihtiyacı vardır.²⁸⁸ Ayrıca Te'vîlâtü'n-Necmiyye'de geçtiği üzere âsâ, nefsin istediği ve ihtiyacı olarak gördüğü herşeye delâlet edip, kişiyi yutacak bir ejderhayı simgelemektedir.²⁸⁹

Allah Teâlâ'dan Mûsâ'da âsâsını yere atmasını ister.²⁹⁰ Mûsâ (a.s) âsâsını yere attığında âsâ yılanı dönüşür.²⁹¹ Bursevî, âsânın yılanı dönüşmesini bakırın gümüşe dönüşmesine ve Cebrâil'in (a.s) insan suretine girmesine benzetir.²⁹² Âsânın atılmasının ise, Allah dışındaki dayanakların atılmasına işâret olduğunu belirtmektedir. Kim Allah'a güvenirse emniyette olur, gayrısına güvenen ise korkuya

²⁸¹ Bursevî, **a.e.**, c. V, s. 374.

²⁸² Tâhâ 20/12.

²⁸³ Bursevî, **a.e.**, c. V, s. 375.

²⁸⁴ Tâhâ 20/14.

²⁸⁵ Bursevî, **a.g.e.**, c. V, s. 376.

²⁸⁶ Tâhâ 20/17.

²⁸⁷ Tâhâ 20/18.

²⁸⁸ Bursevî, **a.e.**, c. V, s. 378.

²⁸⁹ Âraf 7/107, Bursevî, **a.e.**, c. III, s. 224.

²⁹⁰ Tâhâ 20/19, Kasas 28/31.

²⁹¹ Tâhâ 20/20, Kasas 28/31, Şuarâ 26/32.

²⁹² Bursevî, **a.e.**, c. V, s. 380.

mağlup olur.²⁹³ Ayrıca Bursevî'ye göre burada kalbe zikir âsâsının atılmasına işaret vardır. O da "lâ ilâhe illallah" kelime-i tevhididir ki, nefy kocaman bir yılan olup mâsivâyı yutar.²⁹⁴

"Şimdi de elini koynuna sok, bir bir hastalık yüzünden olmaksızın, bir başka mucize olarak bembeyaz çıkacaktır."²⁹⁵ Bursevî'ye göre elin beyaz olması cömertlik, kerem, sehâvet ve îsârın hakikatini gerçekleştirdikten sonra elden sâdır olan kerametlerdendir.²⁹⁶

Allah Teâlâ, Mûsâ'ya (a.s) "Fir'avn'a git. Çünkü o sınırı çok aştı"²⁹⁷ buyurur. Müfessirimiz ayette iki mânâyâ işaret olduğunu bildirmektedir. Birincisi; sâdik sâlik kemal mertebesine ulaşınca, Allah onu kullara yol göstermek ve onları terbiye etmek ile görevlendirir. İkincisi ise; erenlerin kemâli, halk arasına tekrar dönmek ve ezâ ve cefalarına sabretmelerindedir. Böylece hilim ve merhametlerini denemiş olurlar.

"Musa 'Rabbim!' dedi, Gönlüme ferahlık ver."²⁹⁸ Bursevî kalbin genişletilmesinin Allah'ın peygamberlere ve kâmil velilere bir ihsanı olduğunu, bu nimetten ise en büyük nasibi bizim peygamberimizin almış olduğunu bildirmektedir. Zira ona hem sûreten hem de mânen kalp genişliği verilmiştir.²⁹⁹

Mûsâ (a.s), Allah'tan Harun'u (a.s) kendisine yardımcı kılmasını ister.³⁰⁰ Bursevî, burada Nemrud ve Firavn makâmında olan nefsin tekzib özelliğinin olduğu, Hârûn makâmında olan aklın ise tasdik özelliğinin olduğuna işaret olduğunu belirtmektedir.³⁰¹

²⁹³ Bursevî, a.e., c. VI, s. 430.

²⁹⁴ Bursevî, a.e., c. VI, s. 288.

²⁹⁵ Tâhâ 20/22.

²⁹⁶ Bursevî, a.e., c. V, s. 381.

²⁹⁷ Tâhâ 20/24.

²⁹⁸ Tâhâ 20/25.

²⁹⁹ Bursevî, a.g.e., c. V, s. 383.

³⁰⁰ Kasas 28/34.

³⁰¹ Bursevî, a.e., c. VI, s. 432.

Bursevî'ye göre, “Allah buyurdu: *Korkmayın, bilin ki ben sizinle beraberim; işitirim, görürüm.*”³⁰² mealindeki ayet, korkunun insan fitratından emr-i tekvînî ile kaybolacağına işaret etmektedir. Zira Allah kulları ile beraberdir. Bu beraberliğin mâhiyetini ise, ancak gözlerine müşâhede nûru sürmesi çekilenler bilebilir. İşte böylece kâmil insanlar maiyyet mertebesinde kalmaya râzı olmayıp, fenâ ile vahdet makamına ulaşmayı talep ederler. Zira vahdeti müşâhede, maiyyeti müşâhededen üstündür.³⁰³

d. Hz. Mûsa ve Firavn

Bursevî, “*Mûsâ onlara apaçık mucizelerimizle gelince: ‘Bu, olsa olsa düzmece bir sihirdir. Geçmişte atalarımızın zamanında böyle bir şeyin olduğunu da duymadık’ dediler.*”³⁰⁴ mealindeki ayette Firavn ve ileri gelenlerin ayetlere inanmayıp yalanlamalarını nefse teşbih ederek şöyle açıklar: Kalp salim olunca hakkı hak, batılı batıl olarak görür. Nefs ise hakkı batıl, batılı hakk olarak görür. Zira nefis, melekût âleminin en aşağı tabakasından yaratılmış, kalp ise melekût âleminin ortasından Allah’ın huzuruna müteveccih olarak yaratılmıştır. Kalp gördüğünü tasdik eder, nefis ise gördüğünü tekzîb eder.³⁰⁵

Müfessirimiz, “*Bize vahyolunmuştur ki, azap asıl yalanlayıp yüz çevirenlerin başına gelecektir.*”³⁰⁶ mealindeki ayette ise, zâhiri ve hakikati yalanlamanın azâba ve horlanmaya sebep olduğunu; yücelik ve nimetlerin, itâat ve teslimiyette olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Bursevî burada, peygamberlerin mucizeleri olduğu gibi velilerin de kerâmetleri olduğunu; onların hidayet yolunu kabul edip, onlara tâbî olanlar için maddî ve mânevî azaptan kurtuluş olduğunu bildirmektedir.³⁰⁷

Bursevî'ye göre, “*Mucizeleri açık ve kesin olarak görüp idrak ettikleri halde, zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkâr ettiler. Bozguncuların sonunun nice*

³⁰² Tâhâ 20/46.

³⁰³ Bursevî, **a.e.**, c. V, s. 396.

³⁰⁴ Kasas 28/36.

³⁰⁵ Bursevî, **a.g.e.**, c. VI, s. 433.

³⁰⁶ Tâhâ 20/48.

³⁰⁷ Bursevî, **a.e.**, c. V, s. 398.

olduğuna bir bak!”³⁰⁸ mealindeki ayette, ilâhî feyzi vasıtasız almak için insan istîdâdını bozanların, hayvan ve yırtıcıların derecesine ineceği ve akıbetlerinin cehennemın en alt tabakası olacağına işâret olunmaktadır.³⁰⁹

Bursevî, Firavn ve ileri gelenleri Mûsâ’ya inanmayıp sihirbazları getirtmesini³¹⁰, nefsin hakkı ortadan kaldırmak için düzenlediği bir oyun ve şeytanın vesvesesi olarak yorumlamaktadır. Zira söz ve fiilin kötülüğü, nefsin kötülüğünden kaynaklanmaktadır. Her kap içindekini dışarı sızdırır.³¹¹ “*O halde siz de bütün hilelerinizi birleştirin ve saf düzeninde gelin. Bugün üstün gelen kendini kurtarmıştır*”³¹² mealindeki ayette ise müfessirimiz, Firavn ve sihirbazlarının yolunu takip eden taklid ehline işâret olduğunu belirtmektedir. Zira onlar tahkik ehli hakkında çeşitli hileler yapar, yalanlar söylerler ve Allah’ın nurunu söndürmek isterler.³¹³ “*Dediler ki: Ey Mûsâ! Ya sen at yahut ilk atan biz olalım*”³¹⁴ ayetinde ise, sihirbazların taklid yoluyla değil tahkik yoluyla imân ettiklerine işâret vardır. Çünkü onlar, âsâyı önce kimin atacağını Mûsâ’ya (a.s) sorarak Allah tarafından hakiki iman ile aziz kılınmış ve Mûsâ’nın (a.s) mucizesini iman nûru ile görmüşlerdir.³¹⁵ Bursevî, sihirbazların hâlinin şuhûd ve cezbe hâli olduğunu ve bunun nâdir vuku bulduğunu belirtir. Zira sâliklerin çoğunda incizâb hâli bir anda olmaz, tedricîdir.³¹⁶ Ayrıca Bursevî’ye göre bu kıssanın işâri yorumu şöyledir: Nefsi simgelendiren Firavn, nefsin sıfatlarını temsil eden sihirbazların iman etmesine, yani dünya lezzet ve şehvetlerini terk etmelerine karşı çıkar. Onları güzel amellerden alıkoyma bıçağı ile keseceğini, dünya ve onun süslerine bağlanma dallarına asacağını söyler.³¹⁷

Bursevî bu ayetlerde Mûsâ ile kalbe, Hârun ile sırra, Firavn ve diğerleri ile ise nefs ve sıfatlarına işâret olduğunu bildirmektedir. Şöyle ki: Kalp ve sır, nefsi

³⁰⁸ Neml 27/14.

³⁰⁹ Bursevî, **a.e.**, c. VI, s. 347.

³¹⁰ Şuarâ 26/37.

³¹¹ Bursevî, **a.e.**, c. VI, s. 289.

³¹² Tâhâ 20/64.

³¹³ Bursevî, **a.e.**, c. VI, s. 405.

³¹⁴ Tâhâ 20/65.

³¹⁵ Bursevî, **a.g.e.**, c. V, s. 406.

³¹⁶ Bursevî, **a.e.**, c. VI, s. 293.

³¹⁷ Bursevî, **a.e.**, c. III, s. 228.

kelime-i tevhid ve Allah'a kulluğa davet ederken; nefis, hevâ ve heveslerini rab edinmektedir.³¹⁸

Müfessirimiz, “Mûsâ’ya ve kardeşine şöyle vahyettik: Kavminiz için Mısır’da evler hazırlayın, evlerinizi ibadet mahalli yapın ve namaz kılın. (Ey Mûsâ!) İnananları müjdele.”³¹⁹ mealindeki ayette, sâliklerin suflî nefis âleminde değil de rûh âlemi Mısır’ında evler edinmeleri ve namaz kılıp, Allah’a olan yakınlıklarını yükseltmelerine işâret olduğunu belirtmektedir. Zira mümkün varlıkların seyri sonsuz olmayıp alınan zevk kesintiye uğrar. Fakat vacib için seyr sonsuzdur. O’ndan alınan zevkin zerresi, sekiz cennetin lezzetine denk olamaz.³²⁰

Allah Teâlâ, Firavn ve kavmini kıtlık³²¹, kan, çekirge, kurbağa³²² göndermek gibi çeşitli sıkıntılar ile cezalandırmıştır. Bursevî’ye göre, bu zorluk ve sıkıntılar kişinin uyanmasına ve ibret almasına sebeptir. Fakat bunu yalnızca basiret sahibi kulları görebilir. Şekâvet ehlini ise, ne nimetin bolluğu ne de azabın şiddeti gafletten uyandırır.³²³

Bursevî, “Sonunda onu da askerlerini de yakalayıp denize atık; o sırada kendini kınayıp duruyordu”³²⁴ mealindeki ayette, Allah’ın kalp Mûsâ’sını bir hüccet ile yani kelime-i tevhîd âsâsı ile nefis Firavn’una gönderdiğine işâret olunmuştur. Fakat Firavn, imandan yüz çevirdi ve Allah Teâlâ onu değersiz bir denizde kahr ve celâli ile helâk etti. Ayrıca müfessirimiz, nefis Firavn’unun kalp Musâ’sından uzak durmasının Mûsâ’yı cinlenmiş kimseye benzetmesinden dolayı olduğunu belirtmektedir. Zira Firavn’a muhalefet eden kimse, mecnun sayılmaktaydı. Yalnız Mûsâ (a.s) mecnun değil, meczûbtur. Mecnun, akıldan yoksun kimseye denir; meczûb ise yalnızca Allah’ın kudretinin büyüklüğünü müşâhede halinde aklını kaybeden kimse demektir. Meczûblar da üç kısımdır; birincisi kendisine füyûzâtın galip geldiği kimsedir ki, ona gelen bu güç kendisindeki kudretten büyüktür. İkincisi

³¹⁸ Bursevî, a.e., c. IV, s. 76.

³¹⁹ Yûnus 10/87.

³²⁰ Bursevî, a.e., c. IV, s. 79.

³²¹ A’raf 7/130.

³²² A’raf 7/133.

³²³ Bursevî, a.g.e., c. III, s. 231.

³²⁴ Zâriyât 51/40.

aklı füyûzât halinde tutukluk yapan kimselerdir ki, bunlara mecnunların akıllıları denir. Üçüncü grup ise, füyûzât hâlinde dâim olmayanlardır ki, bu hâl Muhammedî mertebe sahibi olan kimselerde bulunur. Makbul olan meczubun akli üzere olması; cezbe halinin kendisi üzerine galip olması değil, kendisinin bu hâle hakim olmasıdır.³²⁵

“*Firavn kavmini saptırmış, doğru yolu göstermemişti.*”³²⁶ Bursevî’ye göre, Mûsâ ve kavmi kutsî rûh ve kuvvetlerine, firavn ve kavmi ise nefs-i emmâre ve kuvvetlerine işâret etmektedir. Ruh ve kuvvetleri denizden yani dünyadan şeriat gemisi veya keşf nûru ile geçer. Fakat nefis ve kuvvetleri hevâsına tâbi oldukları için dünya denizinde boğulurlar.³²⁷

Bursevî, “*İşte böyle oldu. Biz de bunları başka bir topluma mîras olarak verdik*”³²⁸ mealindeki ayete şöyle bir işârî mânâ vermiştir: Kişi, fazilet denizini zikir değneği ile yarılmış olarak açık ve kendi haline bırakmalıdır. Nefs Firavnı ve sıfatları ise vahdet denizinde fânî olup, şehvet cennetleri, hayvânî lezzet pınarları, bozuk amel ekinlerini terk etmelidir. Dolayısıyla sâlik, seyr-i sülûk yoluyla bütün dünya ve ahiret lezzetlerini terk etmelidir.³²⁹

Müfessirimizin belirttiği üzere **Te’vîlâtü’n-Necmiyye**’de ilgili ayetlere verilen işârî yorum şöyledir: Deniz dünyayı, denizin suları ise dünyanın şehvet ve lezzetlerini temsil etmektedir. Kalp ve sıfatları yani Mûsâ ve kavmi, Allah’a ulaşmak için dünya denizini geçmek zorundadır. Bu ise ancak, kalp Mûsâ’sının âsâsı ile yani, ‘Lâ ilâhe illah’ zikri ile dünya denizinin şehvet sularını yarması ile olur. Böylece Hz. Allah inâyet rüzgarı ve hidâyet güneşi ile denizin dibini şehvet nemlerinden kurutur, kalp ve sıfatları ise selâmet sâhiline ulaşır.³³⁰

³²⁵ Bûrsevî, a.e., c. IX, s. 164, 165.

³²⁶ Tâhâ 20/79.

³²⁷ Bursevî, a.e., c. V, s. 414.

³²⁸ Duhân 44/28.

³²⁹ Bursevî, a.g.e., c. VIII, s. 459.

³³⁰ Bursevî, a.e., c. I, s. 135.

e. Hz. Mûsâ ve İsrâiloğulları

İsrâiloğulları denizi geçtikten sonra bir takım putlara tapmakta olan bir kavme rastlarlar ve Hz. Mûsâ'dan kendilerine bir tanrı yapmasını isterler.³³¹ Bursevî, Te'vîlâtü'n-Necmiyye'den aktardığı üzere bu ayetlerin işâri yorumunda şöyle bahseder: Kula yüce gayeye erişinceye kadar ibâdet ve sıdkta dâimî olabilmesi için Allah'ın rahmet ve lütfu gereklidir. Zira bunlar olmazsa kul, her türlü değersiz şeye meyletmektedir.³³²

Allah'ın Mûsâ'ya (a.s) otuz gece tayin edip, on gece daha ilâve etmesinin Bursevî'ye göre işâri yorumu şöyledir; Allah Teâlâ beşeriyetin zayıflığı sebebi ile nefsin kırk günü çok bulup kendisini aldatmaya yeltenmemesi için önce otuzu zikredip daha sonra on günü ilâve etmiştir. Zira kırk günün Hakk'ın kelâmını işitmek konusunda hususiyeti vardır.³³³

Mûsâ tayin edilen vakitte Tûr dağına gelip Rabbi ile konuşunca, Rabbinden kendisini göstermesini istedi. Rabbimiz, “Sen beni göremezsin” buyurdu ve dağa tecelli edince, dağ paramparça oldu. Mûsâ (a.s) baygın düşüp ayılınca, Rabbini tasdik ve tenzih edip tevbe etti.³³⁴ Bursevî, burada rûh Mûsâsı ile Rabb'in tecellisi arasında nefsin benlik dağı olduğunu ve rûh fenâ halinde iken kalbin onun halifesi olduğunu belirtir. Dolayısıyla rûh bu sayede aklını kaybetmeyip, tekrar varlığa dönmüştür.³³⁵

Bursevî'ye göre, Mûsâ (a.s)'ın kalbinde Allah'ı görme aşkının ateşi kuvve hâlinde bulunmakta idi. Kelâmullâh'ı duyunca bu ateşin kıvılcımları dilde zuhur etmiştir³³⁶ ve Allah'a, “*Rabbim bana kendini göster*” demiştir. Kavminin seçilmişlerinin Allah'ı görme isteği ise, gafil ve boş kalplerinden gelmiştir. Bursevî bu isteğin sû-i edepten olup, şekâvet belirtisi olduğunu belirtmektedir.³³⁷

³³¹ Âraf 7/137-141.

³³² Bursevî, **a.e.**, c. III, s. 240.

³³³ Bursevî, **a.e.**, c. III, s. 243.

³³⁴ A'raf 7/143.

³³⁵ Bursevî, **a.g.e.**, c. III, s. 251.

³³⁶ Bursevî, **a.e.**, c. III, s. 269.

³³⁷ Bursevî, **a.e.**, c. I, s. 143.

Mûsâ'nın ardından kavminin buzağı heykeli yapıp ona tapması ise, kalbin sıfatlarının değişebileceğine ve nefsin rengi ile renklenebileceğine işâret etmektedir. Zira Bursevî'ye göre, kalp Hârûn'u rûh Mûsâ'sının kardeşi, kavmi ise nefsin sıfatlarıdır. Düşmanları olan nefs, şeytan ve hevâ ile, dünyayı sevme ve onu arzulama özellikleri ortaya çıkar. Dolayısıyla Hakk'a doğru değişen kalp, göz açıp kapayıncaya kadar dahi olsa nefsin eline bırakılırsa, tabiatına döner.³³⁸

Kavmi Hârûn'a (a.s), "Biz, Mûsâ aramıza dönünceye kadar buna tapmaktan asla vazgeçmeyeceğiz"³³⁹ dediler. Ayette işâret olunmaktadır ki: Mürid, kendisini Allah'a yaklaştıran kâmil şeyhinin hizmetine talip olur, onun emir ve yasaklarına uyar ise, onun velâyet nûru ile işitici ve görücü olur, daha önce görmediği sırlara ve mânâlara vâkıf olur. Fakat şeyhinin sohbetinden mahrum kalırsa, velâyet nûru ondan gider ve şeyhinin sohbetine dönene kadar sağır ve kör kalır.³⁴⁰ Ayrıca Bursevî, her kavmin tapmakta olduğu bir ilâhı olduğuna işâret etmektedir. Bazısı dirheme, bazısı şehvete, bazısı da makama tapmaktadır. Kişiye düşen sıdk kılıcı ile nefsi sürekli mağlup etmektedir.³⁴¹

Bursevî, Mûsâ'nın (a.s) öfkelenmesi ile ilgili ayetlerde de bir takım işâretler olduğunu belirtmektedir. Şöyle ki, Allah için öfkelenmek kâmil insanın yaratılışının gereklerindedir. Zira insân-ı kâmil, hazret-i ilâhiyenin aynasıdır. Allah'ın gadabını celbeden hallerden biri de sözünden dönmektir. O'nun rahmetini isteyen kimseye gereken, istikâmet ve sebattır. Ayrıca ayetlerde dünya malına aldanmanın fesad ve helâke sebep olacağına işâret olunmaktadır.³⁴²

*"Mûsâ (çölde) kavmi için su istemiş, biz de ona; 'Âsânı taşa vur' demiştik. Bunun üzerine taştan on iki göze fişkardı. Her topluluk kendi içeceği yeri bildi. (Onlara): 'Allah'ın rızkından yeyin, için, yeryüzünde fesat çıkarmayın' dedik."*³⁴³ mealindeki ayetin işâri yorumu **Rûhu'l-Beyân**'da şöyle geçmektedir: İnsan, ruh ve sıfatları ile kalp aleminde Mûsa ve kavmine benzer. Musa, kavminin kalplerine

³³⁸ Bursevî, a.e., c. III, s. 261.

³³⁹ Tâhâ 20/91.

³⁴⁰ Bursevî, a.e., c. V, s. 423.

³⁴¹ Bakara 2/54, Bursevî, a.e., c. I, s. 140.

³⁴² Bursevî, a.g.e., c. III, s. 421.

³⁴³ Bakara 2/60.

hikmet ve mârifet suları akıtmak istedi ve böylece “Lâ ilâhe illallah” âsâsını vurmakla emrolundu. Zira tevhid kelimesinde bir nefy bir de isbat olmak üzere iki dal bulunmaktadır. Nefsin sıfatları insanın iç alemini istila ettiğinde bunlar kalbe ışık saçarlar. Tevhid âsâsı ile vurulduğunda ise on iki hikmet pınarı açılır. Çünkü “Lâ ilâhe illallah” kelimesi on iki harf olup, insanda bulunan on iki sığata delâlet eder. Bunlar sıfatlar; iç duyular, dış duyular, kalp ve nefsdır. Bu duyulardan her biri komutanın sevkettiği kaynağa yönelir. Bazı kaynaklar soğuk ve tatlı, bazıları ise tuzludur. Nefs, kuruntu ve şehvet pınarlarına koşarken; kalb, takva ve tâat pınarlarından içer. Rûh ise keşf, müşâhede ve hakâik pınarlarından dökülen ilâhî sırlara rağbet eder.³⁴⁴

Bursevî’ye göre Mûsâ’nın (a.s) suyu çıkarmak için âsâsı ile taş vurma, sebeplere bağlanmaya işâret etmektedir. Çünkü Allah, âsâ ile vurulmadan da su fişkirmeye kadirdir. Kulların muradlarına ulaşmalarında sebeplere yapışmaları gerektiğini göstermek için mucizeyi âsâyâ bağı kılmıştır.³⁴⁵

İsrâiloğullarının bildircin ve kudret helvası yemekten bıkip, Hz. Mûsâ’ya Allah’tan kendileri için sarımsak, mercimek, soğan gibi yerden bitme nimetler istemesini söylemeleri³⁴⁶ ile ise Bursevî, Allah’tan gâfil olmaya işâret olduğunu belirtmektedir. Zira Allah’tan gâfil olan kalp, imânın lezzetini alamaz ve böyle bir hastaya şeker bile acı gelir.³⁴⁷

f. Allah’ın İsrâiloğulları’na Sığır Kesme Emri

Allah Teâlâ, Mûsâ ve kavmine sığır kesmelerini emretmektedir. Kesilecek sığırın özelliklerini sorduklarında ise, Allah ayetinde; “*O, henüz boyunduruk altına alınıp yer sürmemiş, ekin sulamamış, serbest dolaşan ve alacası bulunmayan bir ineştir*”³⁴⁸ buyurmaktadır. Bursevî’ye göre ayette nefsin ineğin vasıflarına işâret olunmaktadır. Şöyle ki; ne yaşlılığın verdiği zayıflık ve âcizlik bulunmalı, ne de gençliğin sarhoşluğu ile kötü yola sürüklenebilecek bir hâl bulunmalıdır. İneğin

³⁴⁴ Bursevî, **a.e.**, c. I, s. 150.

³⁴⁵ Bursevî, **a.e.**, c. I, s. 149.

³⁴⁶ Bakara 2/ 61.

³⁴⁷ Bursevî, **a.g.e.**, c. I, s. 153.

³⁴⁸ Bakara 2/71.

renginin sarı olmasının emrolunması ile, nefis terbiyesi ve riyâzat için gayret gösterenlerin yüzlerinin sarılığına işâret olunmuştur. Zira salihlerin seçkinleri, nûrânî sarı parlak yüzlüdürler. İneğin yer sürmemiş olması, doğruyu arayan nefse işâret etmektedir. Çünkü nefis, zelil olmayı kabullenmez, hırs sabanını dünya toprağı üzerine sürmeye devam eder. İneğin ekin sulamamış olması ile ise; o nefsin sıfatlarından arınmış, Rabbinin hükümlerine boyun eğen ve Allah'tan başka hiçbir isteğı olmayan bir nefis olması gerektiğine işâret olunmuştur.³⁴⁹

Bursevî'ye göre, “*Sonra ‘(kesilen ineğin) bir parçasıyla ölüye vurun’ dedik. Böylece Allah ölüleri diriltir ve belki akıllanırsınız diye size ayetlerini gösterir.*”³⁵⁰ mealindeki ayette Allah'ın yoktan var etmeye kadir olmasına rağmen ineğin kesilip bir parçası ile ölüye vurulmasını emretmesi, Allah'ın olayları sebeplere bağladığını göstermek içindir.³⁵¹ Ayrıca ölmüş bir nefsin dili olan sıdk kılıcı ile zikre devam eden, yani ölü olan kalbe vuran kimsenin kalbinin Allah'ın nûru ile dirileceğine işâret olunmaktadır.³⁵²

Müfessirimiz, “*Bundan sonra yine kalpleriniz yine katılaştı, artık kalpleriniz taş gibi hatta daha da katıdır. Taşın öylesi var ki, ondan ırmaklar kaynar; öylesi de var ki, çatlayıp bağrından su fişkırır. Bazı taşlar da vardır ki, Allah korkusuyla yerinden düşer. Allah yapmakta olduklarınızdan habersiz değildir.*”³⁵³ mealindeki ayeti şöyle yorumlamaktadır: Katılık derecesi bakımından kalpler sınıflara ayrılır. Bazısı içinden ırmakların aktığı taşlar gibidir ki, bu kaplerde ruh nurlarının galebesi ile olağan üstü bazı şeyler ortaya çıkar. Bu kalp, bazı ruhban ve kâhinlerde bulunur. Bazısı çatlayıp içinden su fişkırıran taş benzer ki, bu kalpler beşeriyet perdesi yırtılıp bazı manevi ve makul halleri gören kalplerdir. Bu kalp ise, bazı filozof ve şairlerde görülür. Bazı kalpler de, Allah korkusundan yuvarlanıp düşen taşlara benzetilir ki, bu kalpler rûhun derinliklerine inen nurun akslerini görüp bazı gizli durumlara muttalî

³⁴⁹ Bursevî, **a.e.**, c. I, s. 162.

³⁵⁰ Bakara 2/73.

³⁵¹ Bursevî, **a.e.**, c. I, s. 164.

³⁵² Bursevî, **a.g.e.**, c. I, s. 164.

³⁵³ Bakara 2/74.

olurlar. Bu kalp ise, çeşitli din ve mezhep mensuplarında görülür ki, kendisinde havf ve haşyet hâli meydana gelir.³⁵⁴

g. Hz. Mûsâ ve Hızır Kıssası

Mûsâ ve Hızır kıssası, Hz. Mûsâ'nın kendisini insanların en bilgini olduğunu zannetmesi üzerine Hz. Allah'ın ona daha bilge bir zatı bildirmesi ile vâki olmuştur. Bu kıssa insanın mânevî uyanışını ve hakikati arayışını, zâhirî ve bâtinî olan ilmin farkını temsil etmektedir.

Bursevî, *“Bir vakit Mûsâ genç adamına, ‘Tâ iki denizin birleştiği yere varıncaya kadar yahut (bu yolda) senelerce yürümedikçe durup dinlenmeyeceğim’ demişti.”*³⁵⁵ mealindeki ayette iki denizde Mûsâ ve Hızır'ın (a.s) ilimlerinin genişliğine işâret vardır. Mûsâ'da (a.s) ilmin zâhiri yani şeriat yönü galiptir. Hızır (a.s)'da ise ilmin bâtinî yani hakikat yönü galiptir.³⁵⁶

Allah Teâla, Mûsâ (a.s)'a yol azığı için zenbilin içerisine tuzlu bir balık koymasını emreder. Balığın kaybolduğu yerde ilim sahibi zâtı bulacağını haber verir. Mûsâ (a.s) yanına Yûşâ b. Nûn'u alarak yola çıkar ve yol arkadaşına balığın kaybolduğu yeri haber vermesini tenbih eder. Bir müddet yol aldıktan sonra genç adam balığın sığındıkları kayanın yanında kaybolduğunu hatırlar ve Mûsâ (a.s)'a bildirir. Hz. Mûsâ ve yol arkadaşı ayette geçtiği üzere iki denizin birleştiği yer olan balığın kaybolduğu mevzîye dönerler.³⁵⁷ Müfessirimize göre, ilgili ayetlerde bir takım işâretler bulunmaktadır.³⁵⁸

1. İki denizin birleştiği yer, mürid ile şeyhin dostluk bağıdır ki; mürid birleşme yerine ulaşmadıkça onunla beraber olamaz. Zira orada hakîkî hayat suyu vardır. Müridin dünya sevgisi tuzu ile tuzlanmış ve nefsâni şehvetler ile ölmüş kalp balığı, o hakîkî su ile hayat bulur.

³⁵⁴ Bursevî, **a.e.**, c. I, s. 167.

³⁵⁵ Kehf 18/60.

³⁵⁶ Bursevî, **a.e.**, c. V, s. 266.

³⁵⁷ Kehf 18/61-64.

³⁵⁸ Bursevî, **a.e.**, c. V, s. 268.

2. Allah, kişi ile kalbi arasına girer. Mürid O’nu kaybettiği vakit kalbini unuttur, kalp de şeyhini bulduğu vakit müridi unuttur.

3. Sülûk esnasında mürid sıkılabılır ve kalbinde yorgunluk hissedebilir. Hatta vasıta olamadan Hakk’a ulaşacağını zannedip, şeyhine hizmeti bırakarak sohbetleri terk edebilir. Fakat bu durum, bozuk bir zandan ve devamı olmayan bir maldan ibârettir.

4. Mürşidin sohbeti, müridin rûhuna gıdadır. Mürid sohbeti terk ederse, vusûl olmaksızın nefsinin boşa yormuş olur. Zira onu bu yola sevkeden sadece şeytandır. Mûsâ (a.s) ve Yûşâ b. Nûn’un geri dönmeleri gibi, kişinin de tekrar dönmesi gerekir.

*“Derken, kullarımızdan bir kul buldular ki ona katımızdan bir rahmet vermiş, yine ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik.”*³⁵⁹ mealindeki ayette ilim ile kastolunan; işâret, verâset, bâtın, hakikat ilmi olup, zâhiri ilim değildir. Batınî ilmin zâhirî ilme göre durumu ise, kâmil bir ferdin nâkıs bir ferde göre olan durumu gibidir. Mûsâ’nın (a.s) ilmi ise vasıtasız, zevk yoluyla olmayıp; vasıtalı, intikal yolu ile olup ilmi zâhirîdir. Müfessirimiz ayette müridin şeyhine olan itaatine işâret olduğunu bildirmektedir. Mürid sahip olduğu ilim, neseb, mevki ne olursa olsun şeyhinin emir ve yasaklarına boyun eğmelidir. Nitekim Mûsâ (a.s) nübüvveti, risâleti, kelîmullah olması, vahiy inzâli, Cebrail’in (a.s) gelişi ve İsrâiloğullarının kendisine tâbi olduğu kimse olması gibi bir çok üstünlüğüne rağmen Hızır’a (a.s) boyun eğmiş ve onun irâdesine teslim olmuştur.³⁶⁰

Bursevî’ye göre, *“O da, ‘Eğer bana tâbi olursan, sana o konuda bilgi verinceye kadar hiçbir şey hakkında bana soru sorma’ diye tembih etti.”*³⁶¹ mealindeki ayette, akıllı kimsenin kalbinin inkıbazı ve dilinin îtirazından kurtulmaya gayret göstermesi, Allah’tan başka şeyleri unutup O’nun emrine teslim olması gerektiğine işâret olunmaktadır.³⁶²

³⁵⁹ Kehf 18/65.

³⁶⁰ Bursevî, **a.g.e.**, c. V, s. 276.

³⁶¹ Kehf 18/70.

³⁶² Bursevî, **a.e.**, c. V, s. 279.

Müfessirimize göre, “Mûsâ: Unuttuğum şeyden dolayı beni muaheze etme; işimde bana güçlük çıkarma, dedi.”³⁶³ mealindeki ayette işâret olunmaktadır ki, şeyh müridine merhametli davranmalı, onun bazı hatalarını görmezden gelmelidir. Ayrıca ayette, Allah’tan başkasının noksan sıfatlardan münezze olmasına işâret olunup, peygamberlere de unutma ârız olabileceğine işâret vardır.³⁶⁴

Kur’ân’da Hz. Mûsâ ve Hızır’ın (a.s) yolculuğunda üç olaya şahit olunmaktadır. Birincisi; Mûsâ (a.s) ve Hızır (a.s) ücret karşılığı olmaksızın bir gemiye binerler ve Hızır (a.s) o gemiyi deler.³⁶⁵ İkincisi; bir çocuğa rastlarlar ve Hızır (a.s) o çocuğu hemen öldürür.³⁶⁶ Üçüncüsü ise, Hızır (a.s) kendilerini misafir etmeyip, yiyecek vermeyen bir halkın yıkılmak üzere olan bir duvarını doğrultur.³⁶⁷ Mûsâ (a.s), tüm bu olaylar karşısında sessiz kalmaz ve Hızır’a (a.s.) verdiği sözden dolayı yolculukları sona erer. Hızır (a.s), “İşte bu, beraberliğimizin sona ermesidir. Şimdi sana sabredemediğin şeylerin iç yüzünü vereceğim”³⁶⁸ buyurur. Müfessirimiz burada şeyhin adaplarına vurgu yapmaktadır. Şöyle ki, şeyhin müridi ile olan beraberliği müridin isteği veya mecburî bir durum sonunda ayrılığa düşerse, şeyhi müridine açıklama yapmalı, ona sabredemediği ve merak ettiği şeylerin hikmetini anlatmalıdır. Çünkü mürid bu durumdan sonra inkarcı bir duruma düşebilir.³⁶⁹

Bursevî, Hızır’ın (a.s) gemiyi delmesi ile, kişinin mecâzî varlığı yok edip hakîkî varlığa ulaşmasına işâret olduğunu bildirmektedir. Zira bir kimsede beşeriyet ve vasıfları olduğu müddet, ilâhi ahlakın eseri görülmez.³⁷⁰ Hızır’ın (a.s) çocuğu öldürmesi ise, bazı düşmanlığın hakikatte muhabbet barındırdığına ve kişinin ayıplarını söyleyen bir düşman ile tartışmasının, ayıplarını gizleyen bir arkadaştan istifadesinden hayırlı olduğuna işâret etmektedir.³⁷¹ Mûsâ’nın (a.s) duvarı tamiri karşılığında Hızır’ın (a.s) ücret alması gerektiğini söylemesi ise, duvar sahiplerinin

³⁶³ Kehf 18/73.

³⁶⁴ Bursevî, **a.e.**, c. V, s. 280.

³⁶⁵ Kehf 18/ 71.

³⁶⁶ Kehf 18/ 74.

³⁶⁷ Kehf 18/ 77.

³⁶⁸ Kehf 18/ 78.

³⁶⁹ Bursevî, **a.g.e.**, c. V, s. 284.

³⁷⁰ Bursevî, **a.e.**, c. V, s. 286.

³⁷¹ Bursevî, **a.e.**, c. V, s. 287.

fayda yönüne isnad iledir. Zira tebliğ ve irşaddan dolayı ücret almak caiz olmayıp, sadece Fâtiha ve bazı sureleri okumak ile ücret almak caizdir.³⁷²

İsmâil Hakkı tefsirinde, ilgili ayetlerde bir takım işâretler olduğundan bahsetmektedir;³⁷³

1. Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ ve Hızır (a.s) gibi peygamberlerini iki çocuğun iyiliği için vasıta kılmıştır.

2. Uhrevî bir faydaya yönelik ise, özellikle başkalarının faydalanması için peygamberlerin dünyevî bir işte çalışmaları câizdir.

3. Allah Teâlâ, sâlih bir kimse ile bir kavmi korur ve onun bereketini yedinci batına kadar ulaştırır.

4. Mürid şeyhinin hizmetinde edep üzere olmalı, ona boyun eğmeli ve işini ancak Allah için yapmalıdır.

5. Allah Teâlâ, bir maslahat söz konusu ise sâlih kulunun sâlih malını muhafaza eder.

6. Peygamber ve velâyet ehli üzerinde zuhûr eden tüm haller, zâhıran ve bâtinen ancak Allah'ın emrine binâen meydana gelir.

7. Eğer sâdik mürid şeyhinin emirlerinden bir emirde kayar veya kendisinde bir itiraz ârız olursa, onun özrünü kabul etmeli ve üç kez hatalarını görmezden gelmelidir. Zira meşâyihın fillerine sabretmek zor ve çetin bir iştir.

8. Kişi iki zarardan birini yapmak zorunda kaldığında, büyüğünü def edip hafif olanı yapmalıdır.

³⁷² Bursevî, a.e., c. V, s. 284.

³⁷³ Bursevî, a.e., c. V, s. 290, 291.

12. Hz. Dâvud ve Hz. Süleyman Kıssası ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşârî Yorumlar

a. Hz. Dâvud ve Hükümdarlığı

“Sonunda Allah’ın izni ile onları yendiler. Dâvud’da Câlûd’u öldürdü. Allah ona (Dâvud’a) hükümdarlık ve hikmet verdi, dilediği şeylerden ona öğretti. Eğer Allah’ın insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı elbette yeryüzünde düzen bozulurdu. Fakat Allah’ın alemler için büyük lütufları vardır.”³⁷⁴ mealindeki ayette **Te’vilatü’n-Necmiyye**’den aktarıldığı üzere, ayette kalbi simgeleyen Dâvud’a ve nefsi simgeleyen Câlûd’a işâret olunmaktadır. Dâvud dünyaya karşı hırs, âhirete meyil ve hevâ ile nefse bağlılık taşlarını teker teker aldı. Bu taşlar, tek bir taş olan Allah’tan başkasına iltifat taşı haline dönüştü. Dâvud taşı teslimiyet ve rızâ sapanına koyarak nefis Câlûduna attı. Taş hevâ-i nefsin miğferine isâbet etti ve miğfer yere düştü. Böylece kalpteki birçok faydasız hasleti yok etmekle beraber, nefsin sıfat ve ahlâkından otuz tanesini daha öldürdü. Allah Dâvud’a hükümdarlık verdi. Yani, kalbe hilâfet hükümdarlığını ve Rabbânî ilhamları verdi. Ona Kur’ân’ın hakikat ve işâretlerinden dilediğini gösterdi.³⁷⁵

Bursevî, “Ey Dâvud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. Onun için insanlar arasında adalet ile hükmet; nefsin isteklerine uyma, sonra bu seni Allah’ın yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara hesap gününü unutmaları yüzünden ağır bir azap vardır.”³⁷⁶ mealindeki ayette çeşitli mânâlara işâret olunduğunu belirtir;³⁷⁷

1. Hakîkî halifelik insanın kendi kendine elde etmesiyle olmayıp, Allah’ın dilediğine fazlından lütfettiği bir özelliktir.

2. Halifelik yalnızca insana özgüdür.

³⁷⁴ Bakara 2/251.

³⁷⁵ Bursevî, **a.g.e.**, c. I, s. 398.

³⁷⁶ Sâd 38/26.

³⁷⁷ Bursevî, **a.g.e.**, c. VIII, s. 25.

3. Yaratılış olarak her insan halife olabilse de, bu dereceye sadece ender kişiler muttali olabilir.
4. Yaratma hâli, suret alemine mahsus olup; kılma hâli, mânâ aleminde olup biter.
5. İnsânî rûh feyz-i evvel olmakla, Allah'ın halifesi olmaya layık olmuştur.
6. İnsânî rûh, Allah'ın hem zatının hem sıfatlarının halifesidir.
7. Heveslerine teberyyeti bırakıp, hakkı hüküm vermek ve helâlinden yeyip, sâlih amelde bulunmak halifeliğin özelliklerindendir.
8. Allah, rûh Dâvudunu insaniyyet arzında halife kılıp; kalp, sır, nefis, beden, hisler, kuvveler, huylar ve organları onun halkı yapmıştır.

Müfessirimize göre, “*Andolsun biz Dâvûd’a tarafımızdan müstesna bir lütufta bulduk. ‘Ey dağlar! Onunla birlikte teşbih edin. Ve ey kuşlar, siz de!’ dedik. Ve onun için demiri yumuşattık.*”³⁷⁸ mealindeki ayetin işârî yorumu şöyledir; dil ile yapılan zikir ruha ulaşır, zikirden hasıl olan nur ise nefis dağlarına ve kalp kuşlarına akseder. Zikre devam ile nûr, beden zâhir ve bâtın tüm cüzlerini kaplar. Sonra bu nûr, bir nefisten bir çok nefse akseder ve mülk ve melekûtu kaplar. Dolayısıyla bu zikir, mahlûkâtı geçerek Rabbe ulaşır.³⁷⁹

Bursevî, “*Ona sizin için zırh yapmayı öğrettik ki savaş darbelerinden sizi korusun*”³⁸⁰ mealindeki ayette ise Bursevî, kişinin hazine malından yemesinin haram olmadığını, fakat takvâ ehlinin çalışıp kazandığını yemesi gerektiğine işaret olduğunu belirtmektedir. Nitekim Dâvud (a.s) da hükümdar olmasına rağmen kendisine verilen mesleği icrâ edip, geçimini onun ile sağlamakta idi. Ayrıca müfessir, vakıf ve benzerlerinin de buna kıyas edilmesini, şüpheli mallardan uzak durulmasını tenbih etmektedir. Zira bilinen bir mala güvenmek, tam tevekküle mânidir.³⁸¹

³⁷⁸ Sebe’ 34/10.

³⁷⁹ Bursevî, **a.e.**, c. VII, s. 266.

³⁸⁰ Enbiyâ 21/80.

³⁸¹ Bursevî, **a.g.e.**, c. V, s. 515.

Müfessir, “Şüphesiz biz Dâvud’a ve Süleyman’a ilim verdik. ‘Bizi mü’min kullarının çoğundan üstün kılan Allah’a hamdolsun!’ dediler.”³⁸² mealindeki ayette, rûh Dâvuduna ve kalb Süleymanına işâret olduğunu bildirmektedir. Onların ilmi, rabbânî ilham ve Âdem (a.s)’a öğretilen isimlerin ilmidir. Hamdleri ise, kullukta kullanılan âzâ ve organlarının üstün kılınmış olmasıdır. Zira uzuvların işi amel ve kulluk, kalb ve ruhun işi ise ilim ve ma’rifettir. Kişi şeriatle zâhirini, tarikatle bâtınını ıslâh edince; kendisi ile diğer mü’minlerden üstün kılındıkları ilmin feyzine istidatlı olurlar. Bu üstün kılınma ise daha fazla hamd ve şükre sebeptir.³⁸³

Müfessirimize göre, “Süleyman Dâvud’un yerine geçti. Dedi ki: Ey insanlar! Bize kuş dili öğretildi ve bize herşeyden gerektiği kadar verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütuftur.”³⁸⁴ Mealindeki ayette zikrolunan kuşlar, bedende konuşan ruhlardır. Onlar, remzleri ve sırları telaffuz ederler. Onları yalnızca akli ve kalbi uyanık olanlar işitebilir.³⁸⁵ Ayrıca Te’vîlâtü’n-Necmiyye’de ayete verilen işârî yorum şöyledir: Süleyman’ın Dâvûd’a vâris olmasıyla, kalbin ruha varis olduğuna işâret olunmuştur. Zira Hz. Allah’tan sâdır olan her ilham, işâret, vârid ve rabbânî feyz ruha geçer. Ruhun latifliğinden dolayı da kalbe ulaşır. Kalp ise, onu kabul eder ve muhafaza eder. Bu sebeple kalp ruhtan daha şerefli kılınmıştır.³⁸⁶

b. Hz. Süleyman ve Hükümdarlığı

Süleyman (a.s) tahtının üzerinde oturken ayette anlatıldığı üzere safkan arap atlarını görmek istemiş. Onların seyrine devam ederken güneş batmış ve vakit namazını geçirmiş. Dolayısıyla atları tekrar isteyip, onların boyunlarını ve ayaklarını kılıçtan geçirmiştir. Bursevî ayetin, Allah’tan başkasına olan sevginin bizi O’ndan alıkoyacağına, bu sebeple “Lâ ilâhe illallah” kılıcı ile o şeyi yok etmemiz gerektiğine işâret ettiğini belirtmektedir.³⁸⁷

³⁸² Neml 27/15.

³⁸³ Bursevî, **a.e.**, c. VI, s. 349.

³⁸⁴ Neml 27/16.

³⁸⁵ Bursevî, **a.e.**, c. VI, s. 353.

³⁸⁶ Bursevî, **a.e.**, c. VI, s. 350.

³⁸⁷ Bursevî, **a.g.e.**, c. VIII, s. 33.

“Süleyman’ın emrinede rüzgarı verdik; onunla sabahleyin bir aylık, akşamleyin bir aylık yol alırdı. Onun için bakır madenini eritip akıttık. Cinlerden de Rabbinin izni ile onun maiyetinde çalışanlar vardı. Onlardan kim buyruğumuzdan sapsa, ona yakıcı ateşin azâbını tattırırđık.”³⁸⁸ mealindeki ayette, Süleyman’ın (a.s) atlardan vazgeçmesi ile kendisine daha büyük bir lütuf olan rüzgarın verildiği anlatılmaktadır. Müfessirimiz, sâdık muhibbin gözünü fedâ etmesi ile Allah’ın kendisine; göz olarak lütfunu, kulak olarak fazl ve ihsanını vereceğini, kereminin ise o kişiye mum ve ışık olacağını bildirmektedir.³⁸⁹

Süleyman (a.s) insanlar, cinler ve kuşlardan müteşekkil ordusunu toplayıp yola çıktığı sırada bir karıncanın: “*Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; aman Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin*”³⁹⁰ nidâsını işitir. Tebessüm ederek, “*Ey Rabbim! Gerek bana gerekse anne babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya muvaffak kıl. Rahmetinle beni iyi kulların arasına kat*”³⁹¹ buyurur. Bursevî, ayetteki babanın ruha annenin ise cesede işaret ettiğini, ruha rabbânî feyz ihsân ederek cesedi şer’i amellerde çalıştırmaktan bahsedildiğini bildirmektedir.³⁹² Ayrıca Bursevî’ye göre;

“Süleyman (a.s), şükür ve iyilikte sebât için dua edip, duâsını peygamber ataları gibi cennet talebi ile bitirdi. Onun bu şekilde duâ etmesi, ismet sıfatına ve sû-i hâtimedden emin olmasına zıt değildir. Bu duâda; ümmete şeriatte güzel bir hal üzere, tarikatte hoş bir mertebede, ma’rifette şerefli bir mensıbde, hakikatte ise yüksek bir makamda bulunmalarına irşad vardır. Zira ma’rifetine şeriat ve ubudiyet muamelesi eklemeyen kimse, dünya ve âhirette fasıklar ile beraber olup, zâhir ve bâtın işlerde salihler ile beraber değildirler.”³⁹³

Hız. Süleyman, Sebe’ melikesi Belkıs ve halkına teslim olmaları için mektup gönderir. Melike mektubu okuyup halkına; “*Krallar bir ülkeye girdiler mi, oranın altını üstüne getirirler ve halkının ulularını zelil duruma düşürürler. Bunlar da öyle yapacaklardır*”³⁹⁴ diye seslenir. Müfessirimiz ayette zikrolunan hükümdarları,

³⁸⁸ Sebe’ 34/12.

³⁸⁹ Bursevî, a.e., c. VII, s. 269.

³⁹⁰ Neml 27/18.

³⁹¹ Neml 27/19.

³⁹² Bursevî, a.e., c. VI, s. 358.

³⁹³ Bursevî, a.g.e., c. VI, s. 359.

³⁹⁴ Neml 27/34.

rabbâni sıfatlar olarak yorumlamaktadır. Şöyle ki, rabbani sıfatlar tecelli ile insânî şahıs memleketine girdikleri vakit, insanî ve hayvânî tabiatı ifsad ederler. Dolayısıyla nefis ve sıfatları tecellinin gücü ile alçalır, hakir kılınırlar.³⁹⁵

Belkis o zamana kadar müslüman olamamıştı. Zira ayette; “*Onu daha önce Allah’tan başka taptığı şeyler saptırmıştı*”³⁹⁶ buyrulmuştur. Bursevî, kişinin bir şey ile meşgul olmasının onu zıddından alıkoyacağını belirtmektedir. Zira Belkis güneşe tapmakta idi. Onun bu fiili ise, onu Allah’a ibadetten alıkoymaktaydı. Dolayısıyla kişi, Allah’a ibadet ve muhabbetten başka hiçbir şeye dalmamalıdır. Çünkü bir kimsenin kalbinde Allah’tan başkasının sevgisi ağır basınca, o şeyin sevgisi kendisini sağır ve kör etmektedir.³⁹⁷

Bursevî, “*Süleyman’ın ölümüne hükmettiğimizde, öldüğünü ancak aşasını kemiren ağaç kurdu sayesinde anlamışlardı. Süleyman’ın cesedi yere yıkılınca ortaya çıktı ki, eğer cinler gaybı bilmiş olsalardı o aşağılayıcı eziyete katlanıp durmazlardı*”³⁹⁸ mealindeki ayette, ağaç kurdunun büyük bir topluluğun îmânına sebep olduğuna işâret ettiğini belirtir. Ayrıca şöyle bir açıklama daha yapmaktadır; Peygamberlerden ikisi değnek üzere dayanmışlardır. Onlar Mûsâ (a.s) ve Süleyman (a.s)’dır. Mûsâ’nın (a.s) asasını yere atınca yılan olmakta idi. Yani, kim Allah’ın fazlı ve rahmetinden başka şeye dayanırsa, o şey yılan olur demektir. Süleyman (a.s) ise, mülk ve hükümdarlığını devam ettirmek için bir âsâya dayanır. Allah da o dayanağı kaldırmak için en zayıf hayvan olan ağaç kurdunu gönderir.³⁹⁹

13. Hz. İlyas, Hz. Zülkifl ve Hz. Elyesa Kıssası ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşârî Yorumlar

Müfessirimiz Hz. İlyas kıssası hakkında her hangi bir işârî yorum yapmamış olup, yalnızca “*(İlyas) kavmine: (Allah’a karşı gelmekten) sakınmaz mısınız?’ dedi; en güzel yaratana, sizin de geçmişteki atalarınızın da Rabbi olan Allah’ı bırakıp*

³⁹⁵ Bursevî, a.e., c. VI, s. 367.

³⁹⁶ Neml 27/43.

³⁹⁷ Bursevî, a.e., c. VI, s. 376.

³⁹⁸ Sebe’ 34/14.

³⁹⁹ Bursevî, a.g.e., c. VII, s. 279.

Ba'l'e mi taparsınız?"⁴⁰⁰ ayetlerinde; kâmil veli ve mürşidlerin kendi yerlerine kendilerine benzeyen bir bedel koyup aynı anda farklı yerlerde olabileceklerinden bahsetmektedir.⁴⁰¹

Bursevî tefsirinde Hz. Elyesa kıssası hakkında her hangi bir işâri yorumda bulunmamıştır. Hz. Zülkifl kıssası hakkında ise; *"İsmâil'i, İdris'i ve Zülkifl'i de (yâdet). Hepsi de sabreden kimselerdendi. Onları rahmetimize kabul ettik. Onlar hakikaten iyi kimselerdendi."*⁴⁰² ayetlerinde Allah'a itâat eden, O'na isyandan sakınan ve uğradığı musibetlere sabreden kimselerin "o ne güzel kul" mertebesine hak kazanacağına ve Allah'ın rahmetine nâil olacağına işâret olduğunu bildirmektedir. Bursevî, sabrın belâ ve zorluklara karşı olduğunu; mânevî yükselmenin belânın kendisi ile değil, ancak sabır ile olduğunu belirtir.⁴⁰³

14. Hz. Yûnus Kıssası ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşâri Yorumlar

*"Keşke (o helak edilen beldelerden) bir belde halkı îmân edip de îmânı kendisine yarar sağlasaydı. Ama Yûnus'un kavmi hariç (diğerleri böyle yapmadı). Onlar îmân edince dünya hayatındaki zillet azabını üstlerinden kaldırmış ve kendilerine belirli süreye kadar imkan vermiştik"*⁴⁰⁴ mealindeki ayette Allah Teâlâ, helâk olmak üzere olan kavimlerden yalnızca Yûnus (a.s)'ın kavminin iman edip, imanlarının kabul olduğunu bildirmektedir. Ayrıca Bursevî ayette, kalben yapılan îmânın makbul îmân olduğuna işâret olduğunu belirtmektedir.⁴⁰⁵

"Zünnûn'u (Yûnus) zikret! Hani öfkeli bir halde geçip gitmiş, bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti. Sonunda karanlıklar içinde, 'Senden başka hiçbir ilah yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben haksızlık etmişim!'" diye yalvardı."⁴⁰⁶ Yûnus (a.s) iman etmeyen kavmine, yakın bir vakitte

⁴⁰⁰ Sâffât 37/124-126.

⁴⁰¹ Bursevî, **a.e.**, c. VII, s. 480.

⁴⁰² Enbiyâ 21/85, 86.

⁴⁰³ Bursevî, **a.e.**, c. V, s. 521-522.

⁴⁰⁴ Yûnus 10/98.

⁴⁰⁵ Bursevî, **a.g.e.**, c. IV, s. 88.

⁴⁰⁶ Enbiyâ 21/87.

azabın geleceğini bildirir ve onlardan uzaklaşır. Fakat Allah'ın onlara azap etmediği haberini alınca, onların samimi tövbelerinden habersiz bir şekilde öfkelenerek oradan ayrılır. Bursevî'ye göre burada işâret olunmaktadır ki: Allah Teâlâ, kulları isyankâr ve azâba müstehak olsalar da onlar için peygamberlerini uyarır. Peygamberlerin azabın onlardan uzaklaşmasını hoş görmelerini ve onlar için Allah'a istiğfar etmelerini ister.⁴⁰⁷

Müfessirimize göre, “Eğer o, Allah'ın şanını yüceltenlerden olmasaydı, kıyamete kadar balığın karnında kalırdı”⁴⁰⁸ mealindeki ayette, Allah'ı zikretmeye teşvik vardır. Ayrıca Bursevî; balığı nefse, Yûnus'u (a.s) ise kalbe benzetmiştir. Nefs balığından kurtuluşun yolu, kalbin Allah'ı çokça zikretmesidir.⁴⁰⁹ Ayetin devamında “Halsiz bir vaziyette kendisini dışarı çıkardık”⁴¹⁰ buyrulmaktadır ki, bu kavil ise kalbin nefis zindanı ve dünya denizinden kurtulsa da, nefsdan kapmış olduğu şeyler sebebi ile yine hasta olacağına işâret olunmaktadır.⁴¹¹

Bursevî'ye göre, “Fakat Rabbi onu seçip sâlihlerden eyledi”⁴¹² mealindeki ayet, sabrın faziletine işâret etmektedir. Ayrıca ayet, peygamberlerden terki evlâ olan fiillerin sâdır olabileceğini bildirmektedir. Ayette tevfikın Allah'tan gelen bâtinî bir nimet olduğuna ve salâhın ancak ictibâ ehlinin ulaşabileceği bir derece olduğuna da işâret olunmaktadır.⁴¹³

15. Hz. Zekeriya, Hz. Yahyâ ve Hz. Îsâ Kıssaları ile İlgili Ayetler Hakkındaki İşârî Yorumlar

a. Hz. Zekeriya ve Oğlu Hz. Yahyâ

Bursevî'ye göre, “Bunun üzerine Rabbi Meryem'e hüsnü kabul gösterdi ve onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi. Zekeriya'yı da onun bakımı ile görevlendirdi. Zekeriya onun bulunduğu yere, mabeddeki odaya her girdiğinde yanında bir rızık bulur ve ‘Ey

⁴⁰⁷ Bursevî, a.e., c. V, s. 523.

⁴⁰⁸ Saffât 37/144.

⁴⁰⁹ Bursevî, a.e., c. VII, s. 485, 486.

⁴¹⁰ Saffât 37/145.

⁴¹¹ Bursevî, a.e., c. VII, s. 486.

⁴¹² Kalem 68/50.

⁴¹³ Bursevî, a.g.e., c. X, s. 127.

Meryem! Bu sana nereden?’ diye sorar, o da: ‘Allah tarafından’ cevabını verirdi. Kuşkusuz Allah dilediğine sayısız rızık verir”⁴¹⁴ mealindeki ayet, Allah dostları için kerâmetin câiz olduğuna delil vardır.⁴¹⁵ Allah Teâlâ, salikleri kendi amellerini ve hallerini görmekten alıkoymuştur. Zira Allah yolunda olanlar, tam sıdka ermemiş olmaları sebebiyle kendi kusurlarını görerek O’na yönelirler. Vâsılın ise, Allah’ı müşâhede hâlinde oldukları için kendi amellerini görmekten gaybette kalmışlardır.⁴¹⁶

“Hani o, gizli bir ses ile Rabbine niyaz etmişti”⁴¹⁷ Zekeriya (a.s) Rabbine kendisine veli bir oğul, bir vâris vermesi için niyaz etti. Bursevî, ayette zikrolunan bu gizli nidânın gizli zikir gibi olduğunu ve insanlar bir tarafa, hafaza meleklerine bile gizli kaldığını belirtmektedir. Ayette nidâ şeklinde zikrolunması ise, yönelişin şiddetine işarettir. Diğer peygamber ve velîlerin durumu da böyledir.⁴¹⁸ Duâ, din veya dünya için olur. Birincisi kâmillerin amacıdır ki, Hz. Zekeriya Allah’tan ilmine mirasçı olacak birisini istedi. Zira dünyanın düzeni ilim, amel, takvâ, adalet, salâh ve insâfa bağlıdır. Ayrıca Bursevî’ye göre, ayette kâmil bir kimsenin kemâlâtını göstercek bir aynaya sahip olması gerektiğine işâret vardır. Nitekim Allah, insân-ı kâmilî her asırda nurların tecelligâhı ve sırların açıklayıcısı yapmıştır.⁴¹⁹

Allah Teâlâ, “Doğduğu gün, öleceği gün ve diri olarak kaldırılacağı gün ona selam olsun!”⁴²⁰ mealindeki ayetinde, insanın en yalnız olduğu zamanlarda bile selâmın varlığı ve devamı ile bu durumun ortadan kaldırıldığını bildirmiştir. Bursevî’ye göre ayette tabiat annesinden doğuşa, Allah’ta fâni olmak ile tabiatın gerektirdiği şeylerden ölmüş gibi kurtulmaya ve fâni olduktan sonra yeniden dirilmekle bâkî kalmaya işâret olunmuştur.⁴²¹

⁴¹⁴ Âl-i İmrân 3/37.

⁴¹⁵ Bursevî, **a.e.**, c. II, s. 31.

⁴¹⁶ Bursevî, **a.e.**, c. II, s. 29.

⁴¹⁷ Meryem 19/3.

⁴¹⁸ Bursevî, **a.e.**, c. V, s. 315.

⁴¹⁹ Bursevî, **a.g.e.**, c. V, s. 317.

⁴²⁰ Meryem 19/15.

⁴²¹ Bursevî, **a.e.**, c. V, s. 322.

b. Hz. Meryem ve Oğlu Hz. İsa

Allah Teâlâ Hz. Meryem'i bir erkek çocuğu ile müjdelediği vakit, Cebrâil (a.s) bunun Allah'ın bir rahmeti olduğunu ve onu insanlara mucize kılmak için gönderdiğini bildirir. Bunun Allah'ın önceden takdir ettiği bir şey olduğunu belirtir. Zira Bursevî'ye göre, tüm eşya ve durumlar bu hikmetin altında olup; bu sır kendisine açılan kimse, belâ ve ızdıraplara dayanmakta zorluk çekmez. Çünkü olup biten herşey kabiliyetlerin farklılığına göre ezeli hikmet tohumlarından meydana gelir. Kula gereken, içinde nimet bulduğu belâyaya hamdetmek, nimeti kaçırmaz ise sabretmektir. Nefsine şefkat gösterip tasaya arka çıkarsa, hevâsı kendisine gâlip gelmiş olur.⁴²²

Allah'ın Hz. Meryem'e kendisini susma orucuna adamasını istemesi, Bursevî'ye göre zikre devam etmek ile beraber insan kelamını, konuşmayı terk etmesidir. Ayette Allah'tan başka şeylere yönelmekten sakınmaya işâret vardır. Zira sâlike gereken, insanlık aleminden uzaklaşıp dilini Allah'ın gayrısını zikirten muhafaza etmektir. Meryem'in hurma ağacını sallayıp üzerine hurma düşürdüğu gibi, kalp de zikir ağacını "Lâ ilâhe illallah" ile sallayınca kalbde rabbâni müşâhedeler ve ilâhi keşifler hâsıl olur.⁴²³

Bursevî beşikte konuşan İsa hakkında, her devirde bir peygamber veya bir veli geldiğini, kerâmet veya bir mucize gösterdiklerini, fakat insanların bunları yadırgadığından bahseder.⁴²⁴ İsa'nın (a.s) "*Beni bulunduğum her yerde mübarek kıldı. Sağ olduğum sürece bana namaz kılmayı, zekat vermeyi emretti*"⁴²⁵ buyurması ile ise, kulluğa işâret olunduğunu belirtir. Zira mükellefiyetleri yerine getirmek kulluktur. Mükellefiyetler; yolun başındakilerde tezkiye için olduğu gibi, yolun sonundakilerde şükür için olur. Kul, sağ ve ergin olduğu müddet ibadet ondan düşmez.⁴²⁶

⁴²² Bursevî, a.e., c. V, s. 326.

⁴²³ Bursevî, a.e., c. V, s. 331.

⁴²⁴ Bursevî, a.g.e., c. V, s. 332.

⁴²⁵ Meryem 19/31.

⁴²⁶ Bursevî, a.e., c. V, s. 333.

“Ey iman edenler! Allah’ın yardımcılığı olun. Nitekim Meryem oğlu İsa da havârilere, ‘Allah’a (giden yolda) benim yardımcılarım kimdir?’ diye sorduğunda havâriiler, ‘Allah’ın yardımcılığı biziz’ demişlerdi. Sonra İsrâiloğulları’ndan bir kısmı iman etmiş, diğer bir kısmı da inkârcılık etmişti. Biz inananları düşmanlarına karşı destekledik, böylece üstün geldiler.”⁴²⁷ Bursevî’ye göre ayette rûhî kuvvetlerin nefsî kuvvetlere üstün geldiğine işâret vardır. Çünkü rûhî kuvvetler yani havâriiler inanmış, Allah’tan başkasından sakınmış ve O’nun nûru ile aydınlanmışlardır. Nefsî kuvvetler ise karanlıklar içinde kalmışlardır. Kula gereken; islamın, imanın nuru, hidâyet ve takva ile şirk, küfür, hevâ ve hevesin karanlığını yok etmektir. Zira görünürde inkâr ehli fazla olsa da, mânâda imân ehli daha fazladır.⁴²⁸

Bursevî, “Allah, benim de Rabbim sizin de Rabbinizdir. Öyle ise O’na kulluk edin. İşte bu doğru yoldur”⁴²⁹ mealindeki ayette, bilgi kudretinin ikmâl edilmesi gerektiğine işâret olduğunu bildirir. Çünkü bilgi, itâati zaruri kılar. Bu iki kuvvetin birleşiminden ise istikâmet meydana gelir. İstikâmet üzere olmaya ise, evliyanın büyüklerinden başkası tâkat getiremez. Zira istikâmet; alışkanlıkları, gösterişleri, adetleri terk etmek ve Allah’ın huzurunda dosdoğru durmaktır. Edepli kulun alâmeti, Allah’a itâate devam edip O’ndan başkasını gözünden ve gönlünden silmesi; cennete, cehenneme bile bakmamasıdır. Kul, amel ve tevhidini Hakk’ın rızasından başka herşeyden soyutladığı vakit istikâmet üzere olmuş demektir.⁴³⁰

Havâriileri Hz. İsa’dan, kalpleri mutmain olması için Allah’ın onlara gökten sofrayı indirmesini isterler.⁴³¹ Bu sofrayı Te’vîlâtü’n-Necmiyye’de, inâyet semasından inip üzerinde hidâyet nimetleri bulunan, sırlar ve hakikatler sofrası olarak yorumlanmaktadır. Hz. İsa’nın sofrayı bayram olarak adletmesi ise, nefeslerimizin başı ve sonu için olan bayrama işâret etmektedir. Zira hakikat erbâbı nefeslerini Allah ile alıp, Allah ile vermektedirler. Bu ise sûfiler için bir nefeste iki bayram olur.⁴³² Ayrıca müfessirimiz Hz. İsa’nın körü, alacalıyı iyileştirmesi ve ölüyü

⁴²⁷ Saff 61/14.

⁴²⁸ Bursevî, a.e., c. IX, s. 505.

⁴²⁹ Âl-i İmrân 3/51.

⁴³⁰ Bursevî, a.g.e., c. II, s. 40, 41.

⁴³¹ Mâide 5/111-115.

⁴³² Bursevî, a.e., c. II, s. 471.

diriltmesini, Allah'ın veli kullarının gerçek tabip olması olarak yorumlamaktadır. Her mürşid-i kâmil zamanının Îsâsı olup, hastaları tedâvi etmektedir.⁴³³

Müfessirimize göre, “*Meryem oğlu Îsâ da şöyle demişti: ‘Ey İsrâiloğulları! Bilin ki benden önceki Tevrat’ı doğrulamak ve benden sonra gelecek Ahmed isimli elçiyi müjdelemek üzere size Allah tarafından gönderilmiş elçiyim.’ Ama o kendilerine apaçık kanıtlarla gelince, ‘Bu besbelli bir büyü!’ dediler.*”⁴³⁴ mealindeki ayette işâret olunmuştur ki; Îsâ’dan maksat kalp, İsrâil rûh, oğulları ise nefis, hevâ ve beşeri güçlerdir. Îsâ onları karanlıklarından aydınlığa çağırmış ve “Ahmed” sırrı ile müjdelemiştir. Sır, isimlere ve sıfatlara ait olan tecellilerin şekillerini husule getirince, beşeri güçler bunları inkar edip batıl olduğunu beyan etmişlerdir.⁴³⁵

Allah Teâlâ’nın “*Ey Îsâ, seni vefât ettiriciyim*”⁴³⁶ buyurması ise, Bursevî’ye göre “Seni nefsânî ve hayvânî sıfatlardan vefât ettiriciyim” demektir. Zira Allah’ın gayrısından fâni olmayan kimse, Allah’a vâsıl olamaz. Sâlike yakışan, kendisini hevâdan vazgeçirip doğru yola girmektir.⁴³⁷ Nitekim “*Eğer dileseydik içinizden yeryüzünde yerinize geçecek melekler yaratırdık*”⁴³⁸ mealindeki ayette, insanın hakkıyla ibadet etmesi ile Allah’ın ona lütuf ve ihsanda bulunup meleklerin ahlakı ile ahlaklandırmasına işâret olunmuştur. İnsan bu güzel ahlak ile yeryüzünde Allah’ın halifesi olur. İnsan-ı kâmilden de öyle mânevî müridler doğar ki, ahlâk bakımından melekler gibidirler. Çünkü insanın istidad ve kabiliyeti meleklerden daha kuvvetlidir. İşte bu mânevî evladlar, silsile yolu ile o kâmil insana kıyamete kadar halîfe ve vekil olurlar.⁴³⁹

⁴³³ Bursevî, **a.e.**, c. II, s. 467.

⁴³⁴ Saff 61/6.

⁴³⁵ Bursevî, **a.e.**, c. IX, s. 496.

⁴³⁶ Âl-i İmrân 3/55.

⁴³⁷ Bursevî, **a.e.**, c. II, s. 44.

⁴³⁸ Zuhruf 43/60.

⁴³⁹ Bursevî, **a.g.e.**, c. VIII, s. 424, 425.

B. Diğer Kıssaların Tasavvufî Yorumu

1. Lokman (a.s)

Bursevî, Lokman'ın (a.s) peygamber olmadığını fakat çok tefekkür eden, yakîni güzel olan bir kul olduğunu söylemektedir.⁴⁴⁰ Allah Teâlâ Lokmân sûresinde, *“Andolsun ki vaktiyle Lokman'a hikmeti vermiş, şöyle demiştik: 'Allah'a şükret, O'na şükreden kendi iyiliği için şükretmiş olur; nankörlük eden de bilmelidir ki, Allah'ın ihtiyacı yoktur, O her türlü övgüye layıktır”*⁴⁴¹ buyurarak Lokman'a (a.s) hikmet verdiğini beyan etmektedir. Bursevî'ye göre hikmet; dil ile hakkın isâbeti, kalb ile düşüncenin isâbeti, âzâlar ile de hareketin isabetidir. Böyle bir insan ise konuşurken, düşünürken, hareket ederken hikmet ile davranır. Hikmet, kulun kendi kesbi ile değil, ilâhî lütuf ile kazanılmaktadır. Nitekim ayette, *“O dilediğine hikmeti verir ve kime hikmet verilirse o kimse birçok hayra nâil olmuş demektir”*⁴⁴² buyrulmaktadır. Allah Teâlâ vahyi indirdiği gibi, hikmeti de dilediği kulunun kalbine indirir.⁴⁴³ Ayetin devamında ise, Lokmân'ın (a.s) hikmete şükretmesi istenmektedir. Müfessirimiz bu talebin ancak kişinin kendisi için olduğunu bildirmektedir. Zira nankörlük insanın temel vasıflarından biridir, şükür ise Allah'ın sıfatlarındanıdır. Kişi şükredince, nefisini nankörlük vasfından temizleyip, Allah'ın şükredici vasfı ile sıfatlandırmış olur.⁴⁴⁴

Bursevî, *“Lokman, oğluna öğüt verirken ona şöyle dedi: Yavrucuğum! Allah'a ortak koşma; çünkü O'na ortak koşmak kesinlikle çok büyük haksızlıktır.”*⁴⁴⁵ mealindeki ayette, Lokman'ın (a.s) ilk vaazının şirkten uzak durmak olmasını, nefsi Allah'ın gayrısı ile meşgul olmaktan sakındırmaya tenbih olarak yorumlamaktadır. Nefis, kalp ve ruh ile külliyyen Allah'a yönelmelidir. Tevhidde tefrid makamı budur.⁴⁴⁶ *“(Lokman öğütlerine devamla şöyle demişti) Yavrucuğum! Yaptığın iş, bir hardal tanesi kadar bile olsa, bir kayanın içinde saklansa veya göklerde yahut yerin dibinde bulunsa, yine de Allah onu açığa çıkarır. Kuşkusuz Allah, herşeyi bütün*

⁴⁴⁰ Bursevî, a.e., c. VII, s. 75.

⁴⁴¹ Lokmân 31/12.

⁴⁴² Bakara 2/269.

⁴⁴³ Bursevî, a.e., c. VII, s. 75.

⁴⁴⁴ Bursevî, a.e., c. VII, s. 77.

⁴⁴⁵ Lokman 31/13.

⁴⁴⁶ Bursevî, a.g.e., c. VII, s. 79.

*gizlilikleriyle bilir ve O herşeyden haberdardır.*⁴⁴⁷ Bursevî'ye göre burada, murâkabe ehline bir hatırlatma vardır. Şöyle ki, Allah Teâlâ'nın düşüncelere ve hareketlerin iç yüzüne muttali olması nedeniyle, başka düşüncelere dalmak üzere sakındırma vardır. Bursevî'nin şöyle bir açıklaması daha vardır; Heybet makamındaki bu huzur, mukarreb kulların sıfatlarındandır. İbrahim (a.s) namaz kılariken göğsünün kaynama sesi duyulurdu. Bu kaynamaya sadrın bürhanı denilir. Bu makam Peygamber efendimizde ekmeleliyyet mertebesinde gerçekleşmiştir. Bizim gibilerin durumu ise; gaflet, nisyan ve isyanın çokluğundan kalbe ve gönüle mâna işlemez haldedir.⁴⁴⁸

Müfessir, *“Yavrucuğum! Namazını özenle kıl, iyi olanı emret, kötü olana karşı koy, başına gelene sabret. İşte bunlar, kararlılık gerektiren işlerdir”*⁴⁴⁹ mealindeki ayette, belâ ve mihnetlerin muhabbetin gereklerinden olduğuna işâret olduğunu belirtmektedir. Sadık mürid, Hakk'ı talep yolunda başına gelenlere sabretmelidir. Sabredeceği şeyler ise; zahir ve batın düşman korkusu, nefse verilecek gıda azlığı sebebiyle zahir açlık, keşf ve müşâhede azlığı karşında kalbin açlığı ve çocuklar, kardeşler, dostlar veya malların uzaklaşması sebebiyle sızlanmaktır. Bu durumlara sabredenler, rablerinin mağfireti ve rahmeti ile müjdelenmektedir.⁴⁵⁰ Ayrıca **Te'vilâtü'n-Necmiyye**'de belirtildiği üzere, ayette 'namazını kıl' hitabı; namaza devam et, çünkü o seni kötülükten ve hayasızlıktan alıkoyar demektir. Hayasızlık ve kötülükten vazgeçmiş olan kimse, şeklen namazda olmasa bile namazda sayılır. Fakat bunlara devam eden kimse ise, şeklen namazda olsa bile namazda sayılmaz.⁴⁵¹

Bursevî'ye göre, *“Gurura kapılarak insanlara burun kıvrma, ortalıkta çalım satarak yürüme; unutma ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiçbir kimseyi sevmez.”*⁴⁵² mealindeki ayette işâret olunan: Allah'ın sana verdiği nimetler sebebi ile kibirlenip, böbürlenerek yürüme; eğer böyle yaparsan uzun müddet ıslah ettiğini bir anda kaybetmiş olursun.⁴⁵³ *“Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme; çünkü seslerin*

⁴⁴⁷ Lokman 31/16.

⁴⁴⁸ Bursevî, **a.e.**, c. VII, s. 83.

⁴⁴⁹ Lokmân 31/17.

⁴⁵⁰ Bursevî, **a.e.**, c. VII, s. 84.

⁴⁵¹ Bursevî, **a.g.e.**, c. VII, s. 84.

⁴⁵² Lokmân 31/18.

⁴⁵³ Bursevî, **a.e.**, c. VII, s. 86.

en çirkini merkep sesidir”⁴⁵⁴ mealindeki ayette ise müfessirimiz, yürüyüşünde orta yolu tutmaya, ibâdet ve riyazatlarını göstermek için ölüymiş gibi yürüyüşlerinde zayıflık gösteren sahte zâhidler veya hoplayıp zıplayarak yürüyen şımarık ahlaksız kimseler gibi olmayıp sekînet ve vakar ile yürüyenlerden olmaya işâret olduğunu bildirmektedir.⁴⁵⁵ Ayrıca Bursevî’ye göre ayet, sadece ses yükseltmekle alakalı olmayıp ayette şirkten sakındırma bulunmaktadır. Zira muhataplar, şirkle ve bahsedilen tüm kötü vasıflar ile muttasıflardı. İyiliği terk edip kötülük yapıyor, namazı terk ediyor ve musibet geldiğinde de sızlanıyorlardı.⁴⁵⁶

2. Zülkarneyn (a.s) ve Ye’cüc Me’cüc

Zülkarneyn (a.s) Allah’ın kendisine verdiği sebep (vasıta)⁴⁵⁷ ile sırasıyla; güneşin battığı yere, güneşin doğduğu yere ve iki sedd arasına olmak üzere üç ayrı seyahate çıkmıştır. “*O da bir yol tutup gitti.*”⁴⁵⁸ Bursevî’ye göre, Zülkarneyn’in seyahate batıdan başlaması ile; yükseliş halinde sülûkün tertibine işâret olunmaktadır. Zira batı cisimlere, doğu ise ruhlara işârettir. Varlık âleminde cisimlere olan seyr tamamlanmadıkça ruhlara âlemine ve hakikat âlemine yükseliş mümkün olmaz.⁴⁵⁹ Ayrıca **Te’vîlâtü’n-Necmiyye**’de belirtildiği üzere, ayette bu âlemin sebepler âlemi olduğuna işâret vardır. Bu âlemde bir kimsenin bir maksada ya da bir şeye ulaşması veya muvaffak olması, Allah’ın imkân vermesi ya da bir sebep yaratıp o sebebe muvaffak kılması ile olmaktadır.⁴⁶⁰

Bursevî, Zülkarneyn (a.s) kıssasında fethe işâret olduğunu bildirir. Şöyle ki: Zâhirî fetih; başkasını emri altına alma, sayı ve mühimmât çokluğu gibi zâhirî sebepler ile olur. Mânevî fetih ise; fenâ, sebepleri terk etme ve sebeplerin sahibine yönelmek ile olur. Hakîkî İskender, mülkü zâil olmayan ve kendisi ile ilgili şeyleri yalnızca Allah’ın bildiği kimsedir. Zâhirini itâat, kulluk ve muâmeleleri ile; bâtınını

⁴⁵⁴ Lokmân 31/19.

⁴⁵⁵ Bursevî, **a.e.**, c. VII, s. 87.

⁴⁵⁶ Bursevî **a.e.**, c. VII, s. 88.

⁴⁵⁷ Kehf 18/84.

⁴⁵⁸ Kehf 18/85.

⁴⁵⁹ Bursevî, **a.e.**, c. V, s. 293.

⁴⁶⁰ Bursevî, **a.g.e.**, c. V, s. 296.

ise müşâhede nurları ve rubûbiyyet tecellileri ile kuvvetlendirir. Böylece nefs-i emmâre ölür ve kalp kalesi emniyete kavuşur.⁴⁶¹

Müfessirimiz Ye'cüc ve Me'cüc hakkında ise şöyle bir işâri yorum yapmıştır: Akıl sahibine gereken; nefis, tabiat ve şeytan Ye'cücünün fitnesinden kendisini muhafaza edip, onun üzerine şeriat ve tarikat seddini bina etmektir. Böylece bâtın, melekût ve lâhût İskenderi olmaktadır.⁴⁶²

3. Ashâb-ı Kehf

Bursevî, Ashâb-ı Kehf'in durumunu sâdık tâlibin durumuna benzetmektedir. Sâdık tâlip, sadece Allah'tan yardım ister ve O'na firar eder. “(Rasûlüm!) Yoksa sen bizim ayetlerimizden olan Ashab-ı Kehf ve Rakîm'i mi şaşkırtıcı buldun?”⁴⁶³ mealindeki ayette, **Te'vîlâtü'n-Necmiyye**'de bildirildiği üzere ümmeti muhammede işâret olunmaktadır. Zira onlar içinde halvet ehli olanlar vardır ki, tefekkür ve tezekkür için Allah ile başbaşa kalmayı tercih ederler. Onların alâmeti (rakîmi) muhabbet nakışı ile bezenen kalpleridir. Gönül aynaları ledünnî ilim ile yaldızlanmıştır.⁴⁶⁴

“Biz sana onların başından geçenleri gerçeğe uygun olarak anlatıyoruz. Hakikaten onlar Rablerine inanmış gençlerdi; biz de onların doğru yolu bulmalarına katkıda bulduk.”⁴⁶⁵ Müfessirimiz, bu gençlerin imânının zahirî bir delil olmadan, melekût âleminde bir ilhâm ve lâhûtî bir cezbe ile olduğunu belirtmiştir. **Te'vîlâtü'n-Necmiyye**'de de geçtiği üzere; Allah'ın onları genç diye isimlendirmesi, imanlarının taklîdî değil, tahkîkî olduğuna işârettir.⁴⁶⁶

Bursevî'ye göre, “(İçlerinden biri şöyle demişti) Madem ki siz onlardan ve Allah'ın dışında tapmakta oldukları varlıklardan uzaklaştınız, o halde mağaraya sığınınız ki, Rabbiniz size rahmetini yaysın; işinizde sizin için fayda ve kolaylık

⁴⁶¹ Bursevî, a.e., c. V, s. 298.

⁴⁶² Bursevî, a.e., c. V, s. 302.

⁴⁶³ Kehf 18/9.

⁴⁶⁴ Bursevî, a.e., c. V, s. 222.

⁴⁶⁵ Kehf 18/13.

⁴⁶⁶ Bursevî, a.g.e., c. V, s. 223.

sağlasın.”⁴⁶⁷ mealindeki ayette, îtikâdî ayrılığın cismânî ayrılığı da gerekli kılacağına işaret olunmaktadır. Sadık tâlip, kavminden yüz çeviren, sohbet ettiği kimseleri terk eden, kötü insanlarla alâkasını kesen ve Allah’tan başkasına ibâdet edilmeyeceğine inanan kimsedir. O kimse, Allah’tan yardım isteyerek O’na tevekkül eder ve gayrısından Allah’a firar eder. O, kendisini terbiye etmesi, hidayetini arttırması ve Ashab-ı Kehf’in hâlinde olduğu gibi kalbini velâyet nûru ve riâyet kuvveti ile bağlaması için kâmil, mükemmil, vâsıl ve mûsil olan bir şeyhin eteğine yapışır.⁴⁶⁸

Bursevî, “*O gençler mağaraya sığınmışlar ve: Rabbimiz bize tarafından rahmet ver ve bize, (şu) durumumuzdan bir kurtuluş yolu hazırla, demişlerdi.*”⁴⁶⁹ mealindeki ayeti ise, gençlerin Allah’a olan şevkleri ile halvet mağarasına sığınmaları olarak yorumlamaktadır. Esasen nefslerinin şerrinden kurtulmak ve vücut mağarasının karanlıklarından çıkarak, Allah’ın cemâl ve celâl nurlarına kavuşmak istediklerini belirtir.⁴⁷⁰

Müfessirimiz, “*Bunun üzerine biz de o mağarada onların kulaklarına nice perde koyduk*”⁴⁷¹ mealindeki ayeti ise, halvet ehlinin zâhir ve bâtın kulaklarına set çekildiğine işaret olduğunu bildirmektedir. Böylece yaradılmışların kelamı kendilerine ulaşmaz ve kalb aynalarına nakşolunmaz. Onlar, ‘Lâ ilâhe illallah’ ile kalblerine önceden nakşolunmuş olanları yok ederler ve kalblerini aydınlatırlar. Şöyle ki; ‘lâ ilâhe’ nefyi ile gönüllerini Allah’ın gayrı olan sevdadan arındırır, ‘illallah’ isbatı ile de gönülleri ilâhi nûr ile aydınlanır. Ledünnî ilmin nûru kalp aynalarına nakşolunur ve nihayetinde Hak Teâlâ zâtı ve bütün güzel sıfatları ile gönüllerinde tecelli eder. Ayetin devamında Bursevî, “*Sonra da iki gruptan hangisinin kaldıkları müddeti daha iyi hesap edeceğini bilelim diye onları*

⁴⁶⁷ Kehf 18/16.

⁴⁶⁸ Bursevî, **a.e.**, c. V, s. 225.

⁴⁶⁹ Kehf 18/10.

⁴⁷⁰ Bursevî, **a.e.**, c. V, s. 222.

⁴⁷¹ Kehf 18/11.

uyandırdık” buyrularak, onları halvethânelerinde kendimizle dirilttik manasına işâret olduğunu bildirir.⁴⁷²

“Onlar uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın. Onları sağa sola çeviriyorduk. Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmaktaydı. Eğer onları görseydin dönüp kaçardın ve gördüklerin yüzünden içini korku kaplardı.”⁴⁷³ mealindeki ayette **Te’vîlâtü’n-Necmiyye**’den alındığı üzere, Allah’ın meşâyıh vasıtası olmadan terbiye ettiği müride işâret olunmaktadır. Zira mürid ricâl mertebesine ulaşınca kadar, nefsinin gassal elindeki meyyit gibi 309 sene boyunca Allah’a teslim etmesi gerekir. Fakat Allah’ın bir şeyh vasıtası ile terbiye ettiği mürid ise, kırk günlük birkaç halvette ricâl mertebesine ulaşmaktadır. Nitekim ağaçlar da vasıtasız yani bakıcısı olmadan yetişirler. Ancak düzenli ve sürekli bir bakım ile yetişen ağaçlar gibi meyve vermezler.⁴⁷⁴

Bursevî’ye göre, “Böylece biz, onları uyandırdık da birbirlerine sormaya başladılar; içlerinden biri, ‘Ne kadar kaldınız?’ dedi. (Diğerleri) ‘Bir gün ya da günün bir parçası kadar kaldık’ dediler ve eklediler ‘Kaldığınız müddeti Rabbiniz daha iyi bilir. Şimdi siz, içinizden birini şu gümüş paranızla şehre gönderin de baksın, hangisinin yiyeceği daha temiz ise size ondan erzak getirsin; ayrıca çok dikkatli davransın da sakın varlığını kimseye sezdirmesin.’”⁴⁷⁵ mealindeki ayette yiyeceğin temiz olanını talep etmeleri, kalp ve ruhlarının rûhâni gıdaları arzu ettiğine işâret etmektedir. Zira vuslat ve müşâhede erbâbı güzelliklere şahit olup nefisler âlemine döndükleri vakit, hep güzel şeyleri müşâhede etmek isterler. Çünkü her güzellik Allah’ın cemâlindedir. Ayrıca, müfessirimiz burada muhabbet ehlinin hallerini gaflet ehlinden sakındırmalarına işâret olduğunu belirtmektedir. Zira muhabbet ehlinin nihayet makamında öyle halleri vardır ki, bu haller bidâyet ehline göre küfür gibidir. Nitekim ayetin devamında “Çünkü onlar eğer sizi ele geçirirlerseya sizi taşıyarak öldürürler ya da kendi dinlerine döndürürler; işte o

⁴⁷² Bursevî, **a.g.e.**, c. V, s. 223.

⁴⁷³ Kehf 18/18.

⁴⁷⁴ Bursevî, **a.e.**, c. V, s. 227.

⁴⁷⁵ Kehf 18/19.

zaman ebediyyen kurtuluşa eremezsiniz”⁴⁷⁶ buyrularak ma’rifet ehline tenbihatta bulunulmuştur. Şöyleki o kimseler, ma’rifet ehlinde gördükleri velâyet genişliği ve gücü, iki cihanda tasarruf gücünü hak etme ve iki cihanın kendileri üzerine tasarrufunun olmaması konusunda ma’rifet ehlini yererler. Zira onların basiretleri bu halleri müşahededen mahrumdur.⁴⁷⁷

Bursevî’nin Ashâb-ı Kehf kıssası hakkında getirdiği işâri yorum şöyledir: Her asırda Dakyanus gibi zorbarlar bulunmaktadır. Bedeninde, dininde, amelinde, itikadında ve ırzında selâmet isteyen kimse, onu vahdette; insanlardan uzaklaşıp evine sığınmakta ve uyuyan kimse gibi insanların büyüklük, küçüklük, alçaklık, yükseklik gibi hallerine muttali olmaktan sakınmakta bulur. Çünkü insanlara karışmakta zarar vardır. Bu, kişinin tabiatını etkileyen süt emme gibidir ki; hevâ ehlinin yaptıklarına isteyerek veya istemeyerek mavâfakat eder.⁴⁷⁸

4. Ashâb-ı Uhdud

Allah Teâlâ, Burûc sûresinde geçmişte işkenceye mâruz kalan mü’minleri örnek göstererek Mekkeli müşrikleri uyarmış, mü’minleri de cennet ile müjdelemiştir. Ayette geçtiği üzere⁴⁷⁹ yeryüzüne derin hendekler açıp içerisini ateşlerle doldurmuş, dininden dönmeyenleri o ateş dolu hendeklere atmışlardır. O yakanlar, bir de ateşin başına oturup mü’minlerin yanmasını seyretmişlerdir.

Bursevî’ye göre ilgili ayetlerde Allah’a karşı gelen, O’nun huzurundan kaçan ve azgınlaşan nefislere işâret olunmaktadır. Böyle bir nefis, ateş ve hüsrân çukurlarına lâyük olup, ateşleri kötü ahlak odunlarıyla tutuşturulmuştur. Ayrıca bu ateşin, nefis ve hevânın pis taşları ile tutuşturulduğuna da işâret olunmaktadır. Zira onlar kendi zatlarına, nefislerine, hevâ ve heveslerine dönerek o ateşin başına oturmuş; ruh, sır, kalp mü’minlerine yapmış oldukları eziyetlerde birbirlerine şâhid olacaklardır.⁴⁸⁰

⁴⁷⁶ Kehf 18/20.

⁴⁷⁷ Bursevî, **a.g.e.**, c. V, s. 231, 232.

⁴⁷⁸ Bursevî, **a.e.**, c. V, s. 232.

⁴⁷⁹ Burûc 85/4-9.

⁴⁸⁰ Bursevî, **a.g.e.**, c. X, s. 396.

5. Ashâb-ı Karye

Allah Teâla, Yâsin suresinde kendilerine bir takım elçiler gönderilen şehir halkından bahsetmektedir. Rivayetlerin çoğuna göre bu şehir Antakya şehridir. Şehir halkı gönderilen elçileri yalancılıkla suçlayıp, onları taşlayarak işkence yapmak ile tehdit etmişlerdir.⁴⁸¹ Bursevî'ye göre bu topluluk nefis ve sıfatlarını simgelemektedir. Böyle bir nefse sahip olan herkes, tehlikeye düşmekte aldırış etmez ve girmiş olduğu şerre başkalarını da çağırır. Nefsini tezkiye etmiş kimse ise, hem kendisini hem de kendisine tâbi olanları kurtarmış olur. Nitekim peygamberler ve veliler bu kabildendir.⁴⁸²

*“O sırada şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi; şöyle dedi: ‘Ey kavmim! Bu elçilere uyun!’”*⁴⁸³ mealindeki ayette elçiler vasıtası ile îmân etmiş olan Habîbü'n-Neccâr'dan bahsedilmektedir. Habîbü'n-Neccâr halkı uyarmak ve elçileri onların ellerinden kurtarmak için şehre gelir. Fakat onu da işkence ile öldürürler. Ayetin devamında, *“Ona, ‘Cennete gir!’ denildi. ‘Keşke Rabbimin beni bağışladığını ve güzel biçimde ağırlananlardan eylediğini kavmim bilseydi!’ dedi”*⁴⁸⁴ buyrulmaktadır. Habîb'in kendi kendine bu şekilde niyazda bulunması müfessirimize göre, imkân perdesinin hiçbir zaman ortadan kalkmayacağına işâret etmektedir. Ayrıca ayet, canını, gönlünü, ömrünü hak ve İslam uğruna fedâ edenler için cennet müjdesi niteliğindedir.⁴⁸⁵ Ayrıca **Te'vîlâtü'n-Necmiyye**'de belirtildiği üzere, bu ayetler ile Hz. Allah'ın dostlarına karşı olan türlü lütuflarına ve düşmanlarına olan çeşitli kahırlarına işâret olunmaktadır.⁴⁸⁶

6. Tübba' Kavmi ve Res Halkı

*“Bunlardan önce Nuh kavmi, Res ve Semûd halkı da yalanlamıştı.”*⁴⁸⁷ *“Eykelilerve Tübba' kavmi de (yalanlamışlar), hepsi peygamberleri*

⁴⁸¹ Yâsîn 36/13-19.

⁴⁸² Bursevî, **a.e.**, c. VII, s. 381.

⁴⁸³ Yâsîn 36/20.

⁴⁸⁴ Yâsîn 36/26, 27.

⁴⁸⁵ Bursevî, **a.e.**, c. VII, s. 386.

⁴⁸⁶ Bursevî, **a.e.**, c. VII, s. 376.

⁴⁸⁷ Kaf 50/12.

yalancılıkla suçlamışlardı; sonunda onları uyardığım şey başlarına geldi.”⁴⁸⁸Res halkı bolluk ve düzen içerisindeyken kendilerine gönderilen peygamberi yalanlayıp kuyuya atmışlardır. Böylelikle kuyularının suyu çekilmiş, bahçeleri faydasız çalılıklara dönüşmüş ve bu şekilde helak olmuşlardır. Ayette bahsi geçen Tübba’ kavmi de dini yalanlayıp iman etmeyen kavimlerdenidir. Her iki kavim de hevâ ve heveslerine mağlup olup, akılları ile değil de hisleri doğrultusunda yaşamış kavimlerdir. Nefisleri haktan uzak, batıla yakındır. Ne zaman bir peygamber gelse onu yalanlayıp öldürmüşler ve inkarları neticesinde azâbı hak etmişlerdir. Bursevî’ye göre ayette veli kullara teselli, kafirlere ise tehdid bulunmaktadır. Zira evliyaullâhın durumu da kafirlere karşı peygamberlerin durumu gibidir.⁴⁸⁹

7. Sebeliler

“Andolsun ki oturdukları yerlerde Sebe’ kavmine ait büyük bir işaret vardı. Biri sağda diğeri solda iki bahçe. (Onlara) ‘Rabbimizin bahsettiği rızıkdan yeyin ve O’na şükredin. Ne güzel bir belde ve ne bağışlayıcı bir Rab’ (denilmişti) Ama onlar yüz çevirdiler. Biz de üzerlerine Arim selini gönderdik. Onların iki bahçesini acı yemişli, acı ilginli ve içinde birkaç da sedir ağacı bulunan iki (harap) bahçeye çevirdik.”⁴⁹⁰ mealindeki ayette bahsi geçen cennet (bahçe) ile işaret olunan manevi cennet, yani kalp ve kalbin içinde barındırılan ma’rifet ve feyizlerdir. Nitekim eşyadan güzel olan, duyu organları ile lezzet alınan şeylerdir. İnsanlardan güzel olan ise; cehâlet, fisk ve çirkin amellerden temizlenip ilim, imân ve güzel davranışlarla süslenen insandır.⁴⁹¹

Müfessirimize göre Sebe’ sûresinde ilgili ayetler ile, şükreden mü’min ve nankörlük edip inkara düşen kimselere işâret olunmuştur. Zira şükreden mü’min, şükürü ile hem zâhîrî hemde takvâ, sıdk, tevekkül, ihlas, güzel ahlâk gibi mânevî nimetleri birbirine bağlar. Nankörlük eden ise, tüm nimetleri yok edip onların yerine fakirlik, inkâr, nifak, şek, şüphe ve kötü sıfatları ortaya çıkarır. Küfür ehli de kalp ve

⁴⁸⁸ Kaf 50/14.

⁴⁸⁹ Bursevî, **a.g.e.**, c. IX, s. 10.

⁴⁹⁰ Sebe’ 34/15, 16.

⁴⁹¹ Bursevî, **a.e.**, c. VII, s. 280.

ruh bostanına habis ağaçlar dikince habis meyveler almışlar, ettiklerini biçmişlerdir.⁴⁹²

Te'vîlâtü'n-Necmiyye'de geçtiği üzere ilgili ayetlerde işâret olunmaktadır ki: Şeytan yoldan çıkarmaya gücünün yeteceğine tam olarak emin değildi. Fakat onlar için küfrü ve kötülükleri süsleyince, hevâ ve heveslerine mağlup oldular.⁴⁹³ Zira müfessirimizin de belirttiği üzere; Hz. Allah cevheri saf hâle getirmek için ateşi madenlere musallat ettiği gibi, insandaki cevheri ortaya çıkarmak için de şeytanı ona musallat etmiştir.⁴⁹⁴

8. Romalılar

*“Rumlar, (arapların bulunduğu bölgeye) yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Fakat onlar, bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde gâlip gelecekler. Önce olduğu gibi sonra da Allah'ın dediği olur. O gün mü'minler sevineceklerdir; Allah'ın yardımıyla. O dilediğini muzaffer kılar. Ve O, çok güçlüdür, engin merhamet sahibidir.”*⁴⁹⁵ **Te'vîlâtü'n-Necmiyye'**de ayetlerde bahsi geçen olayın yani Rumların yenilgi ve gâlibiyet hallerinin, talep ehlinin hallerine işâret olduğu bildirilmiştir. Bazı hallerde nefsi temsil eden İranlılar , kalbi temsil eden Rumlara gâlip gelir. Bu durumda talep ehli, ayağı kaymaması için Rabbi katında yüksek bir doğruluk makamında olması gerekir. Böylece Allah'ın yardımı ile Rumlar yani kalp, İranlıları simgeleyen nefse gâlip gelecektir. Allah'ın evvela mağlup edip daha sonra galibiyet bahşetmesinde üstün bir hikmet vardır. Zira her ikisi de O'nun takdiri ile gerçekleşmektedir. Rumlar İranlılara gâlip geldiğinde, mü'minler Allah'ın bu yardımına sevineceklerdir. Yani kalp nefse galip olduğunda rûh, sır ve akıl bu durumdan memnun olacaklardır. Allah vaadinden caymaz. Fakat bunu bilmeyip Allah'ın lütuflarını unutan insanların çoğu, dünya şehvetlerinin zevkine varıp

⁴⁹² Bursevî, **a.g.e.**, c. VII, s. 283.

⁴⁹³ Bursevî, **a.e.**, c. VII, s. 286.

⁴⁹⁴ Bursevî, **a.e.**, c. VII, s. 287.

⁴⁹⁵ Rûm 30/2-5.

âhiretin ebedi şehvetlerinin tadını almaktan gâfildirler. Çünkü onlar beşeriyet denizinin üst üste gelen dalgaları ile boğulmaktadırlar.⁴⁹⁶

9. Fil Olayı

Bursevî'ye göre, "*Rabbin filin yanındakilere neyi nasıl yaptı görmedin mi? Onların planlarını boşa çıkarmadı mı? Onların üzerine pişkin tuğladan yapılmış taşlar yağdıran sürü sürü kuşlar salmadı mı? Sonuçta Allah onları yenilip çiğnenmiş ekine çevirdi.*"⁴⁹⁷ mealindeki ayette, kin ve gadap sıfatı ile muttasıf olan fil hilkatinde yaratılmış nefis Ebrehe'sine işaret olunmaktadır. Allah Teâlâ o nefisler üzerine, zikir ve vird taşlarını taşımakta olan ervâh kuşlarını göndermiştir. Bu taşlar, nefsin kötü çekiciliğini yemişler ve nefsin cismâni tabiat kilisesi yok olmuştur. Zira bu davet, şeytanın süslemesi ile olamakta ve Rahman'ın kalp Kâbe'sine olan davetinin duyulmasına engel olmakta idi.⁴⁹⁸

⁴⁹⁶ Bursevî, **a.g.e.**, c. VII, s. 10.

⁴⁹⁷ Fîl 105/ 1-5.

⁴⁹⁸ Bursevî, **a.e.**, c. X, s. 532.

SONUÇ

Kur'ân'ı Kerîm, yeryüzüne inmeye başladığı andan itibaren insanlığı etkisi altına alan bir metin olup, tarih boyunca “anlaşılma ve yorumlama” olgusuyla karşılaşmıştır. İslam düşünce ekollerinden tasavvufun temsilcileri olan sûfiler de Kur'ân'ı kendilerine has bir yöntem ile tefsir etmişlerdir. Bu tefsire “işârî/tasavvufî” tefsir ismi verilmiştir. İşârî tefsir anlayışına göre, Kur'ân'ın zâhirî anlamından başka batınî bir anlamı da bulunmaktadır. Bu batınî anlam ise, Kur'ân'ın zâhirî anlamına muhâlif veya alternatif olarak düşünülmemektedir. Zira sûfiler, Kur'ân'ın lafzî anlamını kabul ettikleri gibi vâkîf oldukları işârî/tasavvufî anlamları da zikretmişlerdir. İşârî anlama ise, ancak keşf ve ilham sahibi olanlar ulaşabilmektedir.

İsmâil Hakkı Bursevî, XVII. yüzyılın ikinci yarısı ve XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde; Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemin sonları, gerileme döneminin başlarında yaşamış bir mutasavvıftır. Yaşadığı dönem siyasi ve ekonomik açıdan parlak bir dönem olmayıp, IV. Mehmed (1648-1687), II. Süleyman (1687-1691), II. Ahmed (1691-1695), II. Mustafa (1695-1703), III. Ahmed (1703-1730) olmak üzere beş padişahın saltanatı dönemidir. İsmâil Hakkı, Şeyhi Osman Fazlî Efendi'nin talimatı ile birçok beldede halifelik yapmış olup, son görevini Bursa'da icrâ etmiştir. Bursa'da ikameti sırasında Ulucâmi'de vaaz vermeye başlamıştır. Bir süre sonra kendisine Kur'ân'ı baştan sona tefsir etmesi işâret olunmuştur. Balkanlar'da ikâmeti sırasında Nisa Sûresi 78. ayete kadar derlediği çalışmanın Bakara sûresi 267. ayete kadar olan kısmını da ilâve ederek **Rûhu'l-Beyân** isimli tefsirini yazmıştır. Tefsirini vaazları esnasında yazmış olduğundan dolayı tefsir, aynı zamanda bir mev'iza kitabı niteliğindedir.

Müfessir, tefsirini yazarken muhtelif tefsir kitaplarından istifâde etmiş olup, tasavvufî tefsir olarak en önemli kaynağının **et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye** olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca şeyhi Osman Fazlî Efendi ve Aziz Mahmud Hüdâyî'nin sözlerine de çokça yer verdiği görülmektedir. Bursevî, ayetleri tefsirinin ardından genellikle kendisini “fakir” ifadesiyle isimlendirerek, kendi işârî yorumlarından bahsetmektedir.

Kur'ân ayetlerinin işârî yorumu, özellikle Kur'ân'ın önemli bir kısmını oluşturan kıssaların tefsirinde kullanılmaktadır. Zira Kur'an kıssalarının çift boyutlu olarak kurgulanmış olduğundan hareketle, insanın iç âleminde cereyan eden hadiseleri sembolik bir üslupla ifade etmekte ve iç âlemdeki varlıklara işâret edecek şekilde yorumlanmaktadır. Ayrıca kıssa anlatımının menkıbe anlatımı ile paralelliği, sûfilerin kıssalara önem vermesine vesile olmuştur. Şöyle ki, kıssaların bilgidan ziyade, mesaj ve ders vermeye yönelik olması, sûfilerin bu kıssalar vasıtası ile tasavvufî kavramları daha kolay anlatmalarını sağlamıştır. **Rûhu'l- Beyan** tefsirinde

de kıssalardaki kavramlar tasavvufî terimler ile yorumlanarak, tasavvufî hâl ve makamlar kıssalar vasıtası ile yorumlanmıştır. Müfessir, kıssalarda genellikle kalp, ruh, nefis ve hevâya atıfta bulunarak sülûk erbabına nasihatlerde bulunmaktadır. Tefsirde velâyet konusuna da atıfta bulunularak velâyet, nübüvvet ile kıyaslanmakta, ayrıca kemâle erişebilmek için kâmil bir mürşide intisabın gerekli olduğu düşünülmektedir. Bursevî, bazı ayetler ile de “Hakikat-i Muhammediyye” düşüncesine işaretler çıkarmaktadır.

Bursevî'nin Kur'ân kıssalarına yapmış olduğu işârî yorumlardan bahsedecek olursak:

Müfessirimiz, Adem'in (a.s) halife olarak yaratılması hadisesinde Adem'i mürşid-i kâmile, melekleri ise sâliklere benzetmiş olup, insanın Allah'ın nuru ve sıfatları ile yeryüzünü aydınlatan bir lamba mesabesinde olduğunu belirtmiştir. Adem ve Havva'nın cennette yemiş oldukları ağacı ise, muhabbet ağacı olarak yorumlamaktadır. Adem bu ağacın meyvesini yedikten sonra imtihan mihnetine uğramış, sabrı ve tevbesi ile mânen yükselmiştir. Bursevî, Hâbil ve Kâbil kıssasına ise şöyle bir yorum getirir; Adem ruhu, Hâbil kalbi, Kâbil ise nefsi temsil etmektedir. Hâbil ve Kâbil'in kardeşleri Aklîmâ ve Lebûdâ ise, hevâ ve akli temsil eder. Kalp fenâ fillaha ulaşabilmesi için hevâyı temsil eden Aklîmâ ile, nefsin de akli temsil eden Lebûdâ ile birleşmesi gerekmektedir. Fakat nefis bunu kabul etmez. Zira akıl ile birleşirse dünyayı talepten mahrum kalır. Kalbi temsil eden Hâbil, Allah'a hayvanî bir sıfat olarak yorumlanan deveyi, nefsi temsil eden Kâbil ise Allah'a kurban olarak, kuvve-i tabiiyyeyi temsilen ekinlerinin en âdisini takdim etti. Dolayısıyla Hâbil'in kurbanı kabul olundu, Kâbil'in kurbanı ise reddedildi. Nefs Kâbili ise, en azılı düşmanı olan kalp Hâbilini öldürdü ve hem dünyayı hem de âhiretini kaybetti. Dünyayı kaybetti; vâridât, keşifler, gaybî ilimleri müşâhede zevkinden mahrum kaldı. Ahireti kaybetti; cennetten ve Rabbini görebilme kereminden mahrum oldu.

Müfessir, İdris'in (a.s) makâmını ve yükselmesini, ümmet-i muhammedin makamının yüksekliğine ve hangi makâma ulaşırsa ulaşsın yükselmeye devam edeceğine işâret olarak yorumlamıştır.

Bursevî, Nuh'u (a.s) ruh, kavmini ise sıfatları ile beraber kalp ve nefis olarak yorumlamaktadır. Ayrıca Nuh'un (a.s) gemisini şeriat, gemiye binip kurtulanları ruhun sıfatları, kalp ve sır, boğulup helak olanları ise nefsine ve hevâsına uyanlara benzetmektedir.

Bursevî, Hud'u (a.s) kalbe, kavmini ise nefis ve hevâsına teşbih etmiştir. Kıssadaki azabı ise, nefsin şehvet ve isteklerinin kalbe olan zulmü olarak yorumlamaktadır.

İsmâil Hakkı, Sâlih (a.s) kıssasını; ruhu simgeleyen Sâlih'in, Hakk'ın nefhası ile kavmine yani kalp beldesi ve sâkinlerine gönderilmesi olarak yorumlamaktadır. Fakat nefis ve sıfatları, Hakk'a muhâlefet ve kibir kılıçları ile sır devesini boğazladılar. Şöyle ki müfessir, devenin çıkmış olduğu taşı kalbe, deveyi ise sırta teşbih etmektedir. Ayrıca devenin marifetullah emânetini taşıdığını ve beden beldesine vâridât sütü verdiğini açıklamaktadır.

Bursevî, İbrahim'in (a.s) durumunu ise sâlikin durumuna benzetmektedir. Sâlik, Allah'tan gayrısından yüz çevirip, nefis ve hevâ putlarını kırarsa bir takım mertebelere ulaşabilir. İsmâl'in (a.s) kurban edilmesi hadisesini ise, İbrahim'in (a.s) tevhidin bütün mertebelerini gerçekleştirmesi olarak yorumlamaktadır. İbrahim'e (a.s) yaşının ilerlemesine rağmen İshak'ın (a.s) müjdelenmesi ise, müridin Rabbinden ümidini kesmemesine ve böylece kalbinden ve ruhundan ledünnî ilimler ile dinî kâideleri bilen bir genç olarak çıkacağına işaret olduğunu bildirmiştir.

Bursevî, Lut (a.s) kıssasını ise, ruh ve nefis-i emmâre arasında geçen bir hadise olarak yorumlamaktadır. Allah'ın, ruhu vasıfları sebebiyle kurtarması, nefsi emmâreyi ise beşerî sıfatlar ve hevesleri sebebiyle helak etmesine işâret olunmaktadır. Nefsin kötü sıfatlarını "Lâ ilâhe illallah" zikri ile kırmak ve bu sıfatların zıddı olan "ıffet" sıfat ile tedavi etmek gereklidir. Zira iffet, şehvet gücü ve zıddı olan sönüklük arasında bir düzenleyicidir.

Bursevî, Yâkub'u (a.s) ruha, Rahil'i nefse, Yûsuf'u (a.s) kalbe, kardeşlerini ise hırs ve kuvvelerine benzetmiştir. Yûsuf'un (a.s) rüyasında güneş, ay ve yıldızların kendisine secde etmesini ise; ruh, nefis, hisler ve kuvvelerin kalbe secdesi ile insanın kemâliyet makamına işâret olduğunu bildirmiştir. Müfessir, Yusuf ve Züleyha'yı kalp ve dünya olarak yorumlamaktadır ki; dünya, haz ve şehvetleri ile kalbin peşinden koşar fakat kalp, beşerî ve hayvanî sıfatların kapısından çıkar. Bursevî, zindandaki iki genci ise nefis ve beden olarak yorumlamaktadır. Ruhu temsil eden kral, nefis ve bedeni şeriat zindanına atar. Böylece ruh onların şerrinden emin olur.

Müfessirimiz, Eyyüb'ün (a.s) durumunu ârifin durumuna benzetmektedir. Nitekim Allah, Eyyüb'e (a.s) nefsin sıfatlarından fâni olup, kendi sıfatları ile bâki olması için belâ ve belâya sabır gücü vermiştir.

Bursevî'nin Şuayb (a.s) kıssası hakkında yapmış olduğu işâri yorum ise şöyledir; İnsanların haklarını eksiltmek nefsin kötü huylarından kaynaklanmaktadır. Şeriat ise, bu kötü sıfatların değiştirilip, nefsin tezkiyesini emretmektedir. Ayrıca müfessir, akıllı kimsenin hakîki tevhid makamına ulaşmaya dek salih amel ve faydalı zikirlerle meşgul olup, peygamber ve kâmil velilerin izini takip etmesi gerektiğini belirtmektedir.

Bursevî, Musa (a.s) kıssasında Musa'yı (a.s) ruh, Harun'u (a.s) akıl, Firavn'ı ise nefse benzetmektedir. Ruh, kâmil bir akıl ile beraber olursa nefis ve kuvvelerine gâlip gelir ve kalp kalesini onun elinden kurtarır. Müfessir, Musa'nın (a.s) Medyen'de Şuayb'ın (a.s) yanında kalmasını ise, Musa'nın sülûkü olarak yorumlamaktadır. Zira Mısır'a dönerken Musa (a.s) kırk yaşına ulaşmıştır. Bursevî, Musa'nın (a.s) Tur tarafında gördüğü ateşi, aşk olarak yorumlamaktadır. Şöyle ki, Musa'da (a.s) muhabbet nuru kemâle erince kalbinde aşk ateşi tutuşmuştur. Müfessirimiz, Musa'nın (a.s) denizi yarıp, Firavn ve kavminin de o denizde boğulmasını ise şöyle yorumlamaktadır; Musa (a.s) tevhid âsâsı ile denizden yani dünyadan şeriat gemisi veya keşf nuru ile geçer, nefis ve kuvveleri ise hevâlarına tâbi oldukları için dünya denizinde boğulurlar. Bursevî, Musa'nın (a.s) kavminin buzağı heykeli yapıp tapmasının da, kalbin sıfatlarının değişebileceği, nefsin renkleri ile renklenebileceğine işaret olduğunu belirtir. Müfessire göre, Allah'ın İsrâiloğullarına kesmelerini emrettiği sığır ise nefsi temsil etmektedir. Dolayısıyla ayetlerde zikrolunan sığırın özellikleri nefsin özelliklerini açıklamaktadır. Şöyle ki, doğruyu arayan nefste ne yaşlılığın verdiği acizlik ne de gençliğin sarhoşluğu bulunmalı; nefis, sıfatlarından arınıp Rabbinin hükümlerine boyun eğen, Allah'tan başka hiçbir isteği olmayan bir nefis olmalıdır. Bursevî, Musa ve Hızır kıssasını ise mürşid ve mürid arasında geçen bir hadise olarak yorumlamaktadır. Bu kıssa, insanın manevi uyanışını ve hakikati arayışını, zâhir ve batınî ilmin farkını temsil etmektedir.

Müfessir, Davud (a.s) kıssasında Davud'u (a.s) kalbe, Câlud'u ise nefse teşbih etmekte; kıssayı, Davud'un (a.s) teslimiyet ve rızâ sapanı ile, Allah'tan başkasına iltifat taşını nefse atması olarak yorumlamaktadır.

Bursevî, Süleyman'ın (a.s) kuşların dilini bilmesini ise şöyle yorumlamaktadır; Kuşlar bedende konuşan ruhlardır. Onlar remzleri ve sırları telaffuz ederler. Onları yalnızca akli ve kalbi uyanık olanlar işitebilirler. Ayrıca müfessirimiz, Davud'u (a.s) ruha, Süleyman'ı (a.s) ise kalbe benzetmektedir. Kalp ve ruhun işi, ilim ve marifettir. Kişi şerîatle zâhirini, tarîkatle bâtınını ıslah edince ilmin feyzine ulaşır.

Bursevî, İlyas (a.s) hakkında mürşid-i kâmillere işâret etmiş, Zülkifl (a.s) hakkında ise sabreden kula işârette bulunmuştur. Elyesa (a.s) hakkında ise, herhangi bir işârî yorumda bulunmamıştır.

Müfessir, Yunus (a.s) kıssasında balığı nefse, Yunus'u (a.s) kalbe benzetmiştir. Nefs balığından kurtuluşun yolu, kalbin Allah'ı çokça zikretmesidir. Kalbin, nefis zindanından ve dünya denizinden kurtulsa da, nefsten kapmış olduğu şeyler sebebiyle tekrar hasta olabileceğine işâret olunmaktadır.

Bursevî'ye göre, Zekeriyya'nın (a.s) Allah'tan ilmene varis olacak bir çocuk istemesi, kâmil bir kimsenin kemâlâtını gösterecek bir aynaya sahip olması

gerektiğine işâret etmektedir. Nitekim Allah, insan-ı kâmilî nurların tecelligâhı ve sırların açıklayıcısı kılmıştır. Müfessir, Cebrâil'in (a.s) Meryem'e bir çocuk müjdelemesini ise, kendisine sır açılan kimsenin belâ ve ızdıraplara dayanmakta zorluk çekmeyeceğine işâret olduğunu bildirir.

Bursevî, İsa (a.s) kıssasında havarileri ruhî kuvvetler, inanmayanları ise nefsi kuvvetlere benzetmektedir. Ruhî kuvvetler, Allah'tan başkasından sakınmış ve O'nun nuru ile aydınlanmış, nefsi kuvvetler ise karanlıkta kalmışlardır. Müfessire göre, İsa (a.s) kalbi, İsrâiloğulları ise nefis, hevâ ve beşeri güçleri temsil etmektedir. İsa (a.s) onları "Ahmed" sırrı ile müjdelemiş, beşerî güçler bunu inkar edip batıl olduğunu söylemişlerdir.

Bursevî'ye göre Lokman (a.s) kıssası ise, Lokman'ın (a.s) ilk olarak şirkten sakındırması, Allah'tan gayrısı ile meşgul olmaktan sakınmaya; namazı tenbih etmesi, namazın insanı kötülükten ve hayasızlıktan alıkoymasına; yürüyüşünde orta yolu tutmayı tavsiye etmesi ise, sahte zâhidler ve ahlâksız kimseler gibi olmayıp, sükûnet ve vakar ile yürüyenlerden olmaya işâret etmektedir.

Müfessir, Zülkarneyn'in (a.s) seyahate batıdan başlamasının sülûkün tertibine işâret olduğunu bildirmektedir. Zira batı cisimlere, doğu ise ruhlara işârettir. Cisme olan seyr tamamlanmadıkça ruhlar alemine ve hakikat alemine seyr gerçekleşmez. Ayrıca Bursevî, Zülkarneyn'in (a.s) İskender olarak yorumlanmasından yola çıkarak; Hakiki İskenderi kendisi ile ilgili şeyleri yalnızca Allah'ın bildiği kimse olarak yorumlamaktadır ki, zâhirini tâat ve kulluk ile bânînîni ise müşâhede nurları ve rubûbiyyet tecellileri ile kuvvetlendirir. Böylece nefis-i emmâre ölür ve kalp emniyete kavuşur. Ayrıca müfessir, Ye'cüc ve Me'cüc'ü ise nefis, tabiat ve şeytan olarak yorumlamaktadır. İskender, şerîat ve tarikat seddini inşa ederek kendisini bu fitneden korumalıdır.

Bursevî, Ashâb-ı Kehf'in durumunu ise, sâdık tâlibin durumuna benzetmektedir. Sâdık tâlip, Allah'tan yardım isteyerek O'na tevekkül eder ve Allah'a firar eder. Kendisini terbiye etmesi ve hidâyetini arttırması için bir mürşid-i kâmilin eteğine yapışır. Müfessir, kıssada zikrolunan mağarayı da halvet ve vücud mağarasına benzetmektedir ki; tâlibin vücud mağarasının karanlığından kurtularak Allah'ın cemâl ve celâl nuruna kavuşmasına işâret olunmaktadır.

Bursevî, Ashab-ı Uhdud'un yeryüzünü açıp ateşle doldurdukları hendekleri, nefsin kötü ahlâk odunları ve hevâ taşları ile tutuşturduğu ateşe teşbih etmektedir. Bu kavmi ise, kendi zâtlarına, nefislerine, hevâ ve heveslerine dönerek ateşin başına oturmuş; ruh, sır ve kalbe eziyet eden kimselere benzetmiştir.

Bursevî'ye göre Karye ashâbı ise, nefis ve sıfatlarını simgelemektedir. Böyle bir nefse sahip olan kimse, tehlikeye düşmekte aldırış etmez ve girmiş olduğu şerre

başkalarını da çağırır. Nefsini tezkiye etmiş kimse ise, veliler ve peygamberlere benzetilmiştir.

Müfessirimiz, Tübbâ' kavminin peygamberlerini yalanlayıp suçlamalarında, veli kullara teselli, kâfirlere ise tehdid bulunduğunu açıklamaktadır. Evliyaullahın durumu, kâfirlere karşı peygamberlerin durumuna benzetilmiştir.

İsmâil Hakkı, Sebelilerin kıssasında, bahçe ile cennete yani kalp ve kalbin içinde barındırılan mârifet ve feyizlere işaret etmiştir. Kıssada şükreden mü'min ile nankörlük edip inkara düşen kimselere işâret olunmuştur.

Müfessir, Romalıların kıssasında, Rumların yenilgi ve gâlibiyet hallerinin talep ehlinin hallerine işâret olduğunu bildirmektedir. Kıssada İranlılar nefsi, Rumlar ise kalbi temsil etmektedir. Bazı hallerde nefis, bazı hallerde ise kalp galip gelmektedir.

Bursevî, Fil kıssasında ise, Ebrehe ve ordusunu nefis, Ebâbil kuşlarını ise zikir ve vird taşlarını taşımakta olan ervah kuşları olarak açıklamaktadır. Bu taşlar nefsin kötülüğünü yemişler ve nefsin cismani tabiat kilisesini yok etmişlerdir.

İsmâil Hakkı Bursevî'nin **Rûhu'l-Beyân** tefsirinde yapmış olduğu işârî yorumlar, zâhirî anlamı ilgâ etmeyip bilakis anlama zenginlik katmaktadır. Zira Bursevî, tefsirinde her ayeti zâhiri anlamı ile açıklamış, bazı ayetlerde ise işârî anlamları da tefsirine eklemiştir. İşârî yorumlar tefsirin ve tasavvufî geleneğin ruhuna uygun olduğu sürece Kur'ân'ın mânâ ve mesajına hâlel getirmemektedir. Kur'ân kıssalarının amacı da mesaj vermektir. Bu mesajın insanın iç âlemine yani ruhuna, kalbine, sırrına, nefsine ve diğer kuvvelerine yönelik olması ise insanda uyanıklık meydana getirir. Böylece insan, Kur'ân'ın vermek istediği İslam ahlakını kabule ve tatbik etmeye hazır hale gelir.

KAYNAKÇA

- el-Âlûsî, Şihâbuddîn : **Rûhu'l-Meânî**, Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
Mahmud
- Ateş, Süleyman : **İşârî Tefsir Okulu**, İstanbul, Yeni Ufuklar Neş., 1998.
- Ay, Mahmut : **Kur'ân'ın Tasavvufî Yorumu**, İstanbul, İnsan Yay., 2011.
- _____ : **Kur'ân Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak**, İstanbul, Ensar Neş., 2017.
- _____ : **Kur'ân Ne Söyler Sûfî Ne Anlar**, İstanbul, Kayıhan Yay., 2016.
- _____ : "İşârî Tefsirlerde Hakîkati Muhammediyye Anlayışı", **İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2010, sayı: 23.
- Bebel, August : **Hz. Muhammed ve Arap-İslam Kültürü Dönemi**, Çev. Veysel Atayman, İstanbul, Bordo Siyah Klasik Yay., 2013.
- Bursevî, İsmâil : **Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009.
Hakkı:
- Coşkun, Muhammed : Muhammed Âbid el-Câbirî'nin Tefsirde Sîret-Nüzül İlişkisi Yaklaşımı, İstanbul, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2013.

- Demir, Şehmus : **Mitoloji Kur'ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik**, İstanbul, Beyan Yay., 2003.
- Demirci, Muhsin : **Tefsîr Tarihi**, İstanbul, İFAV., 2012.
- Dereli, Muhammed : “İşârî Tefsir Anlayışına İlişkin Bazı Mülâhazalar”, **Diyânet İlmî Dergi**, sayı 4, 2012.
- Ebu'l-A'lâ Mevdûdî : **Tefhîmu'l-Kur'ân**, Çev. Muhammed Han Kayani ve diğerleri, İstanbul, İnsan Yay., ts.
- el-Endülüsî, Ebû Muhammed Ali bin Ahmed bin Hazm : **el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Envâi ve'n-Nihâl**, Mısır, Matbaatu'l-Edebiyye, 1320.
- Goldziher, Ignac : **Mezâhibu't-Tefsîri'l-İslâmî**, Çev. Abdülhalîm en-Neccâr, Kahire, Mektebü'l-Hancî, 1955.
- Gördük, Yunus Emre : **Tarihsel ve Metodolojik Açından İşârî Tefsir**, İstanbul, İnsan Yay., 2013.
- Halefullah, Muhammed Ahmed : **Kur'ân'da Anlatım Sanatı “el-Fennu'l-Kasâsî”**, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2012.
- HEYET (Karaman, Hayreddin; Çağrııcı, Mustafa; Dönmez, İbrahim Kafi; Gümüş, Sadrettin) : **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr**, Ankara, DİB Yayınları, 2012.

- İbn Teymiyye : **Mecmûu Fetâvâ**, nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, Riyad, Dâru'l-Âlemi'l-Kütüb, 1991.
- el-İsfahânî, Ebu'l- : **el- Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân**, İstanbul, 1986.
Kâsım Râgıb
- Lory, Pierre: : **Kaşânî'ye Göre Kur'ân'ın Tasavvufî Tefsiri**, trc. Sadık Kılıç, İstanbul, İnsan Yay., 2001.
- el-Mekkî, Ebû Tâlib : **Kütü'l-Kulûb**, Kâhire, yy., 1933.
- Namlı, Ali : **İsmâil Hakkı Bursevî**, İstanbul, İnsan Yay., 2001.
- _____ : "İsmâil Hakkı Bursevî", **DİA**, İstanbul, 2001, XXIII.
- _____ : "Rûhu'l-Beyân", **DİA**, İstanbul, 2008, XXXV.
- Niyâzi Mısrî : **Risâle-i Hızriyye-i Cedîde**, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa no. 261/4.
- Öztürk, Mustafa: : **Kıssaların Dili**, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2013.
- _____ : **Kur'ân Kıssalarının Mâhiyeti**, İstanbul, KURAMER, 2016.
- es-Sâlih, Subhî : **Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân**, İstanbul, Dersâdet, ts.
- Selvi, Dilaver : **Beyzâvî Tefsirinde Tasavvuf**, İstanbul, Nizamiye Akademi, 2017.

- es-Suyûtî, Celâlüddîn : **el-İtkân**, Beyrut,Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- eş-Şâtıbî, Ebû İshak : **el- Muvâfakât**, haz. İbrahim Ramazan, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 2001.
- Şengül, İdris : “Kıssa”, **DiA.**, İstanbul, 2002, XXV.
- Şimşek, M. Sait : **Kur'ân Kıssalarına Giriş**, Konya, Kardelen Yay., 2013.
- et-Teftâzânî,
Sâduddîn : **Şerhu'l-Akâid**, thk. Muhammed Adnan Derviş, yy.,
Mektebetu Dari'l- Beyrutî, 1411.
- Uludağ, Süleyman : “İşârî Tefsir”, **DiA**, İstanbul, 2001, XXIII.
- Yazır, Elmalılı : **Hak Dini Kur'ân Dili**, İstanbul, Eser Neş., 1979.
Muhammed Hamdi